

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 21

Хмельницький
2019

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 3 від 26.03.2019 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженів Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельниць-
кого обласного державного архіву, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управ-
ління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції
навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженів Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 21. – 200 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2019

НАШ ЮВІЛЯР

БАЙДИЧ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

ОЛЕКСАНДР БАЙДИЧ – ПЕДАГОГ, КЕРІВНИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ

В цій статті розповідається про життєвий та творчий шлях відомого краєзнавця Хмельниччини, дослідника Південно-Східної Волині та Поділля Олександра Васильовича Байдича, заслуженого працівника освіти та Почесного краєзнавця України.

Ключові слова: *освіта, школа, педагог, директор, краєзнавець, архів, джерела, документи, Олександр Васильович Байдич*

Байдич Олександр Васильович народився 30 березня 1954 року в селі Кузьмин Красилівського району Хмельницької області в сім'ї студентів Кам'янець-Подільської трьохрічної середньої сільськогосподарської школи по підготовці голів колгоспів фронтовика Байдича Василя Омеляновича та Мазур Олени Тимофіївни. Через рік після закінчення закладу сім'я отаборилася спочатку в с. Мотрунках, а потім – у с. Михайлівцях Красилівського району, де батько Олександра був обраний головою правління колгоспу ім. Кагановича (пізніше – «Комунар» - авт.). В Михайлівцях і пройшли дитячі роки нашого ювіляра. Там же народилися його молодші брат та дві сестри – Володимир, Галина та Світлана.

Батьки, особливо ж мама Олена Тимофіївна, яка змушена була змінити професію агронома на працівника зв'язку (через багатодітність – авт.), уважно стежили за розвитком своїх дітей. Цьому сприяла й наявність великої батьківської бібліотеки. Як згадує Олександр Васильович, батьки вміло створювали в середовищі своїх дітей атмосферу дружньої конкуренції, організовуючи різні змагання, аж до створення власних пригодницьких, казкових та фантастичних оповідань, конкурсів художньої самодіяльності та образотворчого мистецтва.

В результаті, Олександр, який умів читати, писати й рахувати з 5-ти річного віку, у 6 років пішов у перший клас Михайловецької початкової школи в 1960 р. З 1964 року він навчався у Мотрунецькій восьмирічній школі. Був допитливим, а ще мав схильність до аналітики та статистики, що виявили тести, які використовувалися в системі КДБ. Найбільше ж любив історію та географію, дуже багато читав. Обожднював пригодницьку та фантастичну літературу. Також, з третього класу, захопився грою у футбол.

У 1966 році сім'я переїхала в с. Терешки того ж району, куди, за рік перед тим, перевели батька на посаду голови правління тамтешнього господарства. Тут народилася ще одна сестра нашого ювіляра – Ольга.

Та вже у квітні 1967 року Олександр, разом із сім'єю, переїжджає у м. Красилів, куди перекинули батька на посаду головного інженера місцевого хлібоприймального пункту. Там він і закінчує Красилівську середню школу № 1, у віці 16 років. Поряд із досягненнями з історії та географії, йому вдається досягти й значних успіхів у спорті. Продовжуючи заняття футболом, стає призером (1969 р.) чемпіонату області серед ДЮСШ та юнацьких команд. Наступного року з командою виграє першість Хмельниччини серед ДЮСШ та юнацьких команд, а в складі збірної області по ДЮСШ брав участь у чемпіонаті України, де команда зайняла 4-те місце.

Після закінчення школи у 1970 році вступає на історичний факультет Київського університету ім. Т.Г.Шевченка, але не пройшов по конкурсу. Тому майже рік, з вересня 1970 по липень 1971 року працював у Красилівській філії заводу металовиробів (тепер агрегатний завод – авт.) токарем. В цей же час інтенсивно готувався до наступної вступної кампанії.

Влітку 1971 р. покинув завод, хоча його керівництво цього дуже не хотіло, пропонуючи вступ до будь-якого технічного вузу Української РСР. Але бажання стати істориком, підкреслюємо, саме істориком, а не вчителем історії, все ж перемогло. Через певні обставини, як об'єктивні, так і суб'єктивні, знову до Києва не поїхав. Натомість, напрочуд легко вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Навчання давалося легко, оскільки мав ґрунтовну підготовку (студенти називали його «ходячою енциклопедією» - авт.). Проте, у відмінниках не ходив. Мав непростий, задиристий характер, скептично-критичне ставлення до радянської дійсності, аж до перетину зі співробітниками КДБ. Викладачам же історичного факультету і понині вдячний за те, що сприяли розвитку логічного мислення, навчили орієнтуватися у проблемах історичної науки, аналітично їх опрацьовувати та вирішувати. Олександр Васильович вважає, що не може когось із них особливо виділяти, адже переважна більшість внесла свою частку в його становлення і як історика, і як педагога. Він вважає, що в майбутніх його дослідженнях української та регіональної історії мала присутність позиції багатьох викладачів, досить критично налаштованих щодо радянського комуністичного режиму. Формуванню його поглядів допомогло й те, що він, за їхньою допомогою, таємно опрацьовував літературу із 2-спецхрану» бібліотеки інституту.

Після закінчення у 1975 році інституту, місцем роботи обрав Тарасівську середню школу Скадовського району Херсонської області, не відаючи, що то курортна місцевість. Працював вчителем історії та суспільствознавства. Чи успішним там був? Напевно, що так. У першому ж році дуже добре пройшов тривалу, майже місячну, перевірку Міністерства освіти УРСР, про нього були передачі по районному та обласному радіо. Тоді ж йому пропонували очолити Скадовську середню школу № 3, але відмовився. Райком

партії направив О.Байдича на навчання в університет марксизму-ленінізму при Херсонському міськкомі КПУ, плануючи наділі використати його в ідеологічній роботі. В 1977 році Олександр Васильович закінчив економічний відділ пропагандистського факультету цього партійного навчального закладу. Але в КПРС вступати не захотів, навчався там лише тому, що йому було цікаво здобувати нові знання. На відміну від багатьох подібних обласних університетів у Херсоні давали дуже ґрунтовну, особливо ораторську, підготовку. В майбутньому нашому ювіляру це пригодилося. І все ж, коли партторгами району, ще й член ЦК КПУ та інспектор ЦК КПУ, поставили Олександру ультиматум щодо вступу в КПРС, розраховувався в 1977 р. з роботи й повернувся додому в Красилів. Тут він сам пішов у військкомат і попросив, щоб його призвали у армію. В радянській армії служив з листопада 1977 по квітень 1979 року спочатку курсантом у навчальній частині, а потім командиром танка у м. Бельцях. Наприкінці служби пройшов збори офіцерів запасу. Останнє військове звання – капітан запасу. Вважає, що армія дуже допомогла йому в організаційному дисциплінарному плані. Там же побачив у дії зневажливе ставлення до «малоросів-хохлів» та інших народів СРСР, за виключенням росіян.

Повернувшись з армії, з вересня 1979 року працював вчителем історії Кузьминської середньої школи. Як працював? Вже через три роки його занесли на Дошку Пошани Красилівського райвідділу освіти. Ще у 1980 році Олександра Васильовича поставили у резерв на заміщення керівних кадрів освіти, а з літа 1981 р. щоліта викликали, пропонуючи очолити той чи інший середній навчальний заклад району. Але завжди відмовлявся, навіть від найспокусливіших пропозицій, вважаючи, що то не його робота. А ось вивчати минуле, особливо те, що стосується рідного краю, то є зовсім інша, цікава справа. Тому, ще на Херсонщині, почав збирати відомості з історії села Тарасівки. Йому вдалося там виявити цікаві факти. Засноване воно було у 1921 р. вихідцями з с. Челбаси (тепер – с. Виноградове) Цюрупінського району тієї ж області. А мешканці Челбасів були нащадками виселенців із знаменитого в історії України села Турбаїв Полтавської губернії, які в 1783 році повстали проти своїх власників – поміщиків Базилевських. Повстання придушили царські війська, а турбаївців відправили у тяжкі для життя Олешківські піски.

Повернувшись на Хмельниччину, О.В.Байдич продовжив цю роботу, але вже стосовно свого рідного села, а колись містечка Кузьмин. Почав збирати різноманітні старожитності, документи, спогади, легенди різних історичних періодів. Побіжно накопичував матеріали й по інших поселеннях району. Дуже хотілося попрацювати в архівах, проте доступ туди був обмежений навіть для науковців, а що вже казати про нього, з відміткою дотичності до «клієнтури» КДБ.

Щодо роботи, то обставини склалися таким чином, що в 1985 році все ж таки змушений був погодитися прийняти Чернелівську середню школу Красилівського району, в якій вже давно просився на пенсію її директор, який впродовж багатьох років був у немилості в тодішнього очільника освіти району. З цієї причини в навчальному закладі накопичилося чимало проблем.

Там Олександр Васильович працював три роки. За той час йому вдалося оновити матеріально-технічну базу школи, замінити меблі, провести водогін (1,5 км), створити новий дизайн приміщень, усунути проблеми в паливній системі, оновити базу для допризовної підготовки та фізичної культури, створити нові навчальні кабінети тощо.

В результаті, у 1988 році його було нагороджено нагрудним знаком «Відмінник народної освіти УРСР», а школі присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу Омеляна Йосиповича Михайлюка, уродженця села Чернелівки.

У директора школи вже були чималі плани на майбутній розвиток навчального закладу. Але так склалося, що влітку того ж 1988 року він залишив Чернелівку, знайшовши собі гідну заміну. А його покликали назад у Кузьмин, де середня школа перебувала у передкатастрофічному стані повертався ін. туди за умови, що розпочнуть спорудження її нового приміщення.

Але до того довелося ще провести капітальний ремонт старої школи: замінити дах, частину стелі, укріпити фундамент і т. д. А добитися дозволу на будівництво нової школи вдалося лише через три роки, у листопаді 1991 року, вже після проголошення незалежності України. Певна ейфорія з цього приводу досить швидко пройшла, а саме її спорудження розтягнулося на 18 років. Директорові в тих умовах доводилося виконувати й не притаманні, за наявності замовника та підрядника, його посаді функції.

До всього, у 1992 році основний корпус старої школи зарили через аварійність. Дітей довелося розміщувати в різних частинах села, перебудовуючи два поверхи сільради, кімнати в будинку культури, будинку тваринника та флігелі старої школи. Добудували деякі приміщення, збудували котельню під газ (до того в школі було пічне опалення – авт.), встановлювали газові та електророзетки тощо.

Тепер Олександр Васильович дивується, як він все це тоді встигав. А ще ж доводилося організовувати та контролювати навчально-виховний процес, самому навчати учнів та готувати їх до олімпіад та конкурсів-захистів МАН України. У тих 90-х, його вихованці перемагали та були призерами обласних олімпіад з історії, конкурсах-захистах МАН з історичного краєзнавства в області та були призерами цього ж конкурсу на всеукраїнському етапі. А ще ж сам інтенсивно займався краєзнавством,

всі свої відпустки проводив у різних архівах України, накопичуючи матеріали для написання майбутніх книг та статей. Популяризуючи історичне минуле краю, виступав по обласному радію, про нього розповідалося у обласній радіопередачі «Директор пише історію села», телевізійний канал УТ-1 знімав передачу про нього і його синів. Довелося також побувати ведучим у деяких програмах обласного телебачення й у самого брали інтерв'ю телевізійники. В цей же час інтенсивно друкувався у місцевій пресі та в різних наукових збірках. До речі, його учні брали тоді участь у дорослих науково-краєзнавчих конференціях всеукраїнського масштабу. Остання практика продовжується й донині.

В результаті, враховуючи й завершення будівництва нового приміщення Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ступенів, школа стала в ряд кращих середніх навчальних закладів району та й області. Вона занесена до «Енциклопедії освіти Хмельниччини», як і її директор [1]. Нині Кузьминський ліцей (з 2018 р.) вигідно вирізняється вже не «совковим» дизайном, має в своїй структурі чудові навчальні приміщення, студії музики та хореографії, бібліотечно-інформаційний центр, методичні кімнати, велику актову залу, 2 кабінети інформатики, гарну спортивну залу, необхідну оргтехніку, чудовий перший клас у форматі НУШ, кімнати для гурткової роботи тощо. на належному рівні знаходяться й навчальні досягнення школярів, які перемагають в різних конкурсах, аж до всеукраїнського рівня. У ліцеї проводилося й проводиться чимало різноманітних заходів обласного масштабу. Зокрема, це семінари начальників районних управлінь освіти, заврайметодкабінетами, директорів шкіл та директорів позашкільних навчальних закладів, не кажучи вже про районні семінари. Часто ці заходи мали в пріоритеті питання краєзнавчого напрямку.

Повертаючись до краєзнавчого доробку О.В.Байдича, маємо сказати, що в ньому налічується майже сотня наукових статей та біля 130 дописів історичного спрямування в періодичній пресі. Також він брав участь більш ніж у 50 міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних та районних наукових, науково-теоретичних, науково-практичних, науково-краєзнавчих конференціях, симпозіумах, круглих столах та інших науково-краєзнавчих зібраннях. Також, самотійно або ж у співавторстві, Олександр Васильович видав 4 книги [2]. Нині завершується підготовка ще кількох видань в т. ч. і монографічного характеру.

Раніше ж видані книги отримали досить схвальні відгуки таких науковців як І.В.Рибак, Ю.А.Хоптяр [3]. Зокрема, І.В.Рибак вважав, що видання «Кузьмин. Літопис історії» не мало на той час аналогів в Україні, а збірка документів та матеріалів «Красилівщина в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)» здобула перше місце у XII обласному конкурсі науково-дослідницьких робіт в номінації «Гуманітарні науки» у 2017 році.

Не можна не сказати, що О.В.Байдич був серед ентузіастів, які в 1991 році створювали Хмельницьку обласну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців. У 2008 році він очолив Красилівську районну організацію Національної спілки краєзнавців України, став членом правління та президії правління Хмельницької обласної організації НСКУ. Також, Олександр Васильович обирався делегатом 4-го та 5-го (позачергового) з'їздів НСКУ. Входить він і до редколегії науково-краєзнавчої збірки «Краєзнавець Хмельниччини», включався й до редколегії «Енциклопедичного словника Хмельниччини».

Впродовж останніх двадцяти років О.В.Байдич особисто або ж разом з іншими ентузіастами краєзнавства виступив ініціатором проведення у Красиліві двох обласних молодіжних науково-краєзнавчих конференцій [4], районної учнівської конференції «Голодомор та репресії на Красилівщині» [5]. Крім цього, ним організовано і проведено дорослі районні історико-краєзнавчі конференції у 2003, 2008 та 2013 роках. Матеріали останньої вдалося видрукувати [6].

Маємо сказати й про те, що Олександр Васильович впродовж багатьох років займав активну громадянську позицію. Він не раз обирався депутатом Кузьминської та Чернелівської сільських рад, Красилівської районної ради, головою комісії з питань освіти, охорони здоров'я, соціальної політики та членом президії цієї ж ради. Довелося обіймати й посади члена та заступника голови окружної виборчої комісії. Також він був обраний делегатом Всеукраїнського громадянського форуму, де його виступ від освітян України був знятий на вимогу Адміністрації Президента України через пропозицію обмежити повноваження Л.Кучми.

В освіті району О.В.Байдич впродовж 14 років керував роботою районного клубу «Краєзнавець». Також неодноразово входив до колегії відділу та управління освіти РДА, ради директорів району, ради райметодкабінету та атестаційної комісії управління освіти, молоді та спорту РДА. Він – вчитель-методист з 1996 року і вже 34 роки керує закладом загальної середньої освіти.

У своїй науково-краєзнавчій діяльності керується, відмічають усі науковці, використанням величезного масиву архівних документів, що є основою наукового підходу до історичних подій та явищ. Олександр Васильович резонно вважає, що саме обширна джерельна база і допоможе створити справжню. Неупереджену історію нашої країни та регіону зокрема. Він добре знає ті архіви України, в яких зосереджені документи з історії Хмельниччини, що сприяє як його дослідженням, так і використовується іншими краєзнавцями та науковцями. Нині О.В.Байдич є одним з найзначніших архівознавців нашої області. Як влучно сказав один із дослідників: «Він добре знає, де що лежить в архівах». Маємо відмітити, що

в цьому напрямі він веде активну популяризаторську роботу, написавши ряд статей про маловідомі, але дуже потрібні для науковців та краєзнавців, фонди різних архівів, зокрема – повітових судів ХІХ ст. Можна навіть сказати, що він сам тяжіє до вивчення історії саме цього століття.

Чималу частку його досліджень становить також й історія окремих населених пунктів як Хмельниччини, так і Вінниччини. Будучи переважно все ж дослідником Південно-Східної Волині, він поступово розширює ареал своєї зацікавленості минувиною. Необхідно відмітити, що цілий ряд його статей відзначається глибоким аналізом історичних подій та оригінальністю висновків. Спостерігається також у нього й схильність до обробки статистичних відомостей та їх узагальнення. Олександр Васильович є переконаним, що в історії немає дрібниць й лише врахувавши всі обставини тих чи інших подій, явищ і навіть побутових моментів, виникає справжня історія краю.

Завершуючи ж розповідь про О.В.Байдича, маємо сказати, що він і сьогодні працює так інтенсивно, як і раніше. У цьому йому сприяють дружина Ольга Олексіївна, вчитель біології та хімії, старший вчитель, з якою в шлюбі живуть уже 40 років, а також сини: Андрій, підполковник Державної прикордонної служби, вже четвертий рік в АТО/ООС, нагороджений орденом Данила Галицького, з дружиною Анною та дітьми Тимуром і Таїсою; Вадим, ветеран антитерористичної операції, нині вчитель історії та правознавства Кузьминського ліцею, який уже підпирає батька, опублікувавши більше 50 наукових й науково-краєзнавчих статей та десятки дописів у періодичній пресі.

Сам же Олександр Васильович за свою подвижницьку організаційно-освітню та науково-краєзнавчу роботу нагороджений Відзнакою Президента України – ювілейною медаллю «20 років незалежності України» (2012 р.). Йому присвоєно звання «Заслужений працівник освіти України» (2017 р.) та Почесний краєзнавець України (2014 р.). Він занесений до галереї «Провідні дослідники Хмельниччини» (2011 р.) та «Алеї педагогічної слави Красилівщини» (2015 р.), є першим лауреатом премії імені Івана Стасюка Хмельницької обласної організації НСКУ. Повний перелік нагород О.В.Байдича видрукувано нижче.

Сьогодні ж ми вітаємо Олександра Васильовича із 65-річчям й бажаємо гарного здоров'я та успішної роботи як на освітянській, так і на науково-краєзнавчій ниві. Многії літа Вам, шановний ювіляре!

Джерела:

1. Байдич О. Кузьминська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів / О.Байдич // Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.74

2. Байдич О., Гринюк Я. Кузьмин. Літопис історії. – Хмельницький: ХМД, 2001. – 640 с.
3. Байдич О.В. Крізь плин віків... Історія Красилівщини. – Красилів: ХМД, 2003. – 292 с.
4. Лавринчук В.О., Байдич О.В., Триндюк Л.П. Теофіпольщина в особистостях. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2016. – 240 с.
5. Красилівщина в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / [упор. Байдич В.Г., Байдич О.В., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В., Галатир В.В. Павлунішена Т.О.]. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. – 540 с.
6. Рибак І.В. З любов'ю до рідного краю / І.В. Рибак // Хмельниччина. Дивокрай. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. - № 1-2. – С.95-96
7. Хоптяр Ю.А. Байдич О.В. Крізь плин віків...Історія Красилівщини. – Красилів: ХМД, 2003. – 292 с.
8. Українська революція 1917-1920 рр. на Хмельниччині. – Хмельницький-Красилів: ХМД, 1998. – 167 с.
9. Хмельниччина в роки української революції (1917-1921 рр.). – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2017. – 232 с.
10. Голодомор на Красилівщині. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. – 136 с.
11. Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 337 с.

Додаток:

Про О.В.Байдича

1. Заверуха М. Кредо Олександра Байдича / М. Заверуха // Красилівський вісник. – 2004. – 27 березня. - № 24-25
2. Байдич Олександр Васильович. Відомості про лауреата // На шляху реформування і перебудови: матеріали про роботу звітно-виборної конференції Хмельницької обласної організації НСК України. 26 жовтня 2011р. / Хмельницька обласна організація НСКУ [упорядн. Л.В.Баженов, А.Г.Роздобудько]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка, 2011. – С. 43-44
3. Косяк Г. Слово про ювіляра: керівник та людина / Г. Косяк // Красилівський вісник. – 2014. – 28 березня. - № 24-25
4. Баженов Л.В. Відомий краєзнавець Хмельниччини (Олександр Васильовичу Байдичу – 60) / Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, Ю.В. Телячий, А.Г. Роздобудько // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник [гол. ред. Л.В.Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка, 2014. - Вип. 6. – С. 149-150
5. Мельник Н. Байдич Олександр Васильович / Н.Мельник // Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.213

6. Косяк Г. Вчитель з великої літери / Г.Косяк, В. Лавринчук // Красилівський вісник. – 2019. – 29 березня. - № 15

7. Масловська Н. Мереживо життєвої долі ювіляра / Н.Масловська // Красилівський вісник. – 2019. – 5 квітня. - № 16.

Нагороди О.В.Байдича:

1. Посвідчення та нагрудний знак «Заслужений працівник освіти України». – 2017 р. (Указ Президента України від 28 вересня 2017 р.).

2. Відзнака Президента України – ювілейна медаль «20 років незалежності України». – 2012 р. (Указ Президента України від 21 січня 2012 р.)

3. Нагрудний знак «Відмінник народної освіти УРСР». - 1988 р.

4. Почесна грамота Міністерства освіти і науки України. – 2006, 2010 р.

5 Звання та нагрудний знак «Почесний краєзнавець України». – 2014 р.

6. Грамота Президії правління Національної спілки краєзнавців України. – 2010 р.

7 Грамота Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді. – 2019 р.

8. Грамота Хмельницької обласної ради. – 2003, 2014 р.

9. Диплом Хмельницької обласної ради за I місце в XII обласному конкурсі НДР. – 2017 р.

10. Почесна грамота Хмельницької ОДА. – 2001, 2004, 2008, 2012 р.

11. Подяка Хмельницької ОДА. – 1996 р.

12. Грамота управління освіти і науки Хмельницької ОДА. – 2005 р.

13. Подяка управління освіти і науки Хмельницької ОДА. – 2008 р.

14. Грамота командуючого армією. – 1978 р.

15. Грамота Хмельницької облспортради за I місце в області з футболу: по ДЮСШ – 1970 р., по юнаках – 1970 р.

16. Грамота Хмельницької облспортради за II місце в області з футболу по юнаках – 1969р.

17. Почесна грамота Держархіву Хмельницької області. – 2006 р.

18. Свідоцтво про занесення до галереї «Провідні дослідники історії Хмельниччини». – 2011 р.

19. Подяка Держархіву Хмельницької області. – 2014 р.

20. Почесна грамота Президії правління Хмельницької обласної організації НСКУ. - 2018 р.

21. Диплом лауреата премії ім. Івана Стасюка Хмельницької обласної організації НСКУ. – 2011 р.

22. Подяка оргкомітету національного етапу міжнародного конкурсу «Інтел-Техно Україна». – 2011, 2012 рр.

23. Грамота комітету комсомолу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. – 1974 р.

24. Грамота оргкомітету XII Подільської історико-краєзнавчої конференції та Центру дослідження історії Поділля. – 2007 р.
25. Грамота Красилівської районної ради та РДА. – 2001, 2004, 2005, 2009, 2011, 2014, 2017, 2019 р.
26. Диплом управління освіти, молоді та спорту Красилівської РДА із занесенням на Дошку Пошани «Алея педагогічної слави». – 2015 р.
27. Почесна грамота відділу освіти Красилівської РДА. – 1995, 2012 р.
28. Грамота відділу освіти Красилівської РДА. – 2001, 2001, 2004, 2005, 2009, 2010 р.
29. Подяка відділу освіти Красилівської РДА. – 2007, 2008 р.
30. Грамота управління освіти, молоді та спорту Красилівської РДА. – 2013, 2014, 2014, 2016, 2018, 2019 р.
31. Подяка управління освіти, молоді та спорту Красилівської РДА. – 2016, 2016, 2018 р.
32. Подяка виконкому Красилівської міської ради. – 2017 р.
33. Грамота редакції районної газети «Красилівський вісник». – 2005, 2010 р.
34. Подяка Благодійного фонду «Зміцнення громад». – 2014 р.

Хронологія творчого доробку Байдича О.В.

1991 р.

1. Виховуємо у праці // Зоря комунізму. – 1991. – серпень. – Спецметодвипуск.

1994 р.

1. Краєзнавчій роботі – належну увагу // Красилівський вісник. – 1994. – серпень. – Спецметодвипуск.

1995 р.

1. Розвиток освіти Красилівщини (середина XIX – початок XX ст.) // Красилівський вісник. – 1995. – 26 серпня. - № 66
2. Красилівський район у роки громадянської війни // Красилівський вісник. – 1995. – 25 жовтня. - № 83; 1995. – 28 жовтня. - № 84; 1995. – 25 листопада. - № 93; 1995. – 2 грудня. - № 95
3. З історії Кузьминської волості /О.В.Байдич/ // Південно-Східна Волинь: освіта, наука, культура. – Хмельницький – Шепетівка: ХМД., 1995. – С.135-136
4. Перша згадка про с. Кузьмин /О.В.Байдич/ // Південно-Східна Волинь: освіта, наука, культура. – Хмельницький – Шепетівка: ХМД., 1995. – С.226-227

1996 р.

1. Єврейська община в Красилові// Красилівський вісник. – 1996. – 1 лютого. - № 9

2. Боротьба князів Острозьких за маєтності в Кузьминській волості // Красилівський вісник. – 1996. – 15 лютого. - № 14
3. «Просвіта» в Кульчинах // Красилівський вісник. – 1996. – 24 лютого. - № 17
4. Кузьминська «Березина» // Красилівський вісник. – 1996. – 9 березня. - № 21
5. Красилів у XV – першій половині XVII ст. // Красилівський вісник. – 1996. – 28 березня. - № 26; 1996. – 4 квітня. - № 29; 1996. – 11 квітня. - № 31; 1996. – 13 квітня. - № 32; 1996. – 20 квітня. - № 34
6. Про хвороби, епідемії та стихійні лиха у Красилівському районі (XIX – початок XX ст.) // Красилівський вісник. – 1996. – 8 червня. - № 47
7. Живуть у пам'яті // Красилівський вісник. – 1996. – 18 липня. - № 58
8. Колишні власники Красилова // Красилівський вісник. – 1996. – 27 липня. - № 61
9. Антоніни у 1931 р. // Красилівський вісник. – 1996. – 15 серпня. - № 67
10. Початок розкуркулення в нашому районі // Красилівський вісник. – 1996. – 26 вересня. - № 79
11. З опису маєтку с. Митинець // Красилівський вісник. – 1996. – 10 жовтня. - № 83

1997 р.

1. «Волинка у Печеськах // Красилівський вісник. – 1997. – 25 січня. - № 8
2. Доктор медицини та богослов'я Іполіт Терлецький // // Красилівський вісник. – 1997. – 30 січня. – № 9
3. Ярмарки в Кузьміні (60-ті рр. XIX ст.) // // Красилівський вісник. – 1997. – 6 лютого. - № 11
4. Кустарні промисли початку XX ст. // // Красилівський вісник. – 1997. – 15 лютого. - № 14
5. Промисловість Красилівщини в середині XIX ст. // // Красилівський вісник. – 1997. – 6 березня. - № 19
6. В пошуках волі, спокою, життя: селянські втечі XVI ст. на Волині /О.В.Байдич// Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький-Старокостянтинів-Самчики.: ХМД. – 1997. – С. 32-33
7. Красилів Острозький /О.В.Байдич// Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький-Старокостянтинів-Самчики.: ХМД. – 1997. – С. 33-44
8. Уродженець Старокостянтинова – історик Олексій Іванович Баранович /О.В.Байдич// Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький-Старокостянтинів-Самчики.: ХМД. – 1997. – С. 118-121
9. Про деякі документальні свідчення з історії сіл Колищинці та Сахнівці /О.В.Байдич// Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький-Старокостянтинів-Самчики.: ХМД. – 1997. – С. 191-193

1998 р.

1. З історії антонінського підпілля // Красилівський вісник. – 1998. – 9 вересня. - № 71
2. Геси // Красилівський вісник. – 1998. – 23 вересня. - № 75
3. Біля Кузьмина була «Чахлина» // Красилівський вісник. – 1998. – 18 листопада. - № 91.
4. Торбаніст Григорій Відорт / О.В.Байдич, К.О.Меленчук// Красилівський вісник. – 1998. – 5 грудня. – № 96

1999 р.

1. Польські таємні організації «Віра, Надія, Любов» на Хмельниччині (30-ті рр. XIX ст.) /О.В.Байдич// Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23-24 червня 1999 р.). – Хмельницький: «Поділля». – 1999 р. – С.157-166
2. З літопису історії Кузьмина // Красилівський вісник. – 1999. – 5 серпня. - № 61
3. Хто ми? Болохівці? // Красилівський вісник. – 1999. – 25 грудня. - № 101

2000 р.

1. Хто такий Михайло Олехнович? // Красилівський вісник. – 2000. – 20 січня. – № 4
2. Перші фільварки на Красилівщині // Красилівський вісник. – 2000. – 1 червня. – №40
3. Сталінський режим і демографія населення Красилівщини // Красилівський вісник. – 2000. – 8 червня. - №42
4. Іван Орачевський // Красилівський вісник. – 2000. – 15 червня. – № 44
5. Леонід Горенко: совість мундира // Болохівщина: земля і люди. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Велика Волинь». Т.20. 23-24 червня. – Хмельницький-Стара Синява-Любар: ХМД, 2000. – С.252-257
6. Найбільші землевласники Красилівщини (кінець XIX ст.) // Красилівський вісник. – 2000. – 29 червня. - № 48
7. Кінні заводи Красилівщини (початок XX ст.) // Красилівський вісник. – 2000. – 6 липня. - № 50
8. Красилівщина напередодні масової колективізації (статистичні дані) // Красилівський вісник. – 2000. – 20 липня. - № 54
9. Академік Андрій Лаврик // Красилівський вісник. – 2000. – 7 вересня. - № 67
10. Населення Красилівщини в 1939 р. // Красилівський вісник. – 2000. – 14 вересня. - № 69
11. Сапєги – власники Красилова // Красилівський вісник. – 2000. – 21 вересня. - № 71

12. Потоцькі на Красилівщині // Красилівський вісник. – 2000. – 28 вересня. - № 73

13. Спочатку був Михайлюк ...// Красилівський вісник. – 2000. – 19 жовтня. - № 79

14. Епізод з минувшини Красилова // Красилівський вісник. – 2000. – 26 жовтня. - № 81

15. Деякі факти з історії сіл Михайловець та Мовчан // Красилівський вісник. – 2000. – 2 листопада. - № 83

16. Епізод з історії села Мотрунок // Красилівський вісник. – 2000. – 9 листопада. - № 85

17. Чернелівка: сторінки минувшини // Красилівський вісник. – 2000. – 23 листопада. - № 89

18. З опису маєтків сіл Кульчинок та Печесьок // Красилівський вісник. – 2000. – 14 грудня. - № 94-95

2001 р.

1. Палац Грохольських у Терешках // Красилівський вісник. – 2001. – 8 лютого. - № 10

2. Ксаверій Каневський // Красилівський вісник. – 2001. – 15 березня. - № 20

3. Мар'ян Подгороденський // Красилівський вісник. – 2001. – 29 березня. - № 24

4. Деякі факти з життя Михайла Скибицького // Красилівський вісник. – 2001. – 31 травня. - № 41

5. Джерела з історії Південно-Східної Волині (XVI – першої половини XVII ст.) /О.В.Байдич/ // Острогіана в Україні та Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь т. 23) 29-30 червня. – Старокостянтинів: ХМД., 2001. – С. 238-245

6. Маєток Турського в Малій Клітні // Красилівський вісник. – 2001. – 9 серпня. - № 61

2002 р.

1. Про спробу перейменування Антонін // Красилівський вісник. – 2002. - 17 січня. - № 5

2. Цвіт Красилівщини поліг на Тернопіллі // Красилівський вісник. – 2002. – 8 травня. - № 42

3. «Школка» у Кульчинах // Красилівський вісник. – 2002. – 30 травня. - № 46

4. Антоніни: деякі факти з історії селища // Красилівський вісник. – 2002. – 13 липня. - № 58-59

5. Меньки: сторінки історії // Красилівський вісник. – 2002. – 20 липня. - № 60-61

6. З хроніки історії Красилова // Красилівський вісник. – 2002. – 27 липня. - № 62-63
7. До 40-річчя встановлення Красилову статусу міста // Красилівський вісник. – 2002. – 3 серпня. - № 64-65
8. З історії Красилова (50-ті рр. XX ст.) // Красилівський вісник. – 2002. – 10 серпня. - № 66-67
9. Красилів на початку 60-х рр. XX ст. // Красилівський вісник. – 2002. – 17 серпня. - № 68-69
10. До 80-річчя Красилівського району // Красилівський вісник. – 2002. – 31 серпня. - № 72-73
11. Кошелівка: розвідка з історії села /О.Байдич, В.Онойко/ // // Красилівський вісник. – 2002. – 21 вересня. - № 78-79
12. З хроніки історії Красилова (40-60 рр. XX ст.) /О.В.Байдич/ // Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали обласної науково-практичної конференції, приуроченої 65-й річниці утворення Хмельницької області. 19 вересня 2002 р. / Упорядники Журавська Н.І., Серeda Я.В. – Кам'янець-Подільський: «Абетка-НОВА», 2002. – С.231-237
13. До витоків стаціонарної медицини на Красилівщині // Красилівський вісник. – 2002. – 28 вересня. - № 80-81
14. Про загадки історії сіл Великої та Малої Клітні // Красилівський вісник. – 2002. – 5 жовтня. - № 82-83
15. Мала Клітна: історичні нотатки /О.Байдич, В.Онойко/ // Красилівський вісник. – 2002. – 12 жовтня. - № 84-85
16. Використання документальних матеріалів краєзнавчого характеру в процесі вивчення шкільного курсу історії України /О.В.Байдич/ // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С.99-105
17. Велика Клітна: погляд крізь століття /О.Байдич, В.Онойко/ // Красилівський вісник. – 2002. – 9 листопада. - № 92-93
18. Сталінський геноцид українського народу // Красилівський вісник. – 2002. – 23 листопада. - № 96

2003 р.

1. Красилів на початку XX ст.: а) Населення, земельний фонд // Красилівський вісник. – 2003. – 11 січня. - № 3-4
2. Етносоціальний склад населення Красилівщини в 1924 р. // Красилівський вісник. – 2003. – 15 лютого. - № 13-14
3. Розвідка з історії села Радісного // Красилівський вісник. – 2—3. – 26 липня. - № 58-59
4. Деякі факти з історії села Котюржинець // Красилівський вісник. – 2003. – 13 вересня. - № 72-73

5. Епізод з історії села Кременчуки // Красилівський вісник. – 2003. – 20 вересня. - № 74-75

6. Студії з історії села Митинець // Красилівський вісник. – 2003. – 11 жовтня. - № 80-81

7. Манівці в минулому // Красилівський вісник. – 2003. – 8 листопада. - № 88-89

2004 р.

1. Красилову 560 років // Красилівський вісник. – 2004. – 17 січня. - № 4-5

2. Нотатки з історії села Чернелівки // Красилівський вісник. – 2004. – 28 лютого. - № 16-17; 2004. – 24 квітня. - № 32-33

3. Йшли бої за Красилівщину // Красилівський вісник. – 2004. – 6 березня. - № 18-19; 2004. – 13 березня. - № 20-21

2005 р.

1. І все ж таки більшовики...? // Красилівський вісник. – 2005. – 12 березня. - № 19-20

2006 р.

1. Про деякі джерела з історії міста Старокостянтинова /О.В.Байдич// Кобудь-Костянтинів-Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – т.34. – Старокостянтинів: ПП Мельник А.А., 2006. – С.147-152

2. Проскурівська філія ВАКТТу /О.В.Байдич// Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С.231-235 [Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т.2]

3. Епізод з історії села Западинець // Красилівський вісник. – 2006. – 14 жовтня. - № 81-82; 2006. – 21 жовтня. - № 83-84

4. Історія одного кохання // Красилівський вісник. – 2006. – 28 жовтня. - № 85-86; 2006. – 4 листопада. - № 87-88

5. Трагічна доля отця Якимішина // Красилівський вісник. – 2006. – 23 грудня. - № 101-102

2007 р.

1. Історія православних храмів Красилова // Українська берегиня (Красилів). – 2007. – 7 липня. - № 6. – С.14-15

2. Уродженці Красилівщини в історії міста Хмельницького /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Видатні постаті міста Хмельницького. Матеріали Другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – С.278-282

3. Напередодні Першої світової війни (епізод з історії міста Могилів-Подільського) /О.В.Байдич // Матеріали XII Подільської історико-кра-

єзнавчої конференції /ред. колегія Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відповідальний редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – т.2. – С.291-298

4. Красилів: репресії 1937-38 рр. /О.В.Байдич // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції /ред. колегія Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відповідальний редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – т.2. – С.302-307

5. Краєзнавчі дослідження освітян Красилівщини – важливе джерело розвитку шкільного краєзнавства в районі /О.В.Байдич // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції /ред. колегія Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відповідальний редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – т.2. – С.362-373

6. Деякі міркування з приводу роботи МАН /О.В.Байдич // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції /ред. колегія Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відповідальний редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – т.2. – С.474-479

2008 р.

1. Про деякі проблеми Антонін першої половини 30-х рр. ХХ ст. /О.В.Байдич // Антонінський край у просторі і часі / Голов. ред.. М.Ю.Костриця. – у 2-х тт. – Житомир: В.Хотвицький, 2008., т.1. – С.100-1009 [Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – вип.39]

2. Палац терешківський графів Грохольських /О.В.Байдич // Антонінський край у просторі і часі / Голов. ред.. М.Ю.Костриця. – у 2-х тт. – Житомир: В.Хотвицький, 2008., т.1. – С.24-33 [Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – вип.39]

3. Красилівська земля в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. (1648 р.) /О.В.Байдич // Пилявецька битва 1648 року в історії України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями /під ред.: Вавринчука М.П. (голова), Баженова Л.В. (відп. ред.), Степанкова В.С. (наук. ред.), Тремб'язького А.М., Погорільця О.Г. та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. – С.276-283

4. Щоб не повторилося подібне страхіття // Красилівський вісник. – 2008. – 3 жовтня. - № 78-79

5. Сатанівщина 1932-1933 років крізь призму документів райвідділу ДПУ /О.В.Байдич // Геноцид: Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки (до 70-річчя Голодомору 1932-1933 рр. в

Україні /За ред. Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Баженов Л.В. та ін. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – С.253-260

6. До читача /О.В.Байдич // Голодомор та репресії на Красилівщині. – Хмельницький: Видавництво Алли Цюпак., 2008. – С.4-6

7. Красилів: репресії 1937-1938 рр. /О.В.Байдич, М.Момот // Голодомор та репресії на Красилівщині. – Хмельницький: Видавництво Алли Цюпак., 2008. – С. 7-14

8. Розкуркулення на Красилівщині /А.Вознюк, О.В.Байдич // Голодомор та репресії на Красилівщині. – Хмельницький: Видавництво Алли Цюпак., 2008. – С.127-133

9. Красилівщина в 1932-1933 роках // Красилівський вісник. – 2008. – 21 листопада. - № 92-93

10. Кузьмин: посвячення іконостасу в 1894 р. // Красилівський вісник. – 2008. – 28 листопада. - № 94-95

2009 р.

1. Кузьминській школі виповнилося 140 років // Красилівський вісник. – 2009. – 3 липня. - № 52-53

2. Старокостянтинів XIX – першої половини XX ст. (демографічна статистика) /О.В.Байдич // Болохівщина: осягнення історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009р. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – ч.1. – С.169-174

3. Деякі відомості з історії домініканського монастиря в Старокостянтиніві /О.В.Байдич // Болохівщина: осягнення історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009р. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – ч.1. – С.182-188

4. Свято-Троїцька церква Старокостянтинів у першій половині XIX ст. /О.В.Байдич // Болохівщина: осягнення історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009р. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – ч.1. – С.189-200

5. Контррозвідувальна діяльність царської жандармерії на теренах Південно-Східної Волині напередодні Першої світової війни /О.В.Байдич // Болохівщина: осягнення історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009р. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – ч.2. – С.41-52

6. Документальний етюд з історії м. Могилів-Подільського /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2009. – С.148-160

2010 р.

1. З хроніки довоєнної історії районної газети // Красилівський вісник. – 2010. – 12 лютого. – № 15-16

2. Банда «Зуха» - Андрощука // Красилівський вісник. – 2010. – 16 липня. - № 59-60

3. Кріпачка і шляхтич: історія кохання // Подільські вісті. – 2010. – 13 серпня. - № 121

4. Трагічна доля священика Якимишина // Подільські вісті. – 27 серпня. - № 128

5. З історії Кузьминського млина /О.В.Байдич // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С.200-207

6. В боях за Красилівщину /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С.550-559

2011 р.

1. З ювілеєм, рідна школо! // Красилівський вісник. – 2011. – 25 лютого. - № 15-16; 2011. – 18 березня. - № 21-22

2. Красилівській ЗОШ № 2 – 65 // Красилівський вісник. – 2011. – 29 квітня. - № 33-34

3. Михайлівці:розвідка з історії села // Красилівський вісник. – 2011. – 13 травня. - № 37-38; 2011. – 20 травня. - № 39-40; 2011. – 24 червня. - № 49-50; 2011. – 15 липня. - № 55-56; 2011. – 5 серпня. - № 61-62

4. Гарнізон м. Старокостянтинова (1915 – на початку 1916 р.) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України». – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. – ч.1. – С.262-272

5. Сорокодуби: нотатки з історії села // Красилівський вісник. – 2011. – 14 жовтня. - № 81-82; 2011. – 9 грудня. - № 97-98

2012 р.

1. Сорокодуби: нотатки з історії села // Красилівський вісник. – 2012. – 20 січня. - № 5-6; 2012. – 27 лютого. - № 15-16

2. Трудові звершення мешканців Красилівщини в 1944 р. (за матеріалами періодичної преси, на прикладі села Кузьмин) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Внесок учасників війни – трудівників тилу Хмельниччини в перемогу у Великій Вітчизняній війні: 1941-1945. Актуальні проблеми життєдіяльності учасників війни і шляхи їх вирішення. – Хмельницький: ХУУП, 2012. – С.143-150

3. Хто ви, Дорота Ойжинська? /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2012. – С.65-68

4. Про деякі джерела з історії міста Старокостянтинова /В.Г.Байдич // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 170-173

5. Редактор-видавець, літератор, перекладач (до 90-річчя з дня народження Мирослави Пилипівни Лещенко /О.В.Байдич // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини. – Хмельницький: Хмельницька ОУНБ ім. М.Островського, 2012. – С.84-86

2013 р.

1. Березень 1944 р. Визволення Красилова /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Красилівський вісник. – 2013. – 15 березня. - № 21-22

2. Про що розповів архівний документ... (З історії створення та початку діяльності Антонінської пожежної дружини) // Красилівський вісник. – 2013. – 5 квітня. - № 27-28

3. Краєзнавчі здобутки освітян Красилівщини /О.В.Байдич // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.24-37

4. Досягнення школярів Красилівщини в конкурсах науково-дослідних робіт МАН України /О.В.Байдич, М.Т.Полішук // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.61-62

5. Польське таємне товариство «Віра, Надія, Любов» (1835-1836 рр.) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.78-86

6. Репресована освіта Красилівщини (статистичні відомості) /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.146-155

7. Короткий екскурс в історію ЗОШ I-III ст. № 1 міста Красилова /О.В.Байдич // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю

створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.160-165

8. Родом із Корчівки (До 220-ї річниці з дня народження Михайла Скибицького) /О.В.Байдич // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.171-177

9. Когорта заслужених освітян Красилівщини /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району 23 квітня 2013 р. – Красилів: ПП Мельник А.А., 2013. – С.183-189

10. З історії ЗОШ I-III ступенів № 1 м. Красилова /О.В.Байдич // Духовні витoki Поділля: Педагоги в історії краю. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 21 березня 2013 р. – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2013. – С.45-49

2014 р.

1. Юхим Крикун – архітектор, художник, краєзнавець /О.В.Байдич // Духовні витoki Поділля: Митці в історії краю. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. 13 березня 2014 р. – Хмельницький: ХГПА, 2014. – С.273-277

2. Антоніни в липні 1941 – січні 1942 років (господарське життя села) /О.В.Байдич // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. – С.80-85

3. Красилівщина в перші тижні війни (червень-липень 1941 р.) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Велика Вітчизняна війна: уроки історії. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників (м. Хмельницький, 28 жовтня 2014 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. – С.87-96

4. Зберегти у пам'яті... Поки ще не пізно /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Красилівський вісник. – 2014. – 9 травня. - № 35-36

5. 1941 р. Червень. Красилівщина (З хроніки перших днів війни) // Красилівський вісник. – 2014. – 20 червня. - № 49-50

6. Віхи історії села (Білобережжя – Берегелинці – Берегелі) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Краєзнавець Хмельниччини. – Кам'янець-Подільський:

Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка, 2014. – вип. 6. – с.89-94

7. Рейдер з Тарноруди /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. – С.173-180

8. Родом з Берегелів (До 210-ї річниці з дня народження Івана (Яна) Станіславовича Орачевського) /О.В.Байдич // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 рік: рекомендаційний бібліографічний довідник. – Хмельницький, ПП Заколотний М.І., 2014. – С.71-72

9. Ювілей храму // Красилівський вісник. – 2014. – 19 вересня. - № 75-76; 2014. – 10 жовтня. – № 81-82; 2014. – 24 жовтня. – № 87-88

2015 р.

1. Красилівський замок – романтична легенда чи літописний факт? Деякі факти з історії Красилівського замку. Ч. 1. Болохівський феодальний замок XII-XIII ст. /О.Байдич // Красилівський замок (Красилів). – 2015. – 1 січня. - № 1

2. Красилівський замок – романтична легенда чи літописний факт? Деякі факти з історії Красилівського замку. Ч. II. Красилівський замок XVI ст. /О.Байдич // Красилівський замок (Красилів). – 2015. – 1 лютого. - № 2

3. Березень 1944 р. Визволення Красилівщини. Так усе відбувалося... // Красилівський вісник. – 2015. – 6 березня. - № 18-19

4. Родом із Берегелів (До 210-ї річниці від дня народження Івана (Яна) Орачевського /О.В.Байдич // Красилівський вісник. – 2015. – 13 березня. - № 20-21

5. Родом з Кузьмина. Академік Андрій Лаврик /О.В.Байдич // Духовні витоки Поділля: Науковці в історії краю. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2015 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2015. – С. 194-196

6. Охоронець материнства /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Духовні витоки Поділля: Науковці в історії краю. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2015 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2015. – С. 197-200

7. Документи Ушицького повітового суду про Вінківці 40-60-х років XIX ст. /О.В.Байдич, Т.В.Свистун // Вінковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції 9-10 жовтня 2015 року. – Вінківці: ПП Балок І.Б., 2015. – С.55-58

2016 р.

1. Кузьминська церква в ім'я народження Пресвятої Богородиці // Красилівський вісник. – 2016. – 29 січня. - № 7-8
2. Михайловецький Вознесенський та Мотрунецький Дмитрієвський храми. 1806 р. // Красилівський вісник. – 2016. – 31 березня. - № 25-26
3. Шановні читачі! /О.В.Байдич // Теофіпольщина в особистостях. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф, 2016. – С.5-6
4. Красилівщина в горнилі Другої світової війни /О.В.Байдич // Красилівщина в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. – С.7-31
5. «Пам'ятник чекістам» в Красилові: що не знають про нього красилівчан? /О.В.Байдич // Красилівський замок. – 2016. – 1 травня. - № 5
6. Радісенський Покровський, Каламаринецький Іоанно-Богословський і Мовчанський Михайлівський храми 1806 р. // Красилівський вісник. – 2016. – 19 травня. - № 38-39
7. Про джерела з історії м. Проскурова ХІХ ст. (Документи Проскурівського повітового суду /О.В.Байдич // Матеріали 1-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – С.29-33
8. Джерела про Муровані Курилівці у фонді Ушицького повітового суду /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. – Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016. – С. 92-96
9. Про деякі статистичні відомості з історії освіти Мурованокуриловецького району (1916-1919 рр.) /О.В.Байдич // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. – Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016. – С.164-170
10. Матеріали про Старокостянтинів 30-х-70-х років ХІХ ст. у фонді Канцелярії Київського, Подільського генерал-губернатора /О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2016. – вип. 9. – С.50-54
11. Про деякі джерела з історії міста Тарноруди ХІХ століття /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2016. – вип. 9. – С.55-59
12. Ярмолинці ХІХ століття у документах Проскурівського повітового суду /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І.

(співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2016. – вип. 9. – С.60-65

13. Матеріали про діяльність «Просвіт» у фондах виконкомів волосних рад Держархіву Хмельницької області (1921-1922 рр.) /О.Байдич, В.Лавринчук // Духовні витoki Поділля: «Просвіти» в історії краю: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16 травня 2016 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2016. – С.77-80

14. Архіпастир і богослов (До 90-річчя митрополита Феодосія (І.Процюка) /О.Байдич // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2017 рік: рекомендаційний бібліографічний довідник. - Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2016. – С.69-71

2017 р.

1. Деякі відомості про околиці Проскурова 20-х0-70-х років XIX ст. (за документами Проскурівського повітового суду) /О.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2017. – вип. 10. – С.63-70

2. Митрополит Димитрій та архімандрит Амвросій // Духовні витoki Поділля: Церква та релігійні діячі в історії краю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2017 року). – Хмельницький: ХГПА, 2017. – С.265-270

3. Продподаток 1921 р. (на прикладі Старокостянтинівського повіту Волинської губернії) /О.В.Байдич // Князі Острозькі в історії Центрально-Східної Європи: минуле і сучасність: Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. М. Старокостянтинів. 25-27- травня 2017 р. – Старокостянтинів: ФОП Бицик Ю.В., 2017. – С.166-171

4. Джерела з історії Поділля XIX століття у фонді Кам'янецького повітового суду /О.В.Байдич Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2017. – вип. 11. – С.85-90

5. Про деякі документи фонду управління Старокостянтинівської повітової радянської робітничо-селянської міліції (1920-1921 рр.) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. - № 1(1). – С.170-175

6. Котюржинецький Успенський, Яворовецький Димитрієвський, Чепелівський Покровський храми 1806 року // Красилівський вісник. – 2017. – 3 серпня. - № 61-62

7. Про документи XIX ст. з сімейного архіву мешканців с. Кузьмин Красилівського району /О.В.Байдич // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». – Хмельницький:ФОП Стрихар А.М., 2017. - № 1(1). – С.176-181

8. Заслужнянський Хрестовоздвиженський, Марковецький Георгієвський, Глібківський Богородичний,Покровський в с. Трудовому храми 1806 року // Красилівський вісник. – 2017. – 10 серпня. - № 63-67

9. Славутчина в «Подорожі по Острозькому повіту Волинської губернії в 1864/5 році» П.Рафальського /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Місто Славута і Славутчина в контексті історії Волині. Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (20-21 вересня, м. Славута) [упорядн. Андрощук С.О. Сидор В.Б.]. – Славута – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.6-67

10. Білогірщина в документах Кременецького земського суду (друга половина XVI ст.)/О.В.Байдич // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія і сучасність» [ред. кол. Баженов Л.В (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відпов. редактор) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2017. – С.265-268

11. Сатанів XIX ст. у документах Проскурівського повітового суду /О.В.Байдич, Т.В.Свистун // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія і сучасність» [ред. кол. Баженов Л.В (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відпов. редактор) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2017. – С.269-273

12. Летичів XIX століття в документах однойменного повітового суду /О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2017. – вип. 12. – С.56-64

13. Білогірщина першої чверті XVII ст. в актових записах Кременецького земського суду /О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2017. – вип. 12. – С.64-75

14. Боротьба Ідалії Чорби за відновлення власності на маєтність її батька князя М.Сапеги у м. Красиліві /О.В.Байдич // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої сторіччю Української революції 1917-1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка [ред. кол. Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – С.162-166

15. Шпигуноманія в Шепетівській окрузі у 1926-27 рр. /О.В.Байдич // Поділля та Південно-Східна Волинь у першій половині ХХ століття: суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні процеси та повсякдення: Матеріали міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6 грудня 2017 р.) [І.М.Шоробура (гол. ред.), В.М.Островський (відп. ред.), В.Р.Адамський та ін.]. – Хмельницький: ХГПА, 2017. – С.154-159

16. Виробничі характеристики гуралень Могилівського повіту: статистичний аспект 1912 року /О.В.Байдич // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». Випуск присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – 2(2). – С.46-49

17. Про деякі джерела з історії Могилівщини початку ХХ століття /В.О.Байдич, О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». Випуск присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – 2(2). – С.216-219

18. Кузьминська загальноосвітня школа I-III ступенів /О.Байдич // Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.74

19. Думка Олексій Антонович /О.Байдич // Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – С.259

2018 р.

1. Гірчить життя людськими дремами /О.Байдич, Г.Косюк // Красилівський вісник. – 2018. – 2 лютого. - № 5; 2018. – 9 лютого. - № 6

2. Міста і містечка Південно-Східної Волині у документах Кременецького земського суду (друга половина XVI – перша чверть XVII ст.) /О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. – вип. 14. – С.43-52

3. Деякі відомості про корчми Красилівщини у документах Старокостянтинівського повітового суду (40-60-ті рр. XIX ст.) /В.О.Байдич, О.В.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. – вип. 15. – С.70-75

4. Поселення Ізяславщини другої половини XVI – першої чверті XVII ст. в документах Кременецького земського суду /В.О.Байдич, О.В.Байдич

// Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. – вип. 16. – С.70-75

5. Джерела з історії сіл Радогоса та Радошівка XVI – початку XVII ст. /О.В.Байдич // // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]. – Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. – вип. 18. – С.50-54

6. Про що розповів один лист /О.В.Байдич // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2018 – 3(3). – С.52-60

7. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої на теренах Краси́лівщини у 40-50-х рр. XX ст. /О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Духовні витoki Поділля: Місцеве самоврядування в історії краю: Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 12 квітня 2018 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2018., - С.27-33

8. Старокостянтинів – тилова база Південно-Західного фронту (1915-1916 рр.) /О.В.Байдич // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX-XXI століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914-1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932-1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937-1938 рр.): Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2018. – вип.12. – С.16-29

9. Іван Герасимчук – член Центральної Ради /В.О.Байдич, О.В.Байдич, В.О.Лавринчук // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX-XXI століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914-1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932-1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937-1938 рр.): Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2018. – вип.12. – С.43-55

10. Кузьмин: школа над Случчю. До 150-річчя з часу відкриття Кузьминського ліцею /О.Байдич // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2019 рік: рекомендаційний бібліографічний довідник /Управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницька міська організація НСК України, Хмельницька ОУНБ. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2018. – С.53-55

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ

Батьки - Байдич Василь Омелянович та Мазур Олена Тимофіївна, 1960 р.

З мамою, 1954 р.

1957 р.

Чемпіони області з футболу. Четвертий справа - Байдиш О.В. 1970 р.

*Студент III курсу історичного факультету. Кам'янець-Подільський,
1973 р.*

Командир танка. м. Бельці МРСР, 1978 р.

Класний керівник 9-го класу Кузьминської середньої школи, 1982 р.

*Наша сім'я. З дружиною Ольгою Олексіївною,
синами Андрієм (зліва) та Вадимом, 1983 р.*

Сімейство Байдичів, 1990 р.

Учасники Всеукраїнської конференції м. Старокостянтинів, 1997 р.

На міжнародній конференції смт. Антоніни Красилівського р-ну, 2008 р.

Наша велика родина, 2012 р.

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
та президія клубу «Краєзнавець» при обласній науковій
бібліотеці нагороджує цією Почесною Грамотою
та відзнакою «Кращий краєзнавець Хмельниччини»

**Байдича
Олександра Васильовича,**

*директора Кузьминського ліцею, голову Красилівської
районної організації НСКУ, Заслуженого працівника освіти
України, вчителя-методиста за довголітню та плідну
наукову діяльність на краєзнавчій ниві Хмельниччини та
України і з нагоди 65-літнього ювілею*

З глибокою шаною і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
президент обласного клубу «Краєзнавець»
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Біликевич
Ю. Біликевич

30 березня 2019 року
м. Хмельницький

НАШ ЮВІЛЯР

СЕРГІЙ ПРИЧИШИН-КЛІНОВСЬКИЙ

Тютюнник М.В.

м. Кам'янець-Подільський

«НА ДУХОВНІЙ НИВІ...»

*(до 50-річного Ювілею священика,
ученого та педагога Сергія Причишина-Кліновського)*

У статті розповідається про життєвий та творчий шлях священика, ученого та педагога Сергія Причишина -Кліновського з нагоди його ювілею.

Ключові слова: *священик Сергій Причишин-Кліновський, учений, педагог, краєзнавець, Хмельницька Єпархія, ювілей*

З давніх часів на українських землях представники духовенства користувались повагою у суспільстві, були одними з найосвіченіших верств населення. Саме дяки-книжники навчали дітей початкової грамоти, священики опікувались культурним життям свого містечка, а єпископи будували величні храми, відкривали навчальні заклади та молилися за мир та спокій на рідній землі. Ішли роки і суспільне життя оновлювалось, змінювались відносини між людьми, обов'язки різних соціальних інститутів. Церква відділилась від Держави, але незважаючи на це її роль у житті суспільства не зменшувалась, а навпаки зростає з кожним днем. Так сталося тому, що сучасна людина в бурхливому світі намагається знайти спокій у душі, відновити рівновагу у житті. Сучасну українську церковну історію творять багато талановитих представників духовенства, вони тісно пов'язані з наукою, освітою, культурою. Серед них талановитий священик, учений та педагог Сергій Максимович Причишин-Кліновський. Він народився 9 квітня 1969 р. в місті Хмельницькому в сім'ї офіцера та педагога. У 1970 р. був хрещений в с. Глібово Новоушицького району, Хмельницької обл. Зростав допитливою дитиною, любив природу. З 1976 по 1986 рр. навчався в СШ №16, а згодом в СШ №20 м. Хмельницького. З 1 вересня 1986 р. здобував знання в ТУ №11 (ХРТЗ), після закінчення якого працював в оборонній промисловості (ХРТЗ), а з 14 грудня 1987 р був призваний до лав служби в армії. Службу проходив в інженерно-технічних військах в м.Києві.

У 1988 р вперше побував на святковому богослужінні, присвяченому 1000-річчю хрещення Русі, після чого з'явилося палке бажання служити Христові і Його Церкві. У 1989 р, працюючи на підприємстві, ніс кліросний послух при Хмельницькому кафедральному соборі Різдва Богородиці. У 1993-1994 рр. працював в обласній друкарні №1 видавництва «Поділля».

27 грудня 1991 р. одружився на Ксенії Майструк. Дружина для нього є надійною порадицею та підтримкою у всіх життєвих справах.

17 грудня 1994 р. єпископ Антоній (Фіалко) висвятив Сергія Максимовича в сан диякона [1], а 25 грудня 1994 р. в сан пресвітера до Хмельницького Свято-Покровського кафедрального собору [2]. У 1996 р. священника призначили в якості настоятеля на парафіяльне служіння [3]. Спочатку він служив штатним священником Св. Преображенського жіночого монастиря с. Головчинці Летичівського благочинницького округу [4]. З грудня 1996 р. призначений настоятелем Св. Миколаївського храму с. Копистин Хмельницького благочинницького округу [5]. Настоятелем храму протоіерей Сергій є на протязі багатьох років. Тут він став порадицею та духовним наставником для багатьох вірян, виховав цілу плеяду пономарів, навчивши їх найпростішій духовній грамоті. Протоіерей Сергій гарно співає, а тому зумів створити клір, куди зібрав найталановитіших та найспівочіших людей з усього села. З церковною громадою храму та благодійниками будує каплиці на честь Ікони Казанської Божої Матері та Св. Пророка Іллі.

Протоіерей Сергій часто відвідує Богослужіння в Архієрейському Соборі, користується повагою колег-священників та єпископа. 24 липня 2002 року Сергій Максимович возведений в сан протоіерея [6], а через рік нагороджений правом носіння палиці під час богослужінь [7]. У травні 2005 р. єпископ нагородив священника Хрестом з прикрасами [8], а у липні 2016 р. - правом носіння митри під час богослужіння [9]. Протоіерей Сергій продовжує удосконалювати свої знання, читає багато наукової, духовної та художньої літератури, збирає раніше невідомі історичні факти про церковних діячів, аналізує богословські праці. Вивчаючи свій родовід вирішив взяти подвійне прізвище. Кліновський – це прізвище його діда, який багато чому навчив Сергія Максимовича у його юні роки. У 1995-2007 рр. навчався в Київській Духовній Семінарії та Духовній Академії. Закінчив КДАіС з 1-го розряду. Під керівництвом кандидата богослов'я, доцента кафедри Історії Православ'я на Русі архимандрита Нестора (Соменка). На «відмінно» захистив дипломну роботу за курс КДА на тему: «Священноповідник єпископ Амвросій (Полянський) і його просвітницька діяльність (1903-1932)». Після захисту, ректор КДАіС Преосвященніший Антоній (Паканич), вікарний єпископ Бориспільський перед Вченою радою КДА рекомендував протоіерею Сергію в майбутньому написати кандидатську дисертацію по даній історичній проблематиці. Сергій Максимович продовжив дослідження та співпрацю з архимандритом Нестором і в 2010 р. успішно захистив дисертацію на тему «Богословський труд і життєвий подвиг священноповідника єпископа Амвросія (Полянського), в світлі православного поучення про Церкву». З 2003 р. працює викладачем з історії

Християнської Церкви на кафедрі Українського Православ'я і Теології у Хмельницькому Інституті МАУП.

Несе різні слухняності при єпархії: викладає в недільних школах, курує душпастирську діяльність в місцях позбавлення волі, бере участь в різних наукових конференціях. З 2002 по 2007 рр. голова Хмельницької обласної організації «Шлях православних». З 2008 по 2014 рр. виконував обов'язки Головуючого Єпархіяльним відділом по взаємодії з ВСУ та іншими збройними формуваннями. Ніс послух виконуючого обов'язки військового капелана при військовій частині ВВ України. Веде здоровий спосіб життя, є прикладом для молоді. Важливе місце у його житті займає спорт (боротьба, дзюдо, самбо, важка атлетика). В 2007 р. зайняв друге місце в обласних змаганнях з пауерліфтингу у своїй віковій і ваговій категорії. Автор понад 20 наукових публікацій, близько 50 статей в різних церковних і світських періодичних виданнях. З листопада 2009 р. член «Всеукраїнської спілки краєзнавців України». 1 червня 2017 р. розпорядженням Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського Антонія призначений відповідальним секретарем церковно-історичного товариства м. Хмельницького [10].

Вітаємо Сергія Максимовича з ювілеєм і щиро бажаємо життєвих гараздів, творчих успіхів та міцного здоров'я на многії літа!

Література та джерела:

1. Указ єпископа Антонія (Фіалко) від 17 грудня 1994 р. про висвячення в сан диякона Сергія Причишина.
2. Указ єпископа Антонія (Фіалко) від 25 грудня 1994 р. про висвячення в сан пресвітера до Хмельницького Свято-Покровського кафедрального собору.
3. Указ №5 єпископа Антонія (Фіалко) від 16 лютого 1996 р про призначення ієрея Сергія Причишина в якості настоятеля на парафіяльне служіння.
4. Указ №83 єпископа Антонія (Фіалко) від 12 серпня 1996 р. про призначення ієрея Сергія Причишина штатним священиком Св. Преображенського жіночого монастиря с. Головинці Летичівського благочинницького округу.
5. Указ №101 єпископа Антонія (Фіалко) від 2 грудня 1996 р. про призначення ієрея Сергія Причишина настоятелем Св. Миколаївського храму с. Копистин Хмельницького благочинницького округу
6. Указ єпископа Антонія (Фіалко) від 24 липня 2002 року про возведення Сергія Причишина в сан протоієрея.
7. Указ єпископа Антонія (Фіалко) від 24 липня 2003 р. про нагородження протоієрея Сергія Причишина правом носіння палиці під час богослужінь.

8. Указ єпископа Антонія (Фіалко) від 21 травня 2005 р про нагородження протоієрея Сергія Причишина Хрестом з прикрасами.
9. Указ митрополита Антонія (Фіалко) від 26 липня 2016 р. про нагородження протоієрея Сергія Причишина-Кліновського правом носіння митри під час богослужіння.
10. Розпорядження митрополита Антонія (Фіалко) від 1 червня 2017 р. про призначення протоієрея Сергія Причишина-Кліновського відповідальним секретарем церковно-історичного товариства м. Хмельницького.

НАШ ДУХОВНИЙ ПАСТИР

(до 50-річчя протоієрея С.М. Причишина-Кліновського)

В статті досліджується життєвий шлях, наукові досягнення та духовні здобутки на пастирській ниві протоієрея С.М. Причишина-Кліновського.

Ключові слова: *семінарія, академія, подвижницька діяльність, аспірантура.*

Як мовить народна мудрість: лікар лікує тіло, а священник – душу. Ось уже понад 20 років священник Свято-Миколаївської церкви несе пастирський послух духівника й лікує душі жителів сіл Копистина та станції Богданівці.

З освяченням Свято-Миколаївської церкви та призначенням протоієрея о. Сергія (Причишина Сергія Максимовича) настоятелем почався новий ренесанс духовного життя села. Важливе місце в духовному житті Копистина стала відігравати Свято-Миколаївська церква. О. Сергій сумлінно виконує обов'язки священника, проповідує загальнолюдські християнські норми моралі, здійснює таїнства хрещення, одруження, відспівування і проводи в останню путь. О. Сергій високо освічена, ерудована та високоморальна людина.

Народився 9 квітня 1969 р. в м. Хмельницькому у родині офіцера ВМФ, що мав польське коріння. Після здобуття середньотехнічної освіти був призваний в ряди Радянської Армії. Службу проходив в інженерно-технічних військах у м. Києві. В 1988 р. уперше побував на святковому богослужінні, присвяченому 1000-річчю хрещення Русі, після чого з'явилося полум'яне бажання служити Христу, Його церкві. В 1989 р., працюючи на оборонному підприємстві, ніс кліросний послух при Хмельницькому кафедральному соборі Різдва Богородиці. 27.01.1991 р. одружився на Ксенії Майструк, 1972 р. народження. В 1994 р. вступив в 2-х класне Хмельницьке духовне училище. Указом єпископа Антонія (Фіалка) 17.12.1994 р. рукоположений у сан диякона, а 25.12.1994 р. ним же був рукоположений у сан пресвітера до Хмельницького Свято-Покровського кафедрального собору. Указом №5 від 16.02.1996 р. Преосвященнішим Антонієм (Фіалком) призначений у якості настоятеля на парафіяльне служіння.

З 12.08.1996 по 01.11.1996 р., указом №83, Преосвященнішим Антонієм призначений штатним священником Свято-Преображенського жіночого монастиря с.Головчинці Летичівського благочинного округу. Указом

№101 від 02.12.1996 р. призначений настоятелем Свято-Миколаївського храму села Копистин Хмельницького благочинного округу Преосвященнішим Антонієм. Настоятелем цього храму протоієрей Сергій є протягом останніх 22 років. З 01.09.1995 по 10.05.2000 р. навчався на заочному відділенні Київської Духовної Семінарії, а в 2001-2007 рр. навчався на заочному відділенні Київської Духовної Академії. З 2002 р. – голова Хмельницької обласної організації «Шлях Православних».

24 липня 2002 р. возведений в сан протоієрея. 24 липня 2003 р. нагороджений правом носіння палиці під час богослужінь. 21 травня 2005 р. Єпископом Хмельницьким і Шепетівським Антонієм (Фіалко), нагороджений Хрестом з прикрасами. З 2006 р. викладач кафедри теології Українського Православ'я в Хмельницькому інституті МАУП. Несе різні послухи при єпархії. Викладав у недільних школах, курував душпастирську діяльність у місцях позбавлення волі, бере участь у різних наукових конференціях. Автор понад 20 наукових публікацій, близько 50 статей в різних церковних і світських періодичних виданнях. З листопада 2009 р. член Національної спілки краєзнавців України.

27 грудня 2010 р. протоієрей Сергій Причишин успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Богословська праця й життєвий подвиг священосповідника єпископа Амбросія (Полянського) у світлі православного вчення про Церкву». Вченою Радою КДА протоієрею Сергію Причишину був присуджений науковий ступінь кандидат богослов'я. З вересня 2011 протоієрей Сергій Причишин є старшим викладачем Хмельницькому інституті МАУП. У квітні 2012 р. Вченою Радою КДА була затверджена тема майбутньої докторської дисертації «Всеукраїнський церковний собор 1918 р. і його вплив на життя Православної Церкви в Україні у XX столітті», над написанням якої протягом кількох років трудиться протоієрей Сергій Причишин.

26 липня 2016 р. нагороджений правом носіння митри під час богослужіння. 1 червня 2017 р. розпорядженням Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського Антонія призначений відповідальним секретарем церковно-історичного товариства м. Хмельницького.

В 2019 р. Вискокопреосвященнішим митрополитом Антонієм Хмельницьким і Староконстантинівським було подано рапорт-подання про нагородження прот. Сергія Причишина-Кліновського з нагоди 50-ти річчя на ім'я Предстоятеля УПЦ Блаженнішого Митрополита Онуфрія Київського і всієї України. 06.02.2019 р. Блаженнішим Митрополитом Онуфрієм затверджено нагороду прот. Сергія Причишина-Кліновського орденом Св. Іоанна Богослова II ступеня.

Джерела і література

1. Сергій Причишин. Автобіографія / Рукопис.
2. Віктор Мороз, Володимир Мороз. Духовні постаті Свято-Миколаївської церкви с.Копистин // Матеріали I-Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М.(співголова, відповід.редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – с.396-406.
3. Віктор Мороз. Володимир Мороз Будівництво, руйнація та постання з руїн Свято-Миколаївської церкви // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – №1. – сс. 264-273
4. Мороз В.С., Мороз В.С. Джерела до історії Свято-Миколаївської церкви. Копистин // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» № 1(1) 2017. – с.224-235
5. Віктор Мороз. Копистин: основні віхи історії. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., – с.203-205

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Сергія Причишина-Кліновського

Газетні статті:

1. Причишин С., свящ. Той кривавий Стрітенський сніг 1919-го // Благовіст Хмельниччини. Газета Хмельницької Єпархії УПЦ. – Хмельницький. – 1997.– № 14(4) – С. 4. – 7 с.
2. Причишин С., свящ. Історія: Перший Подільський ієрарх – Архієпископ Іоаннікій // Благовіст Хмельниччини. Газета Хмельницької Єпархії УПЦ. – Хмельницький. – 1998.– № 1(15) – С. 7. – 8 с.
3. Причишин С., свящ. Святителі нашого краю: Першоієрарх подільський – Архієпископ Іоаннікій (Полонський) // Подільський Кур'єр: Обласна газета. Хмельницький. – 15 Жовтня 1999. – № 41 – С. 10. – 12 с.
4. Причишин С., свящ. Єпископ Проскурівський Валеріан (Рудич) // Подільські Єпархіальні Відомості: Газета Хмельницької Єпархії УПЦ. – Хмельницький. – 2000. – № 8–9(36–37). – С. 9. – 12 с.
5. Причишин С., свящ. Святая Русь. Священноисповедник Амвросий (Полянский), епископ Каменец-Подольский и Брацлавский // Благовіст Хмельниччини: Газета Хмельницької Єпархії УПЦ. – Хмельницький. – Січень 2002.– № 8–9(48–49) – С. 5, 8. – 8 с.
6. Причишин С., свящ. Новомученики XX века: Священноисповедник Амвросий (Полянский), епископ Каменец-Подольский и

- Брацлавський // Православна Газета: Видання УПЦ. – К. – Червень 2004. – № 6(90). – С. 13. – 16 с.
7. Причишин С., прот. Подвиг, що сягнув Неба. До 70-ї річниці з дня розстрілу першого вікарного єпископа Проскурівського і Лєтичівського Валеріана (Рудича) – новомученика Поділля // Церковна Православна Газета: Видання УПЦ. – К. – Лютий 2008. – № 4(206). – С. 5. – 24 с.
 8. Причишин С. Значение Свято-Троицкого Каменецкого монастыря в духовной жизни Подольской епархии в период XIX и начала XX столетий // ...Хай прийде царство Твоє! Вірші. Оповідання. – Сімферополь: Видав. «Доля», 2010. – С. 16–19. – 44 с.
 9. Причишин С., прот. Перший ієрарх на Поділлі – архієпископ Іоаннікій //...ми прощаємо винуватцям нашим. Вірші. Оповідання. – Сімферополь: Видав. «Доля», 2011. – С. 38–40. – 92 с.
 10. Причишин С., свящ. Будь верен даже до смерти и дам тебе венец жизни // Ковчег Православия: инф. Вестник храма Св. Новомучеников и
 11. Исповедников земли нашея Хмельницкой епархии УПЦ. – Хмельницький. – Ноябрь 2013. – №2(7) – С. 3. – 4 с.
 12. Причишин С., прот. Подільський єпископ Амвросій проти «обновленського» знищення Православ'я // Благовіст Хмельниччини: Газета Хмельницької Єпархії УПЦ. – Хмельницький. – 2019.– № 3(205) – С. 6. – 8 с.

Наукові публікації:

1. Причишин С.М. Боротьба за свободу Церкви на початку ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). Вип. 32. – К.: Інститут Історії України НАН, 2005. – С. 141–149. – 494 с.
2. Причишин С., прот. Єпископи Амвросій (Полянський) і Валеріан (Рудич) – новомученики та сповідники Поділля // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»). – Кам.Под.: ФОП Сисин О.В., 2007. – С. 172–178. – 312 с.
3. Причишин С., прот. Алексеевское реальное училище г. Проскурова Подольской губернии и история преподавания в нем теологических предметов в нач. ХХ в. // Виховання і Культура. Міжнародний науково-практичний журнал (альманах) ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – Одеса.– №1 – 2(11–12). – 2007. – С. 108–111. – 284 арк.
4. Причишин С.М. Голодомор 1933 р. в Україні як логічний підсумок штучних голодоморів і селянських війн 20-х рр. у Росії // Голодо-

- мор 1932-1933 років в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – С. 189–194 – 252 с.
5. Причишин С., прот. Воспитательная роль Алексеевского реального училища г. Проскурова Подольской губернии в духовном формировании молодежи нач. XX в. // Матеріали I Всеукраїнської Міжконфесійної Християнської науково-практичної конференції «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації». – Кам.-Под.: Буйницький О.А., 2008. – С. 378–383. – 448 арк.
 6. Причишин С., прот. Перший вікарний єпископ Проскурівський і Летичівський Валеріан (Рудич) – новомученик Поділля (до 70-ї річниці з дня розстрілу) // «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття Хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального собору. – Вінниця, 2008. – С. 129–134. – 332 арк.
 7. Причишин С., прот. До 70-ти річчя мученицької смерті першого вікарного єпископа Проскурівського Валеріана (Рудича) – новомученика Поділля // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Просвітителі та сповідники Подільської землі: історія і сучасність». – Хмельницький: ХІ МАУП, 2008. – 84 с.
 8. Причишин С.М. Проект реформ духовних і світських шкіл 1918 року на територіях УНР в період гетьманату Павла Скоропадського // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки». – Хмельницький: ХІ МАУП, 2008. – С.120–124. – 136 с.
 9. Причишин С. М. До 70-ти річчя мученицької смерті першого вікарного єпископа Проскурівського Валеріана (Рудича) – новомученика Поділля // Матеріали науково-практичної конференції «Православ'я на Поділлі». Різдвяні читання. – Кам-Под.: УПЦ. Кам'янець-Подільська і Городоцька єпархія, 2009. – С. 26–31. – 117 с.
 10. Причишин С. М.Священосповідник Амвросій (Полянський) єпископ Кам'янець-Подільський і Брацлавський // Матеріали науково-практичної конференції «Православ'я на Поділлі». Різдвяні читання. – Кам-Под.: УПЦ. Кам'янець-Подільська і Городоцька єпархія, 2009. – С. 32–37. – 117 с.
 11. Причишин С., прот. Подільські духовні школи кінця XVIII-середини XIX ст. (до 210-ї річниці заснування Подільської Духовної Семінарії) //Матеріали науково-практичної конференції

- «Православ'я на Поділлі». Різдвяні читання. – Кам-Под.: УПЦ, Кам'янець-Подільська і Городецька єпархія, 2009. – С. 46–55. –117 с.
12. Причишин С.М. Священномученик Макарій (Кармазін) – син Меджибожа і воїн Церкви Христової // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». / Під ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембицького та ін. – Меджибіж-Хмельницький, 2009. – С. 256–261. – Ч.2. –360 с.
 13. Причишин С., прот. Голодомор 1933 р. в Україні як трагічний апогей більшовицької практики голодоморів і селянських війн у Росії в20-ті рр. ХХ ст. // Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка: Збірник наукових праць. Випуск 3. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2009. – С. 90–98. – 286 с.
 14. Причишин С., прот. Отечественная духовная школа конца XIX–начала XX вв. в канун революционной катастрофы // ТКДА. – 2009. – №11. – С. 279–286. – 329 с.
 15. Причишин С., прот. Ключова роль давніх мов у теології і філології: історія і сучасні проблеми //Збірка наукових праць за матеріалами науково- практичної конференції: «Проблеми та перспективи розвитку світових мов в умовах культурної глобалізації». – Хмельницький: Вид. ХІ МАУП, 2010. – 164 с.
 16. Причишин С., прот. Штучні голодомори 20-х років, як каральний засіб більшовизму: кампанія вилучення церковних цінностей // Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Голодомор 1932-1933 років України: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка». Випуск. IV. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2010. – С. 162–164. – 352 с.

Не використовувалися при написанні дисертації, але виданні в наукових збірниках:

1. Причишин С., прот. Духовна єдність кліру, церковних братств і козацтва, як головна умова збереження Православ'я на Поділлі у першій пол. 17 ст. // Хмельницька єпархія УПЦ, ХІ МАУП «Церква і Держава в служінні народові». Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький. 2-4 листопада, 2005. – С. 258–265. – 460 с.
2. Причишин С. Запорука збереження Православ'я на Поділлі у першій пол. 17 ст. – Духовна єдність кліру, церковних братств і козацтва // ХІ МАУП ім. Митрополита Київського і всієї України,

- Предстоятеля УПЦ Блаженнішого Володимира. Національно-визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького: шляхом свободи до незалежності держави (Матеріали засідання круглого столу у зв'язку з відзначенням у 2008 р. 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни Українсько-го народу сер. XVII ст.). – Хмельницький. – 21.02.2008. – С. 43–49. – 74 с.
3. Причишин С. Вплив старопольської мови – мови спілкування міст Поділля, Волині та Галичини в XVI-XIX ст. – на розвиток сучасної Української мови // Українська мова і нація / Збірка наукових праць. – Хмельницький: Вид-во XI МАУП, 2012. – С. 77–83. – 102 с.
 4. Причишин С.М. Педагогічні методи ректора КДС Священносповідника Амвросія (Полянського) і практика зразкових шкіл при духовних семінаріях початку ХХ ст. // ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ: Збірка наукових праць в 2-х частинах./ Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – Ч.І. – С. 72–78.–284 с.
 5. Причишин С.М. Православна Церква у Великій Вітчизняній війні // ПЕДАГОГІКА ДУХОВНОСТІ: Збірка наукових праць в 2-х частинах./ Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012. – Ч.ІІ. – С. 213–220.–284 с.
 6. Причишин С. Історична роль Проскурівсько-Летичівського вікарства (1921-1932 рр.), як форпосту православ'я на Хмельниччині в роки богоборчих лихоліть // Матеріали Всеукраїнської науково-красназвочної конференції «Хмельниччина в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2012. – С. 231–237. – 560 с.
 7. Сергій Причишин. Досвід викладання теологічних предметів у Олексіївському реальному училищі м. Проскурова в ХХ ст. // Духовні витоки Поділля: Педагоги в історії краю : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21 берез. 2013 р.). – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2013. – С. 14–19.– 433 с.
 8. Причишин С., прот. Педагогіка святителя Амвросія (Полянського) під час його ректорства в Київській духовній семінарії у світлі проекту реформ духовних навчальних закладів 1906 р. // ТКДА. – 2014. – №21. – С. 132–139. – 298 с.
 9. Причишин С.М. Шлюбне законодавство в Візантії і на Русі // Актуальні проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. за матеріалами зас. кругл. ст., 13 грудня 2013 р. / гол. ред. Л. Г. Білий – Хмельницький: Видав. XI МАУП, 2014. – Вип. 2. – С. 179–189. – 248 с.

10. Причишин С. Подільські духовні школи кінця XVIII– поч. XIX ст. // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 рік: реком. бібліогр. довід. / Упр. Культури, національностей та релігій Хмельниц. міськ. орг. НСК України; ХОУНБ ім. М. Островського; уклад. В.О. Мельник. – Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2014. – С. 66–70. – 176 с.
11. Причишин С., прот. Педагогіка святителя Амвросія (Полянського) під час його ректорства в Київській духовній семінарії в світлі проекту реформ духовних навчальних закладів 1906 р. // ТКДА. – 2014. – №21. – С. 132–139. – 298 с.
12. Причишин С., прот. Архієпископ Подільський і Брацлавський Парфеній (Левицький) і його просвітницька діяльність // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – 450 с.
13. Причишин С., прот. Місіонерсько-просвітницька діяльність вихованців КМА в Подільсько-Брацлавській єпархії кін. XVIII– поч. XIX ст. (до запровадження статуту духовно-навчальних закладів 1814 р.) // ТКДА: Ювілейний випуск. – 2015. – №23. – С. 171–179. – 345 с.
14. Причишин-Кліновський С.М. Українська Православна Церква на Хмельниччині під час німецької окупації і в перші повоєнні роки (1944– 1947) // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) : зб. наук. пр.. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін.-ту МАУП, 2015. – Вип. 9. – С. 124–134. – 228 с.
15. Причишин-Кліновський С., прот. Нарис до історії подільських духовних шкіл кінця XVIII – початку XIX ст. // Матеріали I Міжнародної історико-краєзнавчої конференції «місто Хмельницький в контексті історії України» /Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. Редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – С. 163–165. – 440 с.
16. Причишин-Кліновський С.М. Передумови скликання Всеукраїнського Церковного Собору: позиція М.С. Грушевського щодо церковного питання в УНР // Збереження національної ідеї та національної свідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ–ХХІ ст. (до 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського (1866–1934), вченого, історика, політичного і державного діяча, голови Центральної Ради): зб. наук. пр. Хмельницького ін-

- ту МАУП. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2016. – Вип. 10. – С. 176–184. – 262 с.
17. Причишин-Кліновський С., прот. Всеросійський Помісний Собор 1917–1918 рр. і проекти перетворень у церковному устрої: участь подолян в роботі Собору (до 100-річчя скликання) // Історія, культура та освіта: християнський вимір: зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2017. – Вип. 7 – С. 140–152. – 252 с.
 18. Причишин-Кліновський С., прот. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 року: перспективи перетворень у церковному устрої (на передодні 100-ї річниці скликання) // Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю “Хмельниччина: історія та сучасність” / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін.– Хмельницький, 2017. – С. 122–127. – 488 с.
 19. Причишин-Кліновський С., прот. Діяльність ученого комітету в матеріалах Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р.: привітання ректора КДА єпископа Василя (Богдашевського) новоутвореному Кам’янець-Подільському державному українському університету // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 рр., 100-річчю заснування Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам.-Под.: ФОП Сисин О.В., 2017. – 532 с.
 20. Причишин-Кліновський С., прот. Святитель Амвросій (Полянський), єпископ Подільський і Брацлавський – сповідник православ’я. До 140-річчя з дня народження // Календар знаменних і пам’ятних дат Хмельниччини на 2018 рік: реком. бібліогр. довід. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. міська орг. НСК України, Хмельниц. ОУНБ. – Хмельницький ФОП Цюпак А.А. – 2017. – С. 183–187. – 204 с.
 21. Причишин-Кліновський С. Століття Всеросійського помісного собору (1917-1918) і Всеукраїнського церковного собору 1918 року, їх основні положення: проблеми збереження джерел // Репресоване духовенство Поділля у ХХ столітті: матеріали круглого столу / [редкол.: В.Г. Байдич (голова), Ю.В. Олійник, В.В. Галатир]. – Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2018. – С. 104–115. – 118 с.

22. Причишин-Кліновський С. Архіпастирське служіння на Поділлі святителя Амвросія (Полянського) і єпископа Валеріана (Рудича) – як новомучеників і сповідників ХХ ст. // Вісник Державного архіву Хмельницької області/ [редкол. Байдич В.Г. (голова), Олійник Ю.В. (заступник гол. редактора), Галатир В.В. (відпов. Редактор)]. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – №3(3). – С. 140–147. – 251 с.
23. Причишин-Кліновський С., прот. Усне Священне Передання – як джерело Божественного Одкровення Древньої Церкви: його вплив на формування канону Святого Письма і християнської писемності взагалі //Хмельницькі краєзнавчі студії: науковий збірник/ [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 19. – С. 186–195. – 242 с.

Статті написані в співавторстві:

1. Маркова С.В., Причишин С., прот. Пастирська діяльність вікарного єпископа Проскурівського та Летичівського Валеріана (Рудича) в умовах більшовицьких гонінь на УПЦ // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам.-Под.: Оіум, 2006. – С. 220–226. – 440 с. / Студії Камянець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т.2.
2. Причишин С., Єфімчук М. Проскурівсько-Летичівське вікарство (1921-1932 рр.) в історичних долях Православної Хмельниччини// Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2011. – С. 275–285. – 646 с.
3. Тютюник Н. В., Причишин-Кліновський С.М. Отець Іаннуарій Песнячевський як фундатор народної школи в селі Копистин Летичівського повіту // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 80-річчя від дня народження Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України) : зб. наук. пр.. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін.-ту МАУП, 2015. – С. 179–190. – Вип. 5. – 224 с.
4. Тютюник Н.В., Причишин-Кліновський С.М. Важкий хрест отця Арсенія Яновичського (за матеріалами архівно-кримінальної справи №9336) // Історія, культура та освіта: християнський вимір: зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2017. – Вип. 7 – С. 199–211. – 252 с.

Електронні матеріали:

1. Прицишин С., прот. Новомученики ХХ-го века: священноисповедник АМВРОСИЙ (Полянский), епископ Каменец-Подольский и Брацлавский. – <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1195.html>
2. Прицишин С., прот. Старе міське православне кладовище міста Проскурова (Хмельницького) по вул. Кам'янецькій. – <http://proskurov.info/history/4896-11-16-08-41-56/>
3. Прицишин С., прот. Кладовище міста Проскурова (Хмельницького) – <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/projects/cvintari/1994-1994>

ФОТОХРОНІКА ДІЯЛЬНОСТІ

Сергій Причишин, 1986 р.

Вручення диплома кандидата богослов'я

Участь у науковій конференції Хмельницького інституту МАУП

*Круглий стіл «Хрещення України-Русі»
у Хмельницькій обласній науковій бібліотеці*

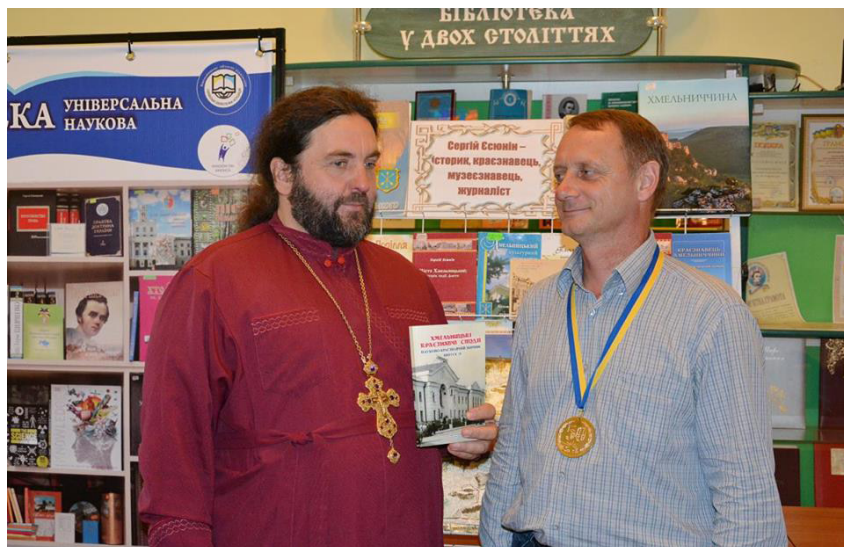
Участь у науковій конференції в Хмельницькому музеї історії міста

Виступ на науковій конференції у Держархіві Хмельницької області

Виступ на науковій конференції у ДІКЗ «Межибіж»

Презентація збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» до ювілею краєзнавця Сергія Єсюніна

З колегами-красзнавцями: Б. Кузіна, Н. Стрельбицька, Ю. Блажевич

Виступ в установі пеніціарної служби

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
та президія клубу «Краєзнавець» при обласній науковій
бібліотеці нагороджує цією Почесною Грамотою
та відзнакою «Кращий краєзнавець Хмельниччини»

Причинина-Клинівського Сергія Максимовича,

*старшого викладача кафедри теології і українського
православ'я Хмельницького інституту МАУП, магістра
богослов'я, священнослужителя УПЦ, відповідального
секретаря Хмельницького церковно-історичного товариства,
члена міського краєзнавчого осередку за плідну наукову
діяльність на ниві церковно-історичного краєзнавства
Хмельниччини і України та з нагоди Золотого Ювілею*

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
президент обласного клубу «Краєзнавець»
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блажків
Ю. Блажків

9 квітня 2019 року
м. Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ВІДРОДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

У статті аналізується відродження просвітницького руху на Поділлі після падіння самодержавства в Росії у лютому 1917 р. Продемонстровано процес скликання організаційних зборів у найбільших містах Подільської губернії, у повітових містечках та селах регіону. Показана участь у просвітницькому русі представників вчительства, селянства та репрезентантів кооперативного руху. Відзначено, що найбільш діяльну та системну роботу на різних ділянках просвітницької праці проявили громадські активісти Вінниці, Кам'янець-Подільського та інших міст.

Ключові слова: *Поділля, революція, національно-визвольний рух, товариства «Просвіта», громадські активісти, просвітницькі осередки.*

Повалення самодержавства в Росії детермінувало діяльність українських громадських активістів з відновлення функціонування просвітницьких осередків. 8 березня 1917 р. у відозві Товариства українських поступовців «До українського громадянства» закликалось: «Відживляйте і засновуюте «Просвіти» й інші товариства, бо в них осередок культурної праці та початок організації наших сил» [1].

Українські культурницькі сили Поділля беззастережно підтримали ініціативу киян. На жаль, на сьогодні досить важко відтворити цей процес у його загальній повноті, позаяк для цього відчутно бракує прямих джерел. Ця ж обставина породжує дискусії в науковому середовищі. Та все ж спробуємо окреслити репрезентацію просвітницьких організацій регіону, базуючись на архівних документах та матеріалах періодики.

Природно, що першочергово товариства «Просвіта» відродилися у найбільших містах Поділля, де інформація про революційні події надходила швидше та реакція на них знаходила сприятливий ґрунт в середовищі україномовної інтелігенції. Першою відомою згадкою у цьому контексті є наявна інформація про установчі збори просвітницького осередку губернського центру Поділля. З цієї нагоди «Нова Рада» повідомляла: «22 березня в Кам'янець-Подільському відбулись установчі збори «Просвіти». На збори прийшло багато таких кам'янчан, які тільки завдяки відомим «об-

ставинам» не брали участі в старій «Просвіті». Членів записалось щось коло 200. Між ними є й священики – наблюдателі церковних шкіл, епархіальні й повітові» [2]. Дослідник Подільської «Просвіти» В. С. Лозовий уточнює, що нове ядро кам'янецьких просвітян становили здебільшого молоді люди. Когорту досвідчених просвітян репрезентували відомі у краї активісти – К. Г. Солуха, Ю. Й. Сіцинський, О. М. Пашенко, В. К. Приходько та ін. [3].

Однак ця подія є також досить умовною, аби саме її вважати датою відродження просвітницького руху. Річ у тім, що ще до установчих зборів кам'янецькі просвітяни розпочали активну діяльність, при цьому ідентифікуючи себе досить відкрито [4]. Та ж сама «Нова Рада», інформуючи читача про надзвичайне засідання Подільського губернського земського зібрання, що розпочалося 14 березня 1917 р., констатувала про виступ на ньому представника Подільського товариства «Просвіта» [5].

Не менш дискусійним є питання щодо відродження просвітницького руху у Вінниці. Так, О. В. Малюта, О. В. Зінько, О. В. Гречановська, О. В. Сафронова та ін. дослідники генезу заснування міської філії Подільського українського культурно-освітнього товариства відносять до 3 березня 1917 р. [6], базуючись на повідомленні газети «Свободный голос» [7]. Утім, дана констатація не є загальноприйнятою. Зокрема, А. К. Лисий, О. В. Логінов та Л. І. Семенко вважають, що збори Вінницької філії «Просвіти» відбулися 3 квітня, а твердження О. В. Малюти є помилковим, породженим некритичним ставленням до інформації з місцевої преси. Дослідники припускають, що російськомовні співробітники «Свободного голоса», подавши цю інформацію на початку квітня, просто сплутали назви місяців [8].

У зв'язку з цим хотілося б зазначити, що організаційні заходи з відродження просвітницького руху у Вінниці насправді були започатковані відразу після зміни політичного режиму. Уже 13 березня 1917 р. в приміщенні Вінницької міської думи зібралися представники українського громадянства. Крім мешканців міста, на засідання прийшло багато учителів, які приїхали у місто на вчительський з'їзд та чимало селян із навколишніх сіл. Відкрив збори відомий кооператор та просвітянин Д. В. Маркович. Обговоривши нагальні питання щодо розвитку українського руху, присутні визнали за необхідне виробити всеукраїнську політичну платформу та приступити до заснування «Просвіт» [9].

За день, 15 березня 1917 р., на спільному зібранні українських громад Вінниці, Кам'яня-Подільського та Могилів-Подільського було вирішено обґрунтованим вважати районом діяльності «Просвіт» все Поділля. «Автономні філії... повинні закладатись по всіх місцях, – йшлося у підсумковому документі, – де для того будуть сприяючі обставини» [10]. Можна припус-

тити, що ці події дали підстави «Робітничій газеті» 31 березня 1917 р., ба-зуючись на відомостях, що надійшли до Центральної Ради, повідомити про відновлення «Просвіти» у Вінниці [11]. Натомість, безпосередній учасник процесу В. С. Дудич, очевидно, маючи на меті підготовку організаційних зборів, через газету «Свободный голос» 30 березня 1917 р. повідомляв широ-кого кола громадськості, що невдовзі такі мають відбутися [12].

Знакова у житті міста подія відбулася 3 квітня 1917 р. Крім уконститу-ювання, на ньому розглядалася ціла низка актуальних питань політичного та культурного життя [13]. Проте вже 18 квітня Вінницька «Просвіта» пере-жила реорганізацію. Напевно можемо стверджувати, що це позначилося й на керівному складі осередку. Так, до Ради товариства обрали І. Озе-рянського, В. Свідерського, Ю. Щирицю, І. Шульгу, П. Бунта, кандидата-ми – М. Кашинського та В. Жодкевича. Редакційна комісія складалась із М. Василевського, В. Дудича та Г. Шиянова. Організацію очолив І. Озе-рянський, секретарем обрали І. Шульгу [14]. Збори постановили увійти в тісний контакт зі всіма «Просвітами» Вінницького району та скликати на 7 травня 1917 р. з'їзд у Вінниці [15].

У подальшому формат проведення з'їзду довелося змінити. Організа-тори вирішили перетворити його на просвітницький форум усієї Поділь-ської губернії [16]. До того ж на порядок денний було винесене досить непросте для обговорення питання: де має знаходитися центральна «Про-світа» – у Вінниці чи Кам'янці-Подільському [17].

Завдяки народній ініціативі просвітницькі організації почали вини-кати по всій губернії. З цієї нагоди «Нова Рада» писала про ситуацію в Могилів-Подільському повіті. Тут тривалий час «певну силу мали тільки націоналісти та інші чорносотенні елементи. Тут і в Державну Думу, і в земство вибирали завжди тільки Дмитра Чихачова та його однодумців і все тут йшло тільки так, як зволили приказувати ці пани» [18]. Однак уже 10 березня 1917 р. було засноване Могилів-Подільське товариство «Про-світа», а за два тижні відбулися загальні збори його членів.

Характерно, що уже в березні просвітницькі осередки починають ви-никати і в сільській місцевості. Це було дуже важливо в справі відроджен-ня національної справи, оскільки в соціальній структурі українського су-спільства селянство становило виняткову більшість. Тому стояло завдан-ням залучити широкий загальний сільського населення до вирішення проблем національно-визвольної боротьби. На думку В. С. Лозового, основною ор-ганізаційною формою залучення селянства до участі в державотворчому процесі мали стати товариства «Просвіта» [19].

Так, 23 березня 1917 р. за ініціативи робітника кредитного товариства с. Могильна Гайсинського повіту були скликані урочисті збори селян. Вони відбувалися просто неба, позаяк на зібрання прийшло понад 1000

осіб. З доповіддю про просвітні справи на Україні від давніх часів до сьогодні виступив І. Ф. Мальований. Він завершив свою промову закликом до об'єднання. Після цього селяни одногolosно визнали необхідним тут же заснувати «Просвіту» [20]. До осередку відразу записалося до 200 членів [21]. Інформація про цю подію надійшла до «Нової Ради». Маємо дані про заснування «Просвіти» в с. Лука-Немирівська, що відбулося на загальному зібранні селян 24 березня за участі вчителя місцевої школи, який щойно приїхав із війська. Для функціонування товариства один із присутніх погодився надати хату, «котра була колись під чайною». Крім цього, на засіданні були зібрані кошти з метою відрядження одного з товаришів до Києва для передплати газет і журналів і придбання книг [22].

За два дні відбулися установчі збори товариства «Просвіта» у Гайсині. Вони були достатньо численними і перетворилися у цілу маніфестацію. Перед засіданням відправили панахиду по Т. Шевченку. У промовах учасників лунали заклики до національного відродження, до боротьби за автономію України й перетворення Росії у федеративну республіку [23].

27 березня 1917 р. просвітницька організація була заснована на зборах сільських вчителів, священників та представників земської медицини с. Ладжина і відразу ж вирішено, не гаючи часу, розпочати працю [24]. Ладжинські активісти відправили на адресу Центральної Ради телеграму за підписом голови Іваницького, в якій закликали останню боронити Україну та виразили публічну готовність до власної праці на рідній ниві [25].

Ініціативу із заснування «Просвіти» в містечку Янові проявила місцева молодь, що приїхала з навчання до дому на Великодні свята. Їм вдалося об'єднатися в чималий гурток, куди увійшли селяни, місцевий пан-отець та навіть землевласник [26].

Досить велелюдними виявилися збори у м. Ямполі, які відбулися 16 квітня 1917 р. Членами осередку записалося до 100 осіб, зокрема багато селян. Головою товариства обрали вчителя вищої початкової школи М. Куриленка [27].

18 квітня товариство «Просвіта» було засноване в м. Проскурів. Про це повідомив київський часопис «Нова рада» [28]. Проте в іншому репортажі на цю тему газета стверджувала, що було обрано лише Раду товариства, а урочисте відкриття діяльності «Просвіти» мало відбутися 23 травня 1917 р. Осередок планувалося розмістити у власному будинку [29]. До початку літа в повіті уже було засновано щонайменше вісім просвітницьких організацій [30]. Маємо інформацію про заснування наприкінці квітня осередків у Брацлаві та Бару [31].

Заходами гуртка свідомих українців просвітницький осередок був заснований в с. Капустяни Брацлавського повіту. Загальні збори з цього питання відбулися 22 квітня 1917 р. Головою обрали отця Крюка. До

організації відразу записалось 110 членів та в наступні дні ще 50 [32]. Наступного дня товариство «Просвіта» заснували у містечку Іванчик Кам'янецького повіту [33].

30 квітня 1917 р. у приміщені земської 2-х класної школи на загальні збори зібралися селяни с. Лука-Мелешківська Вінницького повіту. Після молебну присутніх привітали представник повітового земства та товариства оптових закупівель. У промові останнього було наголошено на ролі просвітницьких товариств в організації культурницької праці. Після цього селяни вирішили відразу приступити до заснування «Просвіти». Записалося біля 80 осіб [34].

Досить чисельний просвітницький осередок утворився в містечку Івангород Гайсинського повіту. За інформацією «Подільської волі» до його складу записалося 200 членів [35]. Головою ради просвітяни обрали Л. В. Волковинського, який завдяки наполегливій праці на користь селянства користувався у них великим авторитетом.

Ініціаторами заснування просвітницьких організацій виступили учасники Подільського єпархіального з'їзду православного духовенства, що відбувся в Кам'янці-Подільському 18–23 квітня 1917 р. [36]. У своїх виступах делегати наголошували на тому, що Поділля, як і вся Україна, з радістю зустріло звістку «про нове життя на засадах правди і свободи» і що священники Поділля готові віддати усі свої сили і знання на пастирську і суспільно-освітню роботу, керуючись у своїй праці гаслом: «З людьми і для людей» [37]. У контексті реформ церковного життя форум виступив за відкриття «Просвіт» по всіх парафіях Подільської єпархії. Ці ідеї на форумі гаряче обстоювали протоієреї М. Борецький, Ю. Сіцінський, Г. Сендерко, ієреї П. Степанківський, М. Дложевський та ін. [38].

На початку травня 1917 р. товариство «Просвіта» було засноване в м. Жмеринці. До осередку записалось до 200 осіб. Головою ради став прапорщик Кас'яненко [39]. У цей час питання настільки актуалізувалося, що постала об'єктивною потреба обговорити його на Подільському губернському українському з'їзді. 6 травня учасниками форуму було заслухано спеціальну доповідь С. Іваницького «Про організацію «Просвіт» [40].

Велику організаційну роботу в справі заснування просвітницького осередку проявили мешканці с. Вихватнівці Ушицького повіту. Установчі збори відбулися 9 травня 1917 р. Терени своєї діяльності «Просвіта» поширила і на навколишні села, зокрема на Пожаринці та Деревляни [41]. Цього ж дня відбулася велика маніфестація і збір грошей на Національний фонд в с. Луполово Балтського повіту. Під час святкування і виголошення промов була запропонована ідея щодо створення товариства «Просвіта» [42].

11 травня 1917 р. завершився підготовчий етап з організації просвітницького осередку в с. Трепівка Гайсинського повіту. На зборах селян

було вирішено заснувати товариство «Просвіта». Велику роль у цьому відіграв вчитель місцевої початкової школи. З огляду на це його обрали головою. На загальному зібранні також обрали писаря та скарбника [43].

На початку травня 1917 р. товариство «Просвіта» було засновано в с. Кордилівка Вінницького повіту [44] та с. Краснопілка [45]. За негайне заснування просвітницьких організацій виступили учасники Брацлавського повітового селянського з'їзду, який відбувся 14 травня 1917 р. У результаті обговорення делегати ухвалили окрему резолюцію: «З'їзд визнає необхідним негайно заснувати по селах та містах т-во «Просвіта», злучитись з повітовою «Просвітою», щоб український народ одержав світ науки, без якого неможливе вільне життя» [46].

21 травня 1917 р. у с. Польямполі Гайсинського повіту відбулися загальні збори громади, на яких виступив член Кам'янецької «Просвіти» Сорочинський. Цього ж дня у селі був заснований просвітницький осередок. Часопис «Подільська воля» з цього приводу відмічав, що «люди зрозуміли, що годі спати і енергійно взялись за освіту» [47]. Наприкінці місяця просвітницькі осередки виникли ще в низці населених пунктів, зокрема в містечку Соболівці [48] та с. Грицькові [49]. У Летичеві «Просвіту» очолив отець З. Голоскевич [50].

27 травня 1917 р. просвітницька організація була заснована в містечку Бершаді. Проте робота просувалася дуже непросто. Неодноразові намагання громадських діячів скликати загальні збори успіхом не увінчалися. Відтак праця започатковувалася тимчасовим бюро [51].

Наступного дня за ініціативи сільської інтелігенції було засновано товариство «Просвіта» в с. Розношинці Балтського повіту. На організаційних зборах ухвалили статут, обрали управу та контрольну комісію. До осередку записалося до 60 членів, переважно молоді хлопці та дівчата [52].

Відродження просвітницьких організацій впродовж березня-травня 1917 р. дало підстави М. Любинському охарактеризувати цей процес достатньо оптимістично. «Як гриби після дощу ростуть одна за другою «Просвіти» на всім просторі Поділля», – писав він [53]. Автор наводить відомості про просвітницькі осередки, від яких надійшла інформація про початок діяльності. На цей час структури культурно-освітніх товариств були засновані в усіх повітових центрах. До найбільш потужних він відносив Вінницьку та Кам'янець-Подільську «Просвіту». Проте, коли М. Любинський виступив з пропозицією, аби кожен осередок повідомляв про стан та результати своєї роботи, то інформацію просив надсилати до Вінниці. В читальні місцевої організації на стіні була вивішена карта Поділля і кожна нова «Просвіта» позначалася залізною булавкою. «Подбаймо ж об тім, – закінчував свій допис автор, – щоб усе Поділля вкрилось цього літа такою зброєю і щоб кожна залізна відзнака свідчила про міцний гурт

свідомих людей, котрі міцно стережуть волю нашого народу і правдиво дбають про його «Просвіту» [54].

Як бачимо, центром розвитку просвітницького руху Подільської губернії, на думку М. Любинського, мало стати м. Вінниця. Власне сюди повинна була стікатися уся інформація з життя «Просвіт» усього краю.

Таким чином, Лютнева революція в Росії 1917 р. започаткувала новий етап суспільно-політичного розвитку, який призвів до розпаду імперського державного комплексу. Уже в березні постали українські громадські структури, які висунули на порядок денний питання національного відродження та здобуття статусу автономії у межах Російської демократичної республіки. На звернення Центральної Ради цей процес розпочався в усіх регіонах, зокрема на Поділлі.

Революційні процеси березня 1917 р. сприяли заснуванню просвітницьких організацій, які своїм основним завданням вбачали надання різної допомоги населенню на ниві культурно-освітніх справ. Своім уконституюванням товариства «Просвіта» завдячують передусім проявам організаційних зусиль національно налаштованої інтелігенції. Саме вона виходила з ініціативами щодо створення просвітницьких осередків. Значну допомогу у відродженні громадських організацій надавали також кооперативні товариства, самоврядні органи краю, військові структури, представники духовенства та власне саме селянство.

Джерела:

1. Лозовий В. С. Поширення просвітницьких осередків в українському селі в період Центральної Ради (1917 р.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 4.
2. Вісти з краю. З життя українських громад. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 квітня.
3. Лозовий В., Нестеренко В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.)* / упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 28; Лозовий В. С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти». *Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення*: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., (м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року) / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 5.
4. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський у вирі революційних потрясень 1917 р.: внесок периферійного міста в історію Української революції. *Межибіж: наук. вісник з проблем регіональної історії та*

пам'яткознавства / ред. кол.: А. Г. Філінюк (співгол.), І. М. Трунова (співгол.), О. Г. Погорілець (співгол.). Меджибіж, 2017. Ч. 1. С. 29.

5. Вісти з краю. Українська школа. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 квітня.
6. Малюта О. В. Вінницька «Просвіта» та її діячі в українському національному державотворенні 1917–1920 рр. *Наукові праці: науково-методичний журнал* / гол. ред. кол. серії «Історія» П. М. Тригуб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили. 2007. Т. 74. Вип. 61. С. 164; Зінько О., Гречановська О. Культурно-просвітницька діяльність Вінницької «Просвіти» у 1917–1920 рр. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: мат. XXIX Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., м. Вінниця, 6-7 вересня 2018 р.* / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. ред.), А. В. Войнаровський, А. І. Безуглий та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 93; Сафронова О. В. Бібліотека Вінницького товариства «Просвіта». *Книги з бібліотеки Вінницької «Просвіти» (1917–1920 рр.) у фондї Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва: каталог* / авт. вступ. ст., уклад. О. В. Сафронова; ред. М. Г. Спиця; відп. за вип. Н. І. Морозова. Вінниця: Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, 2012. С. 14.
7. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 7 апреля.
8. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 99; Лисий А. К. Українізація Вінниці між лютим і жовтнем 1917 року. *Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX-XXI століть (до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років): зб. наук. пр.* / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2017. Вип. 11. С. 90.
9. Українські збори. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 18 марта.
10. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 17 марта.
11. З українського життя. Заснування Просвіт. *Робітничая газета* (орган Бюро Центрального Комітету і Київського Комітету УСДРП). Київ. 1917. 31 березня.
12. Дудич В. В єднанні – сила. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 30 марта.
13. ДАВО. ф. Д–255. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 54.
14. Малюта О. В. Вінницька «Просвіта» та її діячі в українському національному державотворенні 1917–1920 рр. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Т. 74. Вип. 61. Історія / гол. ред. кол. серії «Історія» П. М. Тригуб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2007. С. 164.
15. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 20 апреля.
16. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 4 мая.
17. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 7 мая.
18. К-в Володимир. Лист із Могильова-Подільського. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 24 червня.

19. Лозовий В. С. Поширення просвітницьких осередків в українському селі в період Центральної Ради (1917 р.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 3.
20. І. М. Заснування Т-ва «Просвіта» в с. Могильна, Гайсинського повіту. *Свободний голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 31 марта; Кучеров Г. Г. Діяльність «Просвіти» у с. Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. С. 265.
21. Дописи. С. Могильна (Гайсин. пов. на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 13 липня.
22. Дописи. С. Лука-Немирівська, на Поділлі. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 березня.
23. Вісти з краю. Просвіти. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 2 квітня.
24. Там само.
25. Привітання Ладижинської «Просвіти» Центральної Українській Раді. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 2 квітня.
26. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 7 апреля.
27. Вісти з краю. Ямпіль (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 12 квітня.
28. Вісти з краю. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 3 мая.
29. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 4 мая.
30. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 мая; Кучеров Г. Г. Діяльність сільських «Просвіт» Подільської губернії у статистичному вимірі (1917–1919 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22: Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. С. 91.
31. Вісти з краю. Просвіти. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 25 квітня.
32. Вісти з краю. Капустяни, Брацл. повіту, Под. губ. (од власного дописувача). *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 6 червня (24 травня).
33. Телячий Ю. В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): з хроніки подій. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 6: мат. другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 4.

34. Вісти з краю. Організація. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 7 мая.
35. М. Івангород, Гайсинського повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 15; Вісти з краю. Івангородська «Просвіта». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 3 червня.
36. Завальнюк О. М., Трембiцький А. М. Освітiанські ниви Євфимiя Сiцiнського. *Освiта, наука i культура на Подiллі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подiльський: Оіюм, 2003. Т. 3. С. 167.
37. Брижак А. А. Кам'янець-Подiльський – форпост духовностi (1917–1920 рр.). *Кам'янець-Подiльський у контекстi українсько-європейських зв'язкiв: iсторiя i сучасность*: зб. наук. пр. за підсум. Третьої Мiжнар. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подiльський у контекстi українсько-європейських зв'язкiв» (5-6 жовтня 2006 р.). Кам'янець-Подiльський: iнформац.-вид. вiддiл Кам'янець-Подiльського державного унiверситету, 2010. С. 58.
38. Блажевич Ю. І. Боротьба за українiзацiю православного життя на Подiллі в роки Української революцiї (1917–1921 рр.). *Збереження нацiональної iдеї та нацiональної самосвiдомостi українського народу в контекстi трагiчних подiй ХХ-ХХІ столiть (до 150-рiччя з дня народження Михайла Грушевського (1866–1934), вченого, iсторика, полiтичного i державного дiяча, голови Центральної ради)*: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Бiлий. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2016. Вип. 10. С. 27.
39. Всякi звiстки. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 3 червня (21 травня).
40. Лозовий В. С. Поширення просвiтницьких осередкiв в українському селi в перiод Центральної Ради (1917 р.). *Освiта, наука i культура на Подiллі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подiльський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освiта i просвiтницький рух на Подiллі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.». С. 7; Лозовий В. С. Становлення та дiяльность бiбліотек сiльських «Просвiт» у добу Центральної Ради (1917 р.). *Науковi працi Кам'янець-Подiльського нацiонального унiверситету: Серiя: Бiбліотекознавство. Книгознавство* / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), В. С. Прокопчук (вiдп. ред.) та iн. Кам'янець-Подiльський: Кам'янець-Подiльський нацiональний унiверситет, 2008. Вип. 1. С. 131.
41. День Нацiонального фонду. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 9 червня (27 травня).
42. Дописи. С. Луполово, Балтського повiту (на Подiллі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 24 мая.
43. Долiнський П. с. Трепiвка, Гайсинського повiту. *Подiльська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 15–16.
44. С. Кордiлiвка, Винницького пов. *Подiльська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 28–29.

45. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 17 мая.
46. Нечипоренко П. Брацлавський Повітовий Український З'їзд. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 19 червня. С. 14.
47. Гевель М. с. Польшаполь, Гайсин. пов. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 26 червня. С. 16.
48. Вісті з краю. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 мая.
49. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 41.
50. Вісті з краю. «Просвіта». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 6 червня (24 травня).
51. Бершадський П. Дописи. м. Бершадь. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 7 серпня. С. 16.
52. Орищенко Я. с. Розношинці, Балтськ. повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 16.
53. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 39.
54. Там само. С. 140.

Баженов Л.В.

м. Кам'янець-Подільський

**ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ –
ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ
(До 185-річчя від дня народження визначного вченого)**

У статті розглядаються та аналізуються процеси становлення української історичної регіоналістики в другій половині XIX – на початку XX ст. з проєкцією на сучасність, місце, роль і значення в її фундації професора В.Б. Антоновича, його учнів і послідовників, характеризуються їх наукові праці з історії Київщини, Волині, Поділля й інших історико-географічних земель України, як основи розвитку вітчизняної національної історичної науки.

Ключові слова: *В.Б. Антонович, історична регіоналістика, краєзнавство, наукова історична школа, наставник, учні, праці, дослідження.*

Визначному українському історику, археологу, археографу, народознавцю, музеєзнавцю, батьку історичної регіоналістики України, одному з

фундаторів національної історичної науки, заслуженому професору Київського університету Володимиру Боніфатійовичу Антоновичу (18.01.1834 – 21. 03. 1908 рр.) у січні 2019 р. в нашій державі відзначено і вшановано 185-річчя від дня його народження. Так сталося, що життя і творчість цього фундатора історичної регіоналістики і національного краєзнавства було тісно зв'язане з Подільською землею і багатьма його подвижниками й науковцями, що досліджували її різноманітні аспекти історії, впливали на розвиток і піднесення місцевого краєзнавчого руху. Сьогодні, вшановуючи ювілей цього вченого, ставимо за мету розглянути та оцінити внесок В.Б. Антоновича у розвиток української наукової історичної регіоналістики, у тому числі в історичні дослідження Поділля та Волині, та її вплив на розбудову історичного краєзнавства.

Історична регіоналістика України на відміну від історичного краєзнавства – це галузь наукових інтересів і досліджень академічних установ, історичних факультетів вищої школи, вчених-істориків, політологів, інших професіоналів, які розв'язують важливі методологічні, теоретичні, міждисциплінарні й практичні аспекти в сфері історичних знань на регіональному рівні відповідно до геополітичної ситуації в сучасному глобальному світі [1]. В Україні історична регіоналістика (у Російській Федерації – історичне регіонознавство) започаткувалася з початку 90-х рр. ХХ ст. й знаменувалася заснуванням у 1992 р. в Інституті історії України НАН України Відділу регіональних проблем історії України, неодмінним завідувачем якого до 2011 р. відомий учений, діяч краєзнавчого руху, академік П.Т. Тронько, й остаточно утвердилася в Україні з початку ХХІ ст. з постановням у цій же установі у 2005 р. Центру теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики, який розпочав видавати з 2007 р. свій фаховий збірник наукових статей «Регіональна історія України» [2]. Нині спостерігається тенденція певного відособлення історичної регіоналістики від історичного краєзнавства і краєзнавчого руху, що спираються на значно ширшу соціальну базу, хоча ці дві галузі є двома сторонами однієї медалі, які розірвати не можливо й недоцільно.

Варто зауважити, що власне поняття «історичної регіоналістики» – це сучасний винахід, який ще дебатують, умотивовують й утверджують в суспільно-науковій свідомості. Це яскраво засвідчують гострі дискусії і дебати щодо суті історичного регіоналізму та його ролі в історичній науці, які відбулися з-поміж учасників Першого Всеросійського з'їзду істориків-регіонознавців, що відбувся в Санкт-Петербурзькому державному університеті 11-13 жовтня 2007 року [3]. Більш старіше поняття «краєзнавство», «історичне краєзнавство» також почало вживатися значно пізніше від своїх витоків і розвитку краєзнавчого руху. Вперше в Україні ці поняття обґрунтував та ввів у науковий і загальний вжиток ще у 1892 році Іван

Франко у праці «Галицьке краєзнавство». У Росії галузь «краєзнавство» прижилася лише з 1916 року.

Хоча галузь «історична регіоналістика» з'явилася лише на сучасному етапі розвитку української науки, проте її витoki й початки можна шукати в літописанні від часів Київської Русі до доби козаччини XVII-го – початку XVIII ст., для якого були характерні регіональні підходи у висвітленні історичних подій, в топографічних описах Чернігівського та Харківського намісництв кінця XVIII ст., у працях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша й інших відомих учених-істориків 40 – 60-х років XIX ст. Проте дійсно наукові засади формування української історичної регіоналістики (регіоналізму) закладалися в другій половині XIX – на початку XX ст. і пов'язані в першу чергу з діяльністю її фундатора професора Київського університету Володимира Антоновича. Поряд із розробкою фундаментальних засад історії України, починаючи з часів України-Руси, концепції національно-визвольних змагань середини XVII ст. й інших періодів, які здійснював Володимир Антонович, він чималу увагу приділяв дослідженням регіональної історії українських земель й, таким чином, заклав наукову історичну регіоналістику [4].

Значний вплив на формування так званого обласництва або регіонального підходу вченого в дослідженнях історії України стала багаторічна праця В. Антоновича по упорядкуванню і виданню томів відомого археографічного зібрання документів „Архива Юго-Западной России”, його праця над докторською дисертацією „Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті вел. князя Ольгерда” та її опублікування в 1882 році, читання ним в Університеті та Вищих жіночих курсах у Києві спеціальних курсів з історії регіонів (наприклад, „Історія Галицького краю”, Історія Київської землі” й ін.), з історичної географії України [5].

Володимир Антонович багато часу приділяв безпосередньому археологічному, історичному й культурному (народознавчому) дослідженню більшості історико-географічних земель України, публікував відповідні численні праці, які засвідчували його як фундатора історичної регіоналістики. Він є упорядником документів про середньовічне самоуправління Києва, Житомира, Луцька, Кам'янець-Подільського та інших міст і містечок України, про демографію, походження шляхетських родів, про Хмельниччину, гайдамаччину XVII-XVIII ст. у редактованих ним дев'яти томах „Архива Юго-Западной России” (1863-1902), упорядником „Сборника летописей, относящихся к истории Южной и Западной России” (1888), автором видань „Археологічна карта Київської губернії” (1895), „Археологічна карта Волинської губернії” (1901), причетний до створення Євтимом Сіцинським „Археологічної карти Подільської губернії” (1901) та інших, які стали до наших днів основою для регіональних до-

сліджень давньої історії України. В. Антоновичу належать наукові праці історико-регіонального характеру „Очерк состояния православной церкви Юго-Западной России” (1864), „Киев, его судьбы и значение с XIV по XVI столетия” (1882), „Монографии по истории Западной и Юго-Западной России” (1885), „Исследования о городах Юго-Западной России. 1432-1798” (1870), „Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях” (1885, т. I-V), „Мемуары, относящиеся к истории Юго-Западной России” (1895-1896)”, „О скальных пещерах на берегу Днестра” (1886), „Бакотский скальный монастырь” (1891), „Грановщина. Эпизод из истории Брацлавской Украины” (1888) та чимало інших. Для всіх цих праць притаманні серйозна джерельна база досліджень (опора в першу чергу на літописи, хроніки, документи, археологічні дослідження), широке використання російської, польської та іншої зарубіжної історіографії, позитивістська парадигма у відтворенні історичних подій, чітко окреслений історико-географічний та етнографічний підхід у дослідженнях минулого України. За викладом фактичного матеріалу, науковою розробкою місцевої (регіональної) історії праці В. Антоновича не втратили своєї актуальності й на порозі ХХІ ст., знаходяться в постійному науковому обігу. Якби В. Антонович більше нічого не створив би, все одно він зайняв би достойне місце як одного із фундаторів історичної регіоналістики.

Заслуга Володимира Антоновича перед національною українською історичною наукою полягає насамперед в тому, що він не тільки особисто творчим доробком заклав багато для її становлення, а, головне, що він виховав і згуртував навколо себе її еліту, сформував власну відому Київську наукову історичну школу, яка стала, образно кажучи, кузницею кадрів учених істориків.

З 70-х рр. ХІХ ст. Володимир Антонович виступив автором проекту, організатором і натхненником, науковим керівником по створенню історичних описів більшості історико-географічних земель і регіонів України, в першу чергу на етапі їх формування і становлення. З цією метою В. Антонович вміло відшукував і комплектував авторський колектив насамперед з числа своїх талановитих вихованців – студентів історико-філософського та філологічного факультетів Університету св. Володимира. Як правило, він добирав під відповідні теми студентів, починаючи з I-II курсів навчання, кілька років керував написанням ними визначених наукових робіт, на випускному курсі виставляв їх твори на конкурс на здобуття золотої медалі Університету, що давало змогу за рахунок цього закладу публікувати виконані праці в „Наукових записках Київського університету”, або окремими монографіями і книгами.

Дякуючи такій практиці, в 70-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. під науковим наставництвом В.Б. Антоновича з’явилася серія книг, присвячена

історичним описам географічних областей України від найдавнішого часу до XV ст. включно, в яких на основі використання широкого кола першоджерел і наукової літератури була обґрунтована поява історико-етнографічних регіонів і вперше подавалась їх рання загальна історія. Зокрема, учні В. Антоновича опублікували такі важливі книги: Микола Дашкевич (1852-1908) „Болоховская земля и ее значение в русской истории” (1876), в якій автор уперше обґрунтував існування в межиріччі Південного Бугу, Случі і Горині (порубіжжя Хмельницької, Житомирської і Рівненської областей) Болохівського князівства XII-XIII ст.; Никандр Молчановський (1852-1906) „Очерк известий о Подольской земле до 1434 года” (1885), де обґрунтовується існування в Подністров’ї давньоруського Пониззя XII-XIV ст. і формування Поділля; Олександр Андріяшев (1863-1939) „Очерк истории Волыни до конца XV столетия” (1887), Петро Іванов „Исторические судьбы Волынской земли до конца XV столетия” (1895), Дмитро Багалій (1852-1932) та Петро Голубовський (1857-1907) „История Северной земли до половины XIV ст.” (1882, 1887); Митрофан Довнар-Запольський (1867-1934) „Украинские староства в первой половине XVI века” (1896), Михайло Грушевський (1866-1934) „Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия” (1891) та „Барское староство. Исторический очерк XV–XVIII ст.” (1894), Іван Линниченко (1882-1951) „Черты из истории сословий Юго-Западной (Галичской) Руси XIV-XV ст.” (1894), Володимир Ляскоронський „История Переяславской земли с древнейших времен до конца XIII ст.” (1897, 1903), Павло Клепатський (1885-1938) „Очерк по истории Киевской земли. Литовский период” (1912) та інші. Крім того, В. Антонович зацікавлював своїх учнів до дослідження історико-географічних регіонів сусідніх з Україною Росії та Білорусії. Так, Василь Данилович (1872-1935) опублікував книгу „История Полоцкой земли до конца XIV в.” (1897), Петро Голубовський - „История Смоленской земли до конца XV ст.” (1895). Проте в силу об’єктивних і суб’єктивних обставин В. Антоновичу не вдалося описати ранню історію всіх географічних земель і областей України. Поза увагою залишились на той час історичні описи Буковини, Закарпаття, Галичини та інших регіонів. Не вдалося наставнику і його учням тоді розширити хронологічні межі і висвітлити історичний розвиток описуваних ними областей до кінця XIX ст.

В. Антонович прискіпливо ставився до написання зазначеними авторами монографій. Його не зовсім задовольняла книга О. Андріяшева з історії Волині (хоча вона й досі зберігає наукове значення і знаходиться в широкому вжитку). Тому він доручив П. Іванову підготувати свій варіант книги про Волинь й заповнити „білі плями” з її історії, допущені О. Андріяшевим. Зокрема, П. Іванов більшу увагу звернув на висвітлення

соціально-економічних процесів на Волині у XII-XIII ст., на особливості життя тамтешнього боярства. Так само В. Ляскоронський змушений був здійснити передрук своєї книги про Переяславську землю, щоб заповнити прогалини, які містилися в його першому виданні. Подібно зробив І. Линниченко, переклавши у другому виданні своєю книгу з російської на українську мову і значно доповнивши її новим матеріалом.

Або інший приклад. Учень В.Б. Антоновича, а згодом його колега по професорському складу Університету св. Володимира М.П. Дашкевич на основі детального вивчення давньоруських літописів і, насамперед Галицько-Волинського, у співставленні з іншими джерелами виявив й обґрунтував існування Болохівської землі, як автономного князівства в складі Волинського, а пізніше об'єднаної Галицько-Волинської держави, окреслив його кордони, які визнають в основному сучасні дослідники цієї землі, подав топографію розташування основних населених пунктів краю, до яких відніс літописні міста Меджибіж, Божьк, Болохів (місце дислокації з'ясується й досі), Губин, Деревин, Кудин та інші, спробував подати схематичну історію князівства, описати антропологічний портрет і побут болохівців, яких відніс до українців. Дослідник опублікував спеціальні роботи з досліджуваної проблеми, зокрема доповідь, виголошену на III Археологічному з'їзді в Києві „Болохівська земля та її значення в російській історії. Епізод з історії Південної Русі в XII-XIV ст.” (1876), статтю „Новітні домисли про Болохів і болохівців” (1884), які не втратили своєї наукової актуальності і практичного вжитку й на початку XXI ст. Якщо Дашкевич був твердо переконаний в існуванні Болохівського князівства, то інші дослідники цієї землі до кінця XIX ст. здебільшого лише визнавали факт існування цієї землі та опозиційність її боярства і не виділяли її в окреме суверенне князівство. Тому В.Б. Антонович, щоб переконатися особисто в доречності гіпотези М. Дашкевича, у цьому регіоні на рубежі XIX-XX ст. провів археологічні розвідки, побував на місці колишнього значного центру Болохівщини міста Губин на Случі, що тепер у Старокостянтинівському районі Хмельницької області, здійснив обмір його валів, висловив свої припущення щодо його існування [6]. Згодом він систематизував відомі на той час пам'ятки Болохівської землі XII-XIII ст. у його відомій „Археологічній карті Волинської губернії” (1901).

Допомагаючи Н. Молчановському в створенні праці з історії Поділля, В. Антонович передав йому матеріали, зібрані ним під час наукової подорожі по Середньому Подністров'ю 1883 року, а пізніше, зацікавлений історією Пониззя XII-XIII ст., організував археологічну експедицію у 1890 і 1891 рр. по дослідженню давньоруського Бакотського скельного монастиря на Дністрі. Користуючись порадами В. Антоновича, Н. Молчановський не тільки узагальнив опис Середнього Подністров'я IX-XV ст., але

й подав цікаві відомості про стосунки Пониззя з Галицьким та Галицько-Волинським князівствами, про опозиційну роль боярства у цих регіонах стосовно галицького княжого столу [7].

Загалом, дякуючи В. Антоновичу та його учням і послідовникам, була не тільки вперше створена наукова регіональна історія ранньої історії України, народжена галузь наукової історичної регіоналістики України, але в її складі відбулося формування і становлення внутрішніх спеціалізацій на такі наукові підрозділи, як киевознавство, волинознавство, поділлєзнавство, буковинознавство й інші, котрі також здобули своє визнання й розвитку у 1990-ті – на початку ХХІ ст. Видання послідовників В. Антоновича до сьогодні складають золотий фонд української історичної науки. З іншого боку, автори названих монографій і книг виявили себе талановитими дослідниками, ввійшли до складу Київської історичної школи Володимира Антоновича і склали національну еліту української історичної науки. Як бачимо, що формування кадрів учених-істориків розпочалося на дослідженнях ними в першу чергу регіональної історії, на базі чого вони сформувались як науковці-професіонали, як діячі вітчизняної історичної науки.

Під впливом історико-регіональних досліджень В. Антоновича і його наукової школи цей шлях торували й інші відомі вчені України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Так, талановита історик Олександра Єфименко (1848-1918) у 1895 р. видала книгу „Очерк истории Правобережной Украины”, в якій ґрунтовніше проаналізовані соціально-економічний і політичний розвиток цього регіону в значно ширших хронологічних межах, ніж це зробили Н. Молчановський, О. Андріяшев, П. Іванов. Історію Волинської землі доби середньовіччя значно доповнив у своїх регіональних дослідженнях відомий історик Орест Левицький (1849-1922).

Обласний (губерніальний) підхід до вивчення країв імперії був притаманний також для російської історіографії. Наприклад, відомий петербурзький чиновник, історик і видавець Помпей Батюшков (1811-1892) став автором проекту, співавтором, меценатом і видавцем по підготовці та опублікуванню науково-популярних книг з історії губерній Російської імперії, в першу чергу, які займали територію Правобережної України та Бессарабії. З цієї метою він залучив до авторського колективу професорів Київської духовної академії М.І. Петрова, І.Г. Малишевського, російського історика Митрофана Городецького та інших, які були відомими вченими-регіонознавцями. Саме названі автори за короткий час підготували і видали тепер унікальні книги „Волынь. Исторические судьбы Юго-Западной края” (1888), „Подолія. Историческое описание” (1891), „Бессарабия. Историческое описание” (1892). Проте для цих книг притаманно відверте прив’язування українських земель до російського підґрунтя та виклад матеріалу згідно офіційної концепції російської історії[8].

Після смерті Володимира Антоновича в 1908 році справу історичної регіоналістики продовжили вихованці його наукової школи. Зокрема, перевірив свого вчителя-наставника Михайло Грушевський, який у 1920-ті роки відмовився від обласного принципу опису України і перейшов до узагальненого висвітлення історичних регіонів і земель країни (історичне районознавство). Для цього він створив відомі комісії Історичної Секції ВУАН порайонного вивчення України: Комісія Києва і Правобережної України, Комісія Західної України, Комісія Лівобережжя і Слобожанщини та Комісія Степової України [9]. До того ж, вихованці і послідовники В. Антоновича Д. Багалій, Д. Яворницький, М. Слабченко та інші заснували власні наукові школи регіонального вивчення історії України.

Водночас В. Антонович, його учні М. Грушевський, Д. Багалій, М. Петров, О. Левицький й інші вищеназвані вчені, які стали істориками-класиками України, ні яким чином не відривали себе від розвитку краєзнавчого руху та історичного краєзнавства, які поширилися в країні у другій половині XIX – на початку XX ст. і за своїми масштабами отриманих результатів значно перевищували науковців-регіоналістів у дослідженні та популяризації історії губерній, повітів, міст, містечок і сіл, епархій, церков, парафій, окремих аспектів місцевої історії тощо [10]. Крім того, вчені-історики всіляко підтримували зв'язки з краєзнавцями, науково-краєзнавчими товариствами, епархіальними історико-статистичними комітетами та іншими осередками, надавали їм всіляку науково-методичну допомогу, наставляли їх. Саме тому історична регіоналістика тоді опинилася в затінку історичного краєзнавства. Проте майже через століття опісля, в наші дні, діяльність і творчість на тлі наукової регіоналістики В.Б. Антоновича, його учнів і послідовників особливо актуалізується і слугує надійним фундаментом сучасного розвитку даної наукової галузі в Україні.

Джерела та література:

1. Див.: Вірменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. Київ, 2007. Вип. 1. С. 20-21.
2. Регіональна історія України: Збірник наукових статей. Вип. 1. С. 9.
3. Див.: Первый Всероссийский съезд историков-регионоведов 11-13 октября 2007 года: Программа. Санкт-Петербург, 2007 (Секции «Историческое регионоведение: теория и методология», «Российское регионоведение», «Зарубежное регионоведение» та ін.).
4. Киян О.І. Життєвий та творчий шлях В.Б. Антоновича //УІЖ. 1991. № 2. С. 64-72; Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. Хмельницький, 1995. С. 120-121, 182-183; Баженов Л.В. Володимир Антонович та його учні – дослідники історії волино-подільського краю //Дивокрай: Південно-Східна Волинь: На-

- уково-краєзнавчий альманах. Хмельницький, 1995. Вип.1. С. 90-93; Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. Вип. 1. С. 208-209.
5. Вовк Я.А. В.Б. Антонович і генезис українського краєзнавства //Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Луцьк, 1993. С. 233.
 6. Баженов Л., Баженов О. Болохівщина XII-XIII ст. у працях учених і краєзнавців //Болохівщина: земля і люди. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. С. 9-10; Баженов Л.В. Болохівське князівство в дослідженнях Київської наукової історичної школи 70-х років XIX – початку XX ст. //Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі XII-XIII ст.: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ; Хмельницький; Кам'янець-Подільський; Старокостянтинів, 2004. С. 15-21.
 7. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства. Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть. Кам'янець-Подільський, 2005. С. 51.
 8. Там само. С. 50; Баженов Л.В. Помпей Батюшков – знавець і організатор дослідження історії Великої Волині //Звягель древній і вічно молодий: Тези Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Новоград-Волинський, 1995. С. 139-141.
 9. Грушевський М. Порайонне дослідження України Київського узла //Київ та його околиця в історії і пам'ятках. Київ, 1926. С. 1-24.
 10. Вовк Я.А. В.Б. Антонович і генезис українського краєзнавства. С. 233.

Байдич В.О.

Байдич О.В.

с. Кузьмин Красилівського району

ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ М. ПРОСКУРОВА ХІХ СТОЛІТТЯ

В цій статті оприлюднюються джерела кримінальної історії м. Проскурова ХІХ століття, зосереджені у фонді Прокурівського повітового суду

Ключові слова: *ХІХ століття, місто Прокурів, Прокурівський повітовий суд, карні злочини, архівні джерела*

ХІХ століття. Значну частину його історії, як місцевої, так і всеукраїнської, ми можемо досліджувати за матеріалами повітових судів, що функціонували в межах Правобережної України з кінця ХVІІІ ст. по 1872 рік.

Це стосується й нашого обласного центру міста Хмельницького (тоді – містечка Проскурова, повітового центру Подільської губернії), деякі епізоди історії якого вже висвітлювалися на базі документів Проскурівського повітового суду [1, с. 29-33; 2, с. 33-35; 3, с. 36-37; 4, с. 63-70].

В цій же статті нами оприлюднюються джерела кримінального минулого сучасного міста Хмельницького, які хронологічно охоплюють період з 1838 по 1872 рік. Переважна більшість з них відноситься до 60-х – початку 70-х років XIX століття.

Найчисленнішу групу документів, які зберігаються в матеріалах кримінального столу фонду Проскурівського повітового суду складають справи про фальшування російських кредитних білетів. Їх налічується 17. При цьому частина з них не є безпосередньо дотичною до мешканців Проскурова, а є результатом роботи місцевого повітового казначейства. Працівники останнього в процесі своєї роботи виявляли підроблені кредитні білети, принесені жителями поселень повіту для сплати податків. Поліції досить важко було виявити місце, звідки саме такі фальшивки потрапляли у повіт, оскільки вони надходили у казначейство з різних населених пунктів, часто зовсім протилежних по дислокації.

Зокрема, в січні 1861 р. такий 25-рублевий кредитний білет був представлений селянином с. Перечівки Федором Гульком [5]. Наступного року, вже 50-рублевий фальшивий кредитний білет поступив у казначейство від селянина с. Немиринці Василя Костоя, також на сплату податків [6].

Та пік появи таких фальшивок припав на період 1869-1871 років. Так, у січні 1869 р. селянин с. Педоси Яків Панасюк сплатив частку податків у казначейство підробленою однорублевою кредиткою [7], а селянин с. Ходьківці Євдоким Лукасюк вніс у цю фінансову установу фальшивий трьохрублевий кредитний білет [8]. Того ж року, в травні, селянин Степан Старцун подав у казначейство десятирублеву підроблену купюру [9]. Одночасно, аналогічну фальшивку приніс і збирач податків Новосветської волості Олексій Штокамос [10].

Підроблені гроші здавали у казначейство й мешканці самого м. Проскурова. Так, у вересні 1869 року в цій фіну станові зафіксували десятирублевий кредитний білет сумнівної якості, внесений проскурівським міщанином Меєром Зісьманом [11]. Такої ж вартості фальшиву кредитку в жовтні 1869 року подав у казначейство й житель м. Проскурова Есь Імельфарб [12]. Зазначимо, що кілька подібних десятирублевих підробок у листопаді того ж року приніс збирач податків с. Ритни Федір Гудима [13].

Не менш врожайним на фальшиві гроші виявився й 1870 рік. Вже у лютому підробленими кредитними білетами розплачувався у казначействі селянин с. Мочулинці Іван Кравець [14]. В березні 1870 р. сумнівну десятирублеву кредитку, що потрапила до Проскурова, визнав фальшивою і

державний банк [15]. А в червні того року дві підроблені десятки внесли у повітове казначейство селяни частини с. Лапківці Антін Мазур і Осип Рудницький [16]. В тому ж місяці подібні фальшиві десяти рублеві кредитні білети здали у фінустанову Ярмолинецька поштова контора та селянин с. Турчинці Яків Коваль [17].

Досить загадкова історія розглядалася у Проскурівському повітовому суді майже два роки (з 30 вересня 1870 по 14 червня 1872 року). Стосувалася вона втраченої судової справи з підробленим 50-ти рублевим кредитним білетом. Куди вона поділася, так і не вдалося з'ясувати [18].

У жовтні ж 1870 р. ще один фальшивий одно рублевий кредитний білет потрапив у казначейство від мешканця Проскурова Гузера Гробера [19].

1871 року, за наявними документами повітового суду, фіксується лише одна справа, розгляд якої відбувався з 9 вересня 1871 по 28 жовтня 1872 року. І стосувалася вона підробленої 5-ти рублевої кредитки, вилученої у Проскурівській міській лікарні [20].

В цілому ж, до витоків виготовлення фальшивих грошей, повітовому суду так і не вдалося дістатися.

Другу за кількістю групу справ кримінального столу фонду Проскурівського повітового суду склали документи, які відносилися до компетенції військового відомства, а саме питань рекрутства та дезертирства. Їх налічується вісім і охоплюють вони час з 1860 по 1871 рік.

Перша з них, 1860 року, єдина, що стосувалася дезертирства. Якраз тоді, в м. Проскурові поліція й затримала двох військових дезертирів Франца Мельника та Івана Шестака [21]. Через чотири роки Проскурівський повітовий суд розглядав справу щодо ухилення від рекрутської повинності мешканця міста Бейреша Розенкенца [22]. Ще через три роки до судової відповідальності притягалися проскурівські міщани Шимон Клиновський та Домінік Балава, які переховували від рекрутства міщанина Проскурова Франца Червовського [23].

В цілому ж, саме міщани склали ту верству населення, яка найбільше опиралася рекрутській системі поповнення російської армії. Про це свідчать і наступні справи Проскурівського повітового суду. Найбільше їх розглядалося у 1871 році. Так, у травні того року до судової відповідальності за ухилення від рекрутської повинності притягалися міщани м. Проскурова Григорій Саблук [24], Йосип Іванович Думанський [25] та Вікентій Тимофійович Томусяк [26]. А в червні 1871 р., призначений у рекрути міщанин м. Проскурова Шиштак Худиш здійснив втечу з місця проживання аби не йти служити до війська [27]. У грудні 1871 р. ухилився від виконання рекрутської повинності й інший проскурівський міщанин Микола Доберт [28].

За такі порушення закону, призначені у рекрути отримували кримінальні покарання у вигляді відправки в арештантські роти, в діючу армію і, навіть, на каторгу в Сибір.

До карної відповідальності притягалися й мешканці нашого міста за нанесення особистих образ іншим його жителям, особливо ж тим, які знаходилися при виконанні службових обов'язків. Так, у 1858 році міщанин Проскурова Матвій Качоровський образив губернського секретаря домініка Вебодовського, який тоді перебував на службі. Після звернення останнього до судових органів, Подільська палата кримінального суду вирішила задовольнити ображеного чиновника за рахунок продажу власного будинку Качоровського [29]. Додаткове покарання у 1868 році було визначено і для ув'язненого в Проскурівській тюрмі Матвія Олександровича, який образив наглядча цієї установи [30]. Кримінального переслідування зазнав і міщанин Проскурова Казимір Рафальський, який у 1871 р. чинив особисті образи відставному поручнику, мешканцю того ж міста, Аполлону Волкову [31]. Цілий рік, з кінця вересня 1871 по вересень 1872 р., повітовий суд розглядав справу відставного чиновника Миськевича, який вчинив напад на будинок проскурівського повітового справника, а також ображав землеміра Монастирського [32]. Півроку (листопад 1871 – червень 1872 р.) тривав розгляд справи цього ж дворянина, Олексія Миськевича, який наніс тяжку образу судовому слідчому Проскурівського повіту колезькому асесору Грендіну. Та ще й де! В храмі, під час церковної служби! В цей час слідчий знаходився при виконанні своїх службових обов'язків [33].

Деякі документи із справ повітового суду стосувалися набагато серйозніших моментів, пов'язаних із посяганням на життя. Зокрема, дев'ять років, із 3 серпня 1838 по 31 травня 1847 р., тривав розгляд у суді матеріалів про нанесення присяжним рахівником Проскурівського повітового казначейства Кирилом Моникаруком ножової рани відставному солдату Степану Мельнику [34]. Наприкінці 1853 року диякон Доманський поранив проскурівського громадянина шинкаря Юхимовецької трактової корчми Костянтина Діберта [35], а в 1868 р. міщанин Проскурова Волько Шенкер також ножом поранив штабс-капітана Матушевського [36]. Із загрозою для життя інших людей були пов'язані й наміри дворяни Едуарда Янковича та однодворця Волковича, які у 1860 році розробили план пограбування і вбивства провізора Проскурівської вільної аптеки Михайла Янкевича. Розгляд цієї справи тривав чотири з половиною роки [37].

Звичайно, серед карних справ повітового суду були й інші матеріали. Вони стосувалися фізичного насильства над людьми, крадіжок, шахрайства, підробки документів, «блудного життя» окремих осіб, бродяжництва, контрабанди і т. д. Але про це буде описано в іншій статті.

В цілому ж, із вищенаведених справ кримінального столу Проскурівського повітового суду ми можемо дізнатися про ряд важливих моментів життя м. Проскурова, особливо ж його побутової історії. Ці відомості якраз і допомагають покласти ще кілька елементів у мозаїку розвитку цього повітового центру впродовж кількох десятиліть XIX століття. Саме з цієї причини й необхідно продовжити дослідження документів зазначеного вище суду.

Джерела:

1. Байдич О.В. Про джерела з історії м. Проскурова XIX ст. (Документи Проскурівського повітового суду) / О.В.Байдич // Матеріали 1-ї міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016
2. Байдич В.О. Матеріали про зловживання проскурівських чиновників 40-70-х рр. XIX ст. у фондах Держархіву Хмельницької області / В.О.Байдич // Матеріали 1-ї міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016
3. Байдич В.О. Документи Держархіву Хмельницької області про проскурівські млини та греблі на річці Південний Буг у XIX ст. / В.О.Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали 1-ї міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016
4. Байдич О. Деякі відомості про околиці Проскурова 20-х-70-х років XIX ст. (за документами Проскурівського повітового суду) / О.Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник [ред. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.]. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. – Вип.10
5. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 610
6. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 649
7. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 899
8. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 898
9. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 900
10. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 901
11. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 903
12. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 904
13. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 905
14. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 985
15. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 986
16. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 989
17. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 990
18. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 992
19. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 993
20. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1063

21. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 580
22. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 708
23. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 774
24. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1041
25. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1042
26. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1043
27. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1044
28. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1045
29. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 531
30. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 843
31. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1115
32. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1116
33. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1122
34. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 307
35. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 481
36. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 842
37. Держархів Хмельницької області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 590

*Блажевич Ю. І.
м. Хмельницький*

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПОГЛЯДІВ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

В статті на основі документальних, архівних та історичних матеріалів зроблено спробу висвітлення причин і наслідків еволюції духовно-релігійних поглядів видатного церковного діяча, ученого і полеміста, нашого земляка Мелетія Смотрицького, який одним з перших висунув ідею та розробив проект об'єднання Православної та Унійної церков на компромісній основі з визнанням верховної влади Папи Римського, однак зі збереженням окремішності Руської церкви (проект окремого «Руського патріархату»).

***Ключові слова:** Україна, Поділля, Смотрич, Мелетій Смотрицький, православ'я, унія, компромісне об'єднання церков.*

Актуальність проблеми і стан її вивчення. Мелетій Смотрицький – одна з найцікавіших і найсуперечливіших постатей релігійного життя і духовної культури першої половини XVII ст. в Україні. Його життя нагадує драму, яка, можливо, ще чекає на своє втілення в художньо-літературних творах, кіносценаріях тощо. Звісно, М. Смотрицький міг би «втєкти від світу», як це робили Іван Вишенський, Іов Княгининський, пізніше –

Григорій Сковорода, однак він визначив свою долю у словах «Я спасення шукав для народу», тобто йшов тернистим шляхом змагань і шукань.

Необхідно зазначити, що постать М. Смотрицького неодноразово привертала увагу багатьох українських і деяких зарубіжних дослідників, котрі розглядали її часто з різних позицій, однак завжди вважали її непересічною, знаковою, ідеї якої не втратили свого значення й понині. Адже надзвичайно актуальним для сьогодення є бачення Мелетієм Смотрицьким ідеї гуманізму як процесу духовного вдосконалення, що базується на християнських цінностях. Теорія гуманізму М. Смотрицького базується на тривірневій послідовності: сім'я (як наслідування), освіта (як цілеспрямована діяльність), самовиховання (стійкі моральні християнські цінності). Йому також належить одна з перших фундаментальних граматики старослов'янської мови, яка започаткувала цілу епоху в українському мовознавстві. Більше ста років після виходу «Граматики словенскія правильное синтагма», вона неодноразово перевидавалася і служила своєрідним мовним підручником в Україні, Білорусії, Росії та в інших слов'янських землях, де старослов'янська мова Кирила і Мефодія була століттями мовою церковного богослужіння.

Водночас у 20-х роках XVII ст. М. Смотрицький був однією з перших і найбільш впливових фігур серед православних ієрархів, висвячених Єрусалимським патріархом Феофаном. Тому без аналізу його діяльності важко зрозуміти специфіку тих процесів, що відбувалися в тогочасному українському та білоруському церковному середовищі. Здавалося б, що вже ці моменти мали б викликати великий інтерес у дослідників до М. Смотрицького. Однак його бібліографія діяльності й творчості, на відміну, наприклад, від великої бібліографії про творчість полеміста Івана Вишенського, сучасника М. Смотрицького, який тоді був маловідомим автором і фактично мало впливав на тогочасне релігійне життя, неадекватна тій ролі, яку Мелетій відіграв у літературному й церковному житті України і Білорусії.

Основною причиною, на наш погляд, стала на певному етапі його життя еволюція духовно-релігійних поглядів від православ'я до унії, тому саме з конфесійних та політичних міркувань М. Смотрицький довгий час залишався непривабливою фігурою для багатьох дослідників, як в дореволюційний, так і в радянський періоди. В роки незалежності нашої держави, коли з однієї сторони розпочався своєрідний релігійний «Ренесанс», а з іншої – конфесійна ситуація в Україні нині склалася досить непростою, зокрема через належність парафіян до цілої низки конфесій (тільки в православ'ї, наприклад, утворилося три гілки) та складні відносини між різними церквами, з'явилися ідеї про необхідність діалогу на найвищому церковному рівні про можливість об'єднання церков, намагання знайти

спільну платформу для поліпшення духовного клімату в Україні, тому проекти М. Смотрицького в цьому напрямі й нині є актуальними, а його творчість знову привертає увагу численних вчених, краєзнавців, журналістів, літераторів. Серед них як історики XIX – початку XX ст. К. Єлановський, С. Голубєв, І. Єрофей, М. Грушевський, І. Огієнко, Н. Яковенко, С. Маслов, Д. Дорошенко, О. Білецький, низка польських дослідників та ін. В кінці XX – на початку XXI ст. творчу спадщину Мелетія Смотрицького активно досліджували С. Бабишин, Г. Мельничук, Л. Лемешко, І. Мицько, В. Німчук, В. Шевчук, Є. Прокошина, П. Яременко, М. Якименко, Н. Яковенко, М. Соловій, А. Врадій, Д. Тондій та ін.

Окремо хочеться відзначити солідне дослідження Петра Кралюка «Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст.», в якій ґрунтовно й детально, на основі історичних та документальних матеріалів, висвітлено життєвий та творчий шлях видатного письменника, полеміста, нашого земляка Мелетія Смотрицького, проаналізовано об'єктивні і суб'єктивні причини еволюції його поглядів, значення його творчої спадщини для вирішення сучасних реалій духовно-релігійного життя в Україні та в Подільському регіоні [1].

Серйозну дослідницьку роботу щодо сім'ї Смотрицьких, особливо Мелетія (в миру – Максима) провів і проводить науковець, доктор історичних наук, професор В. Прокопчук, дунаєвчанин і автор багатьох історико-краєзнавчих починань і нарисів про Мелетія Смотрицького, надрукованих в матеріалах міжнародних всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, на шпальтах місцевих періодичних видань, окремими виданнями [2].

Виклад основного матеріалу. В 2018 році ми відзначали 440-ліття від дня народження Максима Герасимовича Смотрицького (чернече ім'я Мелетій). Наш славетний земляк, добре знаний в слов'янському світі, народився 1578 р. (за іншими даними 1577 чи 1579 рр.) на Поділлі в селі Смотричі – родовому маєтку Смотрицьких. Його батько Герасим Смотрицький – відомий діяч Острозького гуртка, письменник і полеміст, який у 80-х роках XVI ст. обіймав посаду ректора Острозької греко-слов'яно-латинської академії, заснованої князем Костянтином-Василем Острозьким. Це був перший на східно-слов'янських землях навчальний заклад європейського типу і князь Острозький, який запримітив Герасима на посаді Кам'янецького міського писаря за його активне поборництво за православно (грецьку) віру, за його прихильність до української освіти й культури, умовив переїхати в Остріг і очолити новостворену Острозьку академію. Герасим разом з сім'єю і немовлям Максимом у 1578 р. став ректором навчального закладу і центральною фігурою гуртка вчених яких зібрав в Острозі князь Острозький. До Острозького гуртка входили

українці Василь Суразький, Дем'ян (Диміан) Наливайко (старший брат відомого ватажка повсталих селян Северина Наливайка), Василь Красовський, Тимофій Михайлович, Іван Вишенський, Іов Борецький, греки Кирило Лукаріс (згодом змінив Герасима Смотрицького на посаді ректора, а пізніше став константинопольським патріархом) і Никифір Кантакузин, поляк Ян Лятос, чех Павло Палерус та інші. Необхідно зазначити, що за ректорування Герасима зав'язуються контакти острозьких діячів з видатними європейськими вченими і навчальними закладами, велося активне листування з державними і релігійними діячами багатьох європейських країн, особливо після того, як князь Острозький енергійно взявся за організацію видання Біблії старослов'янською мовою, над виданням якої працював ректор академії з членами гуртка і друкар Іван Федоров (Федорович), який на прохання князя у 1575 р. переїхав зі Львова в Остріг. Це була титанічна робота, яка тривала понад десять років. На особисті кошти князя Острозького вищеназвані вчені і викладачі академії були відправлені до різних міст і країн, які займалися там пошуками біблійних грецьких текстів і слов'янських перекладів. Оригінали й копії везли в Остріг, де їх звіряли, редагували і зводили в єдину книгу, що одержала назву «Острозька Біблія» і була видрукувана в 1581 р. тиражем 1200 примірників [3, с.338-340].

Як бачимо, Максим (Мелетій) з дитинства виховувався в атмосфері науки, освіти, духовної культури, великої рідні Смотрицьких, яка переїхала разом з Герасимом в Остріг, а, наприклад, старший син Герасима Стефан був не тільки священнослужителем Успенської церкви і переписувачем книжок, а й особистим секретарем князя Острозького і який мав великий вплив, звичайно разом з батьком, на формування духовного світогляду молодшого брата, готовності гостро полемізувати, відстоюючи свою позицію.

Діти Герасима Смотрицького навчалися спочатку при батькові в Острозькій школі (академії), яка поєднувала в собі початкову та середню школу з елементами вищої. Тут викладався «курс семи наук» – граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Високий науковий рівень викладачів, батькові наукові та літературні заняття, наближеність до родини Острозьких – все це й сформувало, як вже зазначалось, світоглядні та моральні устої юного Максима[2, с.16-17].

У 1601 р., за рекомендацією князя Острозького і ректора Кирила Лукаріса, Максима направляють на навчання до Віленської єзуїтської колегії (академії). Єзуїтські школи, насамперед, Віленська академія, користувалися великою популярністю серед українців та білорусів, які могли отримати середню і вищу освіту не виїжджаючи за кордон. Варто також зазначити, що тут навчання було безкоштовним, а вихованців єзуїти вчили

полемічної майстерності, вміння вести богословські дискусії, виступати з урочистими промовама [1, с.33-34]. Після її закінчення в 1605 р. він прийняв пропозицію князя Соломирецького і переїхавши до його маєтку під Мінськом, став домашнім вчителем його сина. У 1605-1607 рр., як наставник молодого княжича, він подорожував з ним європейськими країнами, слухав лекції у Лейпцизькому, Нюрнберзькому і Віттенберзькому університетах. В одному з них він здобув ступінь доктора медицини.

Повернувшись додому (ймовірно 1608 р.), кілька років жив при дворах різних вельмож, здебільшого у князя Соломирецького. Після цього переїхав до Вільно, де став членом Віленського братства. Саме тут було написано й видано 1610 року польською мовою перший видатний полемічний твір М. Смотрицького (під псевдонімом Теофіл Ортолог) «Тренос». Його поява була викликана бурхливими подіями у Вільно 1609 року (спробами Іпатія Потія силою приєднати до унії непокірних віленських міщан, захопленням православних церков тощо). «Тренос» містить своєрідний скорботний монолог «матері-вітчизни-церкви», «розвінчання унії і церковних лжепастирів», антипапську сатиру. Твір вирізняється високою полемічною майстерністю, яскравими поетичними метафорами. Не випадково «Тренос» М. Смотрицького набув неабиякої популярності серед православної шляхти та міщан. Варто наголосити, що в «Треносі» (як і в наступних полемічних творах, написаних до середини 1620-х років) М. Смотрицький виступав захисником православної віри, як ознаки «руської» національної ідентичності, розглядаючи покатоличення чи перехід до унії як відступництво від власного народу.

Поява «Треносу...» в 1610 р. виявилася вкрай небажаною для польського короля Сигізмунда III та його оточення, адже 1610-1611 рр. – це час «московської смути». Польські політики сподівалися посадити на царський престол королевича Владислава, а саму Московію приєднати до Речі Посполитої. Тому «Тренос...», який дійшов аж до Москви, переконував правлячі кола і населення цієї держави, що не можна підпорядковуватися полякам-католикам, що це ще більша неволя, ніж турецька. Польський король відреагував на появу цього твору трьома універсалами і надіслав їх Віленському магістрату, в яких звинувачувалось Святодухівське братство за те, що воно випустило цю книгу. Наказувалось відібрати у брагчиків друкарню, наклад «Треносу...» конфіскувати, а друкарів та автора ув'язнити. За продаж книги передбачався штраф 5 тисяч золотих. На той час це були великі гроші. Король також повелівав усім, хто має цю книгу, спалити її [1, с.81]. Тому друкарі і М. Смотрицький змушені були переховуватись.

У 1610-1617 рр., за деякими даними, він перебував в Україні, викладав в Острозькій академії, був одним з перших ректорів Київської братської

школи і читав там латинську мову. Близько 1616 року Смотрицький вступив до віленського Святодухівського монастиря, де вже наступного року постригся в ченці під ім'ям Мелетій. Тут він підготував до видання свою славнозвісну «Граматику...».

У 1620 році сталася ще одна важлива подія в житті Мелетія Смотрицького: у зв'язку з відновленням Єрусалимським патріархом Феофаном православної ієрархії Смотрицького було висвячено на архієпископа Полоцького і на єпископа Вітебського та Мстиславського. 1623-й і 1624 роки можна вважати переломними в житті Мелетія. Напруга у відносинах між православними та уніатами сягнула критичної межі: пролилася кров. Від взаємних образ, неприхованої ворожості, обміну полемічними «ударами» перейшли до насильницьких дій. У Вітебську було вбито унійного архієпископа Йосафата Кунцевича, що викликало хвилю урядових репресій. Річ у тому, що Кунцевич намагався своїми спробами повернути з допомогою насильства й тиску непокірних православних міщан до унії та репресіями проти прихильників православ'я. Ці дії викликали обурення православних і таку неадекватну реакцію.

Подія мала неабияке значення для відносин двох церков, суспільних і релігійних процесів у «руських» землях Речі Посполитої та в особистій долі Смотрицького, якого навіть звинувачували у підбурюванні православних до вбивства Кунцевича. Звісно, жодної прямої вини Мелетія тут не було, він не міг закликати до насильства, оскільки це суперечило його поглядам. У цей час він залишив Вільно й поїхав до Києва, щоб порадитися зі своїми соратниками – митрополитом Йовом Борецьким і печерським архімандритом Петром Могилою. Можливо, саме в ці роки до Мелетія Смотрицького прийшло глибоке розуміння безплідності й абсурду кривавої боротьби між двома релігійними «таборами» всередині єдиної етнічної спільноти – «Русі». Звідси – один крок до ідеї їх примирення на основі компромісного розв'язання проблеми. За згодою Йова Борецького Мелетій Смотрицький навесні 1624 року вирушив із Києва до Константинополя, щоб зустрітися з Константинопольським патріархом Кирилом Лукарісом. Можливо, однією з цілей Мелетія Смотрицького було домогтися згоди патріарха на об'єднання руських Православної та Унійної церков.

Іншою ймовірною причиною подорожі можна вважати бажання православних ієрархів позбутися надмірного впливу православних мирян, насамперед братств. Наприклад, Віленське братство завжди пильно контролювало дії Мелетія Смотрицького, що йому аж ніяк не могло подобатися. Впливовість братств драгувала також і Йова Борецького. Тому, як вважають, ще однією метою подорожі Мелетія Смотрицького на Схід було домогтися скасування автономії братств. Результатом подорожі справді стало те, що патріарх дав Смотрицькому грамоти, які скасовували ставропігії

(що означало підпорядкування не місцевим єпископам, а безпосередньо патріархові) братств, і ще одну, якою призначався екзарх від Константинопольського патріарха – ймовірно, сам Смотрицький. Такі заходи могли б посилити реальний вплив нововисвяченої ієрархії, тож відразу після повернення Смотрицького це викликало вкрай негативну реакцію світських кіл Православної церкви. Наприклад, Віленське братство, де перед тим Смотрицького ледь на руках не носили, не могло вибачити йому посягання на свою автономію. За таких складних обставин Смотрицький зробив рішучий крок, що змінив його долю: він наважився перейти до унії, прийнявши пропозицію князя Олександра Заславського посісти Дерманську архімандрію у володіннях князя.

6 липня 1627 року у місті Дубно перед митрополитом Йосифом Рутським Смотрицький дав згоду стати уніатом, визнав своє католицьке «сповідання віри», а також написав листи до Рима – до Папи Урбана VIII і Конгрегації пропаганди віри. Рутський і Смотрицький домовилися, що на повернення останнього на певний час залишиться таємницею, і новий Дерманський архімандрит працюватиме у справі поєднання уніатів і православних. Цікаво, що історики називали діаметрально протилежні причини несподіваного повернення Смотрицького до унії: від бажання особистого збагачення, уславлення, до прагнення врятувати православ'я від занепаду, реформувати церкву, забезпечити внутрішній мир і спокій у «руських» землях завдяки примиренню та об'єднанню Православної і Унійної церков.

Однак найпереконливішим видається пояснення, згідно з яким головною причиною цього кроку було усвідомлення Мелетієм Смотрицьким глибокої кризи православ'я, згубності та небезпеки конфлікту між двома «руськими» церквами, а також особливості конкретної ситуації, в якій він на той момент опинився: граничне загострення тиску з боку братств, численні звинувачення на його адресу тощо.

Після таємного повернення до унії Мелетій Смотрицький працював як посередник міжунійними та православними ієрархами, а його полемічна діяльність була підпорядкована меті теоретичного обґрунтування необхідності припинити міжконфесійну боротьбу на «руських» землях.

Особливо вагомими були зусилля Смотрицького в підготовці Київського синоду 1628 року, запланованого як крок до об'єднання Православної та Унійної церков. Треба звернути увагу на те, що в лютому 1628 року Йов Борецький і Петро Могила були схильні визнати Папу почесним очільником християнства, планувалося навіть скликати собор у Києві, де Смотрицький мав представити ґрунтовну доповідь. Свої тодішні погляди Смотрицький виклав у книзі «Апологія моєї мандрівки до країв східних», що вийшла друком (польською мовою) 1628 року у Львові. Цікаво, що

книга спрямована, зокрема, й проти Ортолога (псевдонім самого Смотрицького), який «заразив Україну і Білорусь лютеранізмом» у «Треносі».

Якщо вірити авторові «Апології», то розходження між православ'ям і католицизмом – це лише схоластика, а не прірва у змісті віровчення. Унія ж, на його думку, забезпечить внутрішній релігійний мир, сприятливий для соціального й культурного розвитку «руських» воєводств.

Подальші події підтвердили, що православна спільнота в цілому не була готова прийняти погляди Смотрицького і його сміливий проект залягодження суперечностей між двома церквами (проти виступили насамперед частина кліру, козацтво та міщани). Собор проходив у надзвичайно напруженій атмосфері.

За свідченням самого Смотрицького, він прибув до Києва 13 серпня 1628 року і з подивом дізнався, що в Києво-Печерському монастирі вже засідає духовний собор, і предметом його є «Апологія» в «руському варіанті», який Смотрицький надіслав Борецькому і Могилі. Останні вирішили передати твір духовному суду, а саме відомим богословам Лаврентієві Зизанію, корецькому протопопу, і Андрієві Мужиловському, случькому протопопу. Експерти чотири тижні студювали книгу разом із Борецьким та Могилою і, зрештою, знайшли в ній 105 неправославних тез, після чого запропонували засудити працю на соборі. Таким чином, за висловом Михайла Грушевського, Смотрицький заочно потрапив у позицію обвинуваченого.

Відтак 15 серпня 1628 року на Київському соборі «Апологію» ухвалили проклясти і прилюдно спалити (при цьому православні ієрархи Борецький і Могила, які перед тим підтримували план Смотрицького, під тиском з боку частини кліру та козацтва зрештою відвернулися від Мелетія, а згодом і поготів заперечували свій зв'язок із ним). Письменника погрозами розправи змусили відректися від «Апології».

Після цього в тому ж багатому на події 1628 році Мелетій Смотрицький відкрито перейшов до унії й отримав Дерманський монастир. У своїх останніх творах письменник протестував проти вчиненого над ним насильства, пропонував скликати новий собор у справі унії. Таким собором міг стати Львівський 1629 року, однак він провалився на самому початку. Полеміст уже не брав такої активної участі в його підготовці, як це було під час Київського (Львівській собор відбувся за нових обставин і за участі нових дійових осіб, зацікавлених у примиренні), проте сприяв справі унії своїми новими полемічними творами й особистими зустрічами та бесідами із зацікавленими особами.

Погляди Смотрицького на шляхи примирення та об'єднання Православної і Унійної церков найповніше викладено у двох його останніх творах – Paraenesis та Exethesis, в яких Мелетій Смотрицький висунув ідею

створення окремого «Руського» патріархату на українських і білоруських теренах, що був би незалежним від Константинопольського патріарха, як це вчинила Москва 1589 року. Посвячення Руського патріархату на базі Унійної і Православної церков, особливо якби він тримався згоди з Римом, принесло би, на думку Мелетія Смотрицького, велику користь суспільно-політичному й культурному розвитку цих земель. Такий патріарх, за його задумом, відкрив би двері для західної культури, чистив би церкву від «блудів та ересей», сприяв би розвитку шкіл, семінарій, упорядкуванню монастирів, ухваленню узгодженого катехізису та виданню церковних книг, відкрив би шлях для духовних і світських осіб до «урядів», урешті – приніс би «єдність і згоду» руському народові. Смотрицький вважав анахронізмом підпорядкування Константинопольському патріарху. Для Руської церкви, на його думку, немає сенсу підлягати ієрархові, який позбавлений реального впливу, а до того ж ще й еретикові, прихильному до кальвінізму: «Жодної духовної користі не буде від цього», навпаки — це доведе до катастрофи руське православ'я. Вказано й численні ознаки наближення такої катастрофи: занепали Острозька академія, Львівське братство, Берестейська школа, Віленське братське училище; немає порядку в монастирях; немає церковних збірників, написаних неархаїчною мовою.

Важливо звернути увагу й на те, що для Смотрицького союз з Унійною церквою був передусім шляхом до примирення двох частин однієї спільноти («Русі з Руссю»), до збереження своєрідності «руської» окремішності в рамках «Руського патріархату» під номінальною владою Папи Римського. Проект Руського патріархату міг означати для Смотрицького певну кооптацію Унійної церкви до «руського» світу. Тому його план постає як компроміс, що на нього потрібна була згода як православного «табору», так і Римської курії.

Провал Львівського собору став занадто болісним ударом для М.Смотрицького. Після цього він, зневірений і пригнічений, відійшов від активної діяльності, віддавшись аскетичному життю. Помер 27 грудня 1633 року у Дерманському монастирі, де й похований.

Висновки. Своєрідна й цікава еволюція поглядів Мелетія Смотрицького свідчить про існування двох альтернативних поглядів серед «руських» церковних інтелектуалів першої половини XVII століття. Частина інтелектуалів розглядала православ'я як головну ознаку «руської» самоідентифікації, а тому вважала уніатів-русинів «відступниками» і «зрадниками», інша частина схилилася до визнання і православних, і уніатів представниками однієї етнокультурної спільноти й виступала за їх об'єднання в рамках «національної» церкви – автономного «Руського патріархату» під зверхністю римського понтифіка.

Як бачимо, Мелетій Смотрицький, який пройшов складний і трагічний шлях від «Треносу...» до «Апології», зумів побороти прірву між

православ'ям і уніатством і накреслити реальний шлях порозуміння та толерантного ставлення двох релігійних православних гілок, однак в тодішніх умовах різкого протистояння між Річчю Посполитою та Московією при певній позиції Константинополя і Риму така продумана схема Мелетія Смотрицького щодо врахування прагнень всього українського народу, на жаль, на той час нездійсненною. Дещо подібна ситуація склалася в православному середовищі України й нині – знову за Україну і її православний люд зійшлися в двобої Москва і Константинополь. Тому події, які відбувалися в релігійному житті України в XVI-XVII ст. і роль в цих подіях видатного церковного діяча, письменника і полеміста, великого гуманіста Мелетія Смотрицького є надзвичайно актуальними і їх варто ще раз проаналізувати і використати з користю в сучасних реаліях, особливо після проголошення утворення Православної Церкви України і отримання Томосу про автокефалію від Константинопольського патріарха Варфоломія I.

Джерела та література

- Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2007. – 208 с.
- Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України). – Кам'янець-Подільський: Мошак М. I., 2008. – 64 с.
- Блажевич Ю. I. Князь Костянтин-Василь Острозький – захисник українського православ'я // Наукове фахове видання «Освіта, наука і культура на Поділлі». Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: ОІЮМ, 2014. – Т.21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 334-344.

Говорун В. Д.

м. Хмельницький

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА ХРАБУЗНА ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ

Вперше зроблене комплексне краєзнавче дослідження села Храбузна Полонського району. У статті акцентовано на географічно-природничих особливостях розташування села, проведено аналіз флори та фауни, яка оточує село.

Ключові слова: *Хмельницька область, Полонщина, с. Храбузна, історія, природа*

Село Храбузна виникло на початку XVII століття. Перші відомості про населений пункт зафіксовано в інвентарі 1620 року, де воно належало маєтностям князів Острозьких. Згідно опису «... у князівських дворах після татарського нападу, зафіксовано в посесорській маєтності села Гробузна будинок та стайня. Село тоді належало до Полонської волості» [5].

У селі на Безіменному струмку, в середній і нижній течії, сільська громада побудувала два водяні млини, три ставки, один вітряний млин. Також було викопано три невеликих глиняних кар'єри. Жителі села на проміжку кількох століть займалися сільським господарством. Вирощували злакові і овочеві культури, доглядали худобу. У трьох ставках розводили рибу, на широких заплавах луків косили сіно, на парових землях пасли коней.

Західна частина села Храбузна здавна називалася Дубина, де за переказами тут колись росли могутні дуби, а східна – Гусадьба. У цій частині села був панський маєток, декілька красивих будинків, фруктовий сад, штучно насипаний курган, обсаджений бузком. На маківці цього пагорбу була побудована гарна оглядова будівля. З неї пан Бакун дивився, як селяни працюють на його полях.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) всі ці будівлі було знищено. Навпроти панського маєтку спорудили колгоспне подвір'я, де розмістили кузню, конюшню, водонапірну вежу і два довгі хліви для худоби. У селі церкви не було, а в радянські часи лише побудовано клуб і магазин. Як по всій Україні, так і в с. Храбузна була проведена колективізація, яка супроводжувалась насиллям та розкуркуленням селян. Як наслідок, «у період Голодомору в 1933 році, в селі від голоду померло 10 жителів» [5].

Перед Другою світовою війною східніше села військовими інженерами Червоної Армії було побудовано декілька бетонних дотів у два-три поверхи у глиб землі, які мали затримати на певний час німецьку армію. Однак, ці військові укріплення під час війни ніякої ролі не відіграли, та спротиву ворогу не чинили. В період німецької окупації насилля що до жителів не вчинялись. Однак, в період відступу німецьких військ, жителі сіл Храбузна і Воробіївка у кількості 350 осіб, були зігнані у долину і розстріляні, трупи частково спалені.

У селі Храбузна за переписом 2001 року чисельність населення складала 117 осіб. Станом на 2019 рік цей показник становив – 57 жителів, переважаючий вік яких від 50 до 70 років. У 70 – 80 рр. XX ст. на вулиці Вітчизняній було 39 садиб, а на вулиці Гагаріна – 20. Населений пункт належить до Полонської міської громади.

Село Храбузна розташоване на південному сході Полонського району, його загальна площа становить 9,8 га, обабіч нього пролягає дорога Кременець – Любар – Житомир – Київ, яка на мапі позначається як Р-32. Західніше села протікає річка Деревичка, що завдовжки досягає 53 км, а площа

басейну становить 327 км. кв, вона є лівою притокою Случі, до якої впадає невеличкий Безіменний струмок, він збирає свої води з джерел, мочарів з досить глибокої долини у нижній течії і пологій – у верхній. У середній течії цього струмка розкинувся ставок, який завдовжки досягає 350 м, а завширшки в окремих місцях до 150 м, він неглибокий, бо у західній частині його плеса глибина сягає 1,5 м, на сході – 70 см і на дні досить багато мулу.

Село Храбузна розташоване «у Случ-Хоморському геоморфологічному районі, який займає простір між двома названими річками і характеризується зростанням абсолютних висот з півночі на південь від 270 м поблизу річки Хомори до 330 м біля Случі» [1, с.46]. Висота над рівнем моря села Храбузна становить 266 м. «Цей геоморфологічний район значно розчленований мережею річок і балок, тут є глибокі врізи долин, які часто досягають кристалічного фундаменту Подільського кристалічного щита, особливо це спостерігається на схід від лінії Гриців – Старокостянтинів» [1, с.46]. Така ж закономірність розчленованості поверхні, але не до кристалічного фундаменту виражена між річками Деревичка та Случ, тому і в селі Храбузна можна бачити на окремих ділянках справжнє горбогір'я. Цікаво що глибоке та часте балочне членування поверхні цієї території сприяло появі в ньому масивів дібровних лісів, під якими утворилися опідзолені чорноземи, а місцями навіть темно-сірі опідзолені ґрунти. Через те що ліси з віками вирубувалися, то тепер на їх місці орні землі, на яких значно посилилася площинна і лінійна водна ерозія ґрунту, яка нині добралася до материнських порід. На чотирьохсот га землі села Храбузна можна спостерігати таку саму закономірність, яка характерна в цілому для геоморфологічного району.

У геоботанічному відношенні село Храбузна розташоване в Старокостянтинівському або Уланівському районі, на території якого колись в основному переважали остепнені луки і лучні степи, які тепер майже повністю перетворені на поля з глибокими та опідзоленими чорноземами. Проте поблизу села на відстані 2,5 км розкинувся Браженецький ліс, який за видовим складом все-таки належить до грабово-дубового лісу. Тут є порушені та ненарушені деревостани, останні з них двоярусні. Зазвичай перший ярус складає дуб звичайний за участю ясена звичайного, явора, клена гостролистого. Основу другого ярусу становить переважно граб звичайний, до нього домішується клен польовий, липа звичайна, берест, осика, черешня, де-не-де яблуня лісова, груша звичайна. У підліску можна бачити ліщину, дерен, бруслину європейську, клокичку перисту, глід одноматочковий і свидину. Дуже рідко проте трапляються шишина собача, клен татарський, жимолость пухната, черемха звичайна, жостер, бузина чорна, та вовчі ягоди звичайні. Трав'яний покрив у такому лісі досить густий, його основу складають підлісник європейський, зеленчук жовтий, грястиця збірна, копитняк європейський, маренка запашна, зірончик лісовий, безщитник жіночий і перлівка поникла.

У верхів'ї Безіменного струмка зберігся вторинний ясеневий лісок, у якому переважає ясен звичайний, клен гостролистий, явір, клен польовий, берест, груша звичайна та яблуня лісова. У підліску вдається бачити ліщину, клен татарський, шипшину собачу, бузину чорну. У трав'яному покриві трапляється ожина сиза, медунка маленька, суниця лісова, трава пахуча і звичайна.

У межах земель села Храбузна за ландшафтної-екологічної типологією принципом можна виділити такі малі зооценози: зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ, водно-болотяний зооценоз, зооценоз широколистяних лісів.

У зооценозі оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ вдається бачити серед земноводних ропуху сіру, жабу трав'яну, часничницю звичайну, а серед плазунів – ящірку прудку і живородну, вужа звичайного.

Домінуючими видами серед птахів є грак, крук, сорока, ворона сіра, горобець польовий та хатній, куріпка сіра, зимняк, пуночка, коноплянка, сорокопуд, посмітюха, щиглик, вівсянка, шпак, жайворонок, ластівка сільська, шеврик, одуд, сиворакша, канюк, лунь, горлиця та перепел.

До ссавців цього зооценозу належать кріт, їжак, білозубка, тхір, ласка, заєць-русак, лисиця, миша польова, мала, хатня, хом'як, полівка, козуля та свиня дика.

У водно-болотяному зооценозі мешкають серед риб короп, карась, щука, плітка, йорж, окунь, в'юн, лящ, верховодка, лин, бичок, у минулому були сом і в'язь.

Земноводні зазначеного зооценозу особливо численні у весняно-літній період, серед них можна бачити жабу ставкову, кумку червоночереву, тритона звичайного і тритона гребенястого.

Серед птахів найчастіше у поле зору потрапляють крижень, чирянка велика і мала, лелека білий, бугай, вівсянка очеретяна, квак, кобилочка річкова, крячок малий, курочка водяна, лиска, лунь лучний, очеретянка лучна, плиска біла, чапля сіра, чапля руда і навіть лебідь шипун.

У цьому зооценозі серед ссавців вдається побачити нічницю велику, водяну і ставкову, пацюка, бобра річкового, крота, видру річкову, лисицю, ондатру, ласку, зайця-русака.

У зооценозі широколистяних лісів поблизу с. Храбузна зустрічаються серед земноводних жаба трав'яна і жаба гостроморда, кумка червоночерева і квакша, ропуха звичайна і ропуха зелена. В Браженецькому і Лабуньському лісах влітку та восени у сирих місцях під гнилими колодами, купами хмизу трапляється скупчуються звичайних тритонів та гребінчастих тритонів.

Серед плазунів у цьому зооценозі розповсюджені спорадично ящірка прудка, ящірка живородяща, веретільниця, вуж звичайний, вуж водяний, зрідка гадюка звичайна і навіть зустрічається мідянка.

В тутешній лісовій орнітофауні особливо виділяються вівчарик весняний, вільшанка, вивільга, горихвістка звичайна, грак, дятел великий, дятел малий, зеленьк, зозуля звичайна, зяблик, канюк звичайний, крук, мухоловка сіра, підкоришник, пугач, синиця блакитна, синиця велика, снігур, сова сіра, сойка, соловей східний, сорока, чиж, шуліка чорний, щеврик лісовий і яструб малий.

Фауна ссавців довколишніх лісів представлена такими видами як білка звичайна, вовчок лісовий, вовк сірий, заєць-русак, їжак звичайний, кіт лісовий, козуля, кріт, куниця лісова, ласка, лисиця, лось, миша лісова, полівка руда лісова та свиня дика.

Джерела та література

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980. – с. 152.
2. Говорун В.Д. Тимошук О.О. Антонюк Н.І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В.Д. Тимошук О.О. Антонюк Н.І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В.Д. Тимошук О.О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Храбузна [ru.m.wikipedia.org]

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

«ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» (ЗІБРАННЯ ПЕРШЕ) ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТА ПРОСКУРОВА

Проаналізовано інформаційний потенціал законодавчих актів першого зібрання «Полного собрания законов Российской империи» для дослідження історії міста Проскурова 1795-1825 рр. Зроблена систематизація виявлених матеріалів у таблицю.

Ключові слова: закони, акти, Проскурів, Проскурівський повіт.

На сучасному етапі розвитку історичної науки розширюється її джерельна база, зокрема актуалізуються масиви законодавчих матеріалів. Одним із найбільших комплексів такого роду джерел є «Полное собрание

законов Российской империи» (далі ПСЗ). Воно являє найповнішу збірку нормативно-правових актів XVII – початку XX ст., які стосуються найрізноманітніших аспектів історії України та її регіонів. Попри свою цінність, далеко не всі матеріали ПСЗ залучалися істориками. Це пояснюється їхньою великою кількістю та не зручним алфавітним покажчиком, у якому не відображені усі тематики, географічні об'єкти тощо. Ти не менш, у останні роки дослідники почали більш широко використовувати матеріали ПСЗ, як надійного історичного джерела.

Укладанням і виданням ПСЗ та інших зібрань законодавчих актів у Російській імперії займалися II відділення власної царської канцелярії (1826-1882 рр.), кодифікаційний відділ Державної Ради (1882-1893 рр.), а з 1893 р. – Відділення зводу законів Державної канцелярії [2, с. 347].

ПСЗ вийшло трьома зібраннями і включило в себе законодавчі акти з 1649 р. до 1913 р. У видання першого зібрання, що нараховує 45 томів у 48 книгах (№№ 1-30600), увійшли закони з 1649 р. (від «Соборного уложенія» Олексія Михайловича) до грудня 1825 р., тобто до кінця царювання Олександра I. До другого зібрання, яке складається з 55 томів у 125 книгах і нараховує 61928 актів, були включені законодавчі акти, затверджені Миколою I та Олександром II (з 12 грудня 1825 р. по 1 березня 1881 р.). У третє зібрання були включені закони з 1 березня 1881 р. до 1913 р. Воно складається з 33 томів і вміщує майже 30 тис. (29980) законодавчих актів. Згідно закону від 11 червня 1885 р. до ПСЗ вносились лише оприлюднені законодавчі акти.

Метою даної статті є виявлення та інформаційний аналіз документів першого зібрання (собрание первое) ПСЗ [1], які безпосередньо стосуються міста Проскурова та повіту, а також тих, в яких є будь-яка згадка про місто, його установи, заклади тощо. Зроблено спробу систематизації матеріалів.

З усього масиву виявлених документів значну кількість складають ті, що пов'язані із проведення адміністративно-територіальних змін після інкорпорації Поділля Російською імперією. Зокрема, у 1795-1804 рр. зафіксовані акти, які стосуються створення Подільського намісництва (губернії), в складі якої був утворений Проскурівський повіт з повітовим містом Проскурів (див. №№ 17352, 17353, 17354, 18117). Є згадки про Проскурівський повіт у Книзі штатів (частин II, відділ IV), яка вийшла як додаток до першого зібрання ПСЗ. Тут опубліковані штатні розписи різноманітним установам і урядовцям, які затверджувались разом з відповідними актами.

Окремо слід згадати указ від 22.01.1796 р. про затвердження гербів міст Подільського намісництва (губернії), серед яких є опис гербу Проскурова: «В голубом поле три стрелы крестообразно положенные, средняя острием вниз, а две другие оным вверх. Употребление сего там герба видно по актам Судебных мест» (див. № 17435).

Про забудову міста надзвичайну цінність для дослідників має документ від 22.01.1824 р. «План Подольської Губернії городу Проскуріву», поданий у Книзі креслень і малюнків (плани міст), яка вийшла додатковим томом до першого зібрання ПСЗ (див. Додаток). Проскурів став першим серед міст Подільської губернії, для якого був розроблений генеральний план забудови та який був «Височайше» затверджений імператором. Саме згідно цього плану були сформовані квартали та прокладені всі основні вулиці центральної частини міста, які існують й сьогодні.

Для дослідників історії релігій цікавими буде документ 1799 р., в якому в приєднаних від Польщі губерніях було затверджено 38 соборних церков, серед яких – собор у Проскуріві. За соборною церквою були залишені всі будівлі, подвір'я та землі, що існували до того часу, а також додано на утримання священо- та церковнослужителів 110 рублів на рік (див. № 19070).

З документів ПСЗ можна дізнатись, що у Проскуріві та всьому Проскурівському повіті на початку ХІХ ст. не було жодного навчального закладу. У огляді стану освіти за 1804 р., що міститься у цьому документі зазначено, що у Подільській губернії діяло усього чотири школи та планувалось до відкриття чотири (див. № 21428).

Можна виокремити документ 1795 р., що стосується історії поштового зв'язку (див. №17382). З нього можна з'ясувати, що після приєднання Поділля до Російської імперії, здебільше була збережена мережа поштового зв'язку (поштові дороги, станції та ін.), яка склалась за роки перебування краю в складі Речі Посполитій. Вона була адаптована до російського законодавства та включена до імперської мережі. Зокрема, на затвердженому поштовому шляху від Кам'янець-Подільського до Брест-Литовського було підтверджено існування у Проскуріві поштової станції на 16 коней та 8 поштарів. Зазначимо, що шлях Кам'янець-Подільський – Брест-Литовський йшов через Дунаївці – Зіньків – Михалпіль – Проскурів – Миколаїв – Базалія – Теофіполь – Ямпіль та далі через Дубне, Луцьк і Ковель. Він перетинався з багатьма іншими шляхами.

Проскурів був важливим пунктом на транзитному шляху для товарів, що перевозили з Австрії до Одеського морського порту, й у зворотному напрямку. У першому зібранні ПСЗ є два документи 1803-1804 рр. , що свідчать про цей факт (див. №№ 21530, 21864).

Є документи, в яких висвітлюється проведення рекрутських наборів у 1803 р. Цього року в Російській імперії з 15 листопада був оголошений набір рекрутів (по 2 з 500 душ), а Проскурів був серед 7 міст Подільської губернії, які призначили місцем, де «пологається приймає рекрут» (див. №20994).

Таким чином, в ході дослідження з'ясовано, що до першого зібрання ПСЗ увійшло 15 законодавчих актів, в яких є згадка про Проскурів або Проскурівський повіт, пов'язані з ним установи, події та ін. Всі ці матеріали є важливими джерелами для дослідження історії міста кінця XVIII – першої чверті XIX ст.

Для зручності дослідників всі названі документи систематизовано у таблицю з відповідними посиланнями, датуванням і скороченою назвою (мовою оригіналу в сучасній орфографії). У останній колонці – короткий коментар про згадку. Таблиця складена за [1].

том, стор.	№	дата	назва документу	згадка
XXIII с. 727	17352	05.07.1795	Именной данный Сенату. – О учреждении Волынской и Подольской Губерний первой из 13, а последней из 12 уездов.	Проскурівський повіт
XXIII с. 728	17353	05.07.1795	Высочайше утвержденные штаты Волынского и Подольского Наместничеств.	Проскурівський повіт
XXIII с. 727	17354	05.07.1795	Именной, данный правящему должность Генерал-Губернатора Минского, Волынского, Брацлавского и Подольского Тутолмину. – О разных распоряжениях касательно устройства Волынской и Подольской Губерний.	Проскурів, Проскурівський повіт
XXIII с. 749	17352	31.07.1795	Именной, данный Сенату. – О правилах продовольствия солью приобретенных от Польши Губерний: Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Литовской.	Проскурівський повіт
XXIII с. 762	17382	06.09.1795	Именной, данный Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому Генерал-Губернатору Тутолмину. – Об устройении почт и содержании оных в Губерниях: Минской, Волынской, Подольской и Брацлавской.	Проскурів
XXIII с. 859	17435	22.01.1796	Высочайше утвержденный доклад Сената. – О гербах городов: Минской, Волынской, Брацлавской и Подольской Губерний.	Проскурів, герб міста
XXIV с. 106	18117	29.08.1797	Высочайше утвержденный доклад Сената – О назначении границ Губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды.	Проскурівський повіт

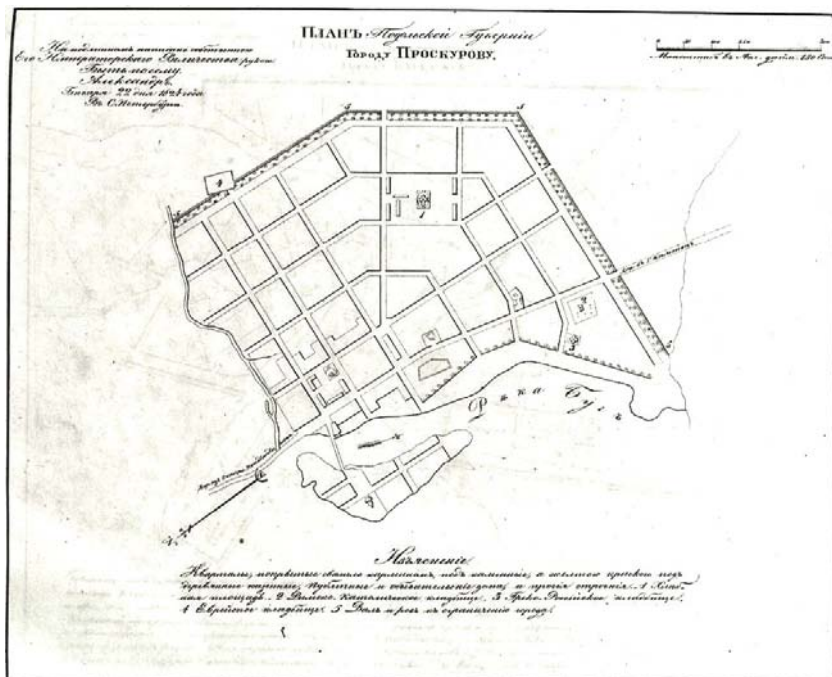
XXV с. 750	19070	04.08.1799	Синодский, в следствие Именного июля 31. – <i>Об учреждении Соборных церквей в некоторых городах на денежном окладе; об ассигновании суммы на жалование Священо и церковнослужителям оных церквей...</i>	Проскурів
XXVII с. 936	20994	20.10.1803	Именной, данный Сенату. – <i>О сборе рекрут с 500 душ по два человека.</i>	Проскурів
XXVIII с. 479	21428	20.08.1804	Именной, данный Министру Финансов. – <i>О предоставлении полупроцентного с недвижимых поезуитских имений сбора и прибавочного дохода на содержание училищной части по Виленскому округу...</i>	Проскурівський повіт
XXVIII с. 711	21530	25.11.1804	Именной, данный Министру Комерции Графу Румянцеву. – <i>О дорогах, назначенных для Одесского транзитного торгова.</i>	Проскурів, Копистин, Заріччя, Лісові Гриневці
XXVIII с. 1153	21864	04.08.1805	Именной, данный Министру Комерции. – <i>О перемене дороги в Подольской Губернии для Одесского транзита.</i>	Проскурів
XXXVI с. 191	27809	10.05.1819	Высочайше утвержденное назначение этапов для препровождения арестантов.	Проскурів
XXXIX с. 388	29953	17.06.1824	Высочайше утвержденное положение Комитета Министров. – <i>Об определении в Земские суды некоторых Губерний особых Заседателей для прекращения корчемства и контрабанды.</i>	Проскурівський повіт
XLIV Ч. II сс. 232, 268 та ін.		1796-1804	Книга штатов. Отделение IV. Штаты по гражданской части.	Проскурівський повіт
Книга чертежей и рисунков (планы городов) с.258		22.01.1824	План Подольской Губернии городу Проскурову	Проскурів, план міста

Джерела та література:

1. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830. – 48 т.
2. Шандра В. С. *Полное собрание законов Российской империи* // Энциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па – Прик. – С. 347.

Додаток:

План Подольской Губернии городу Проскурову, 22.01.1824
[Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание первое. – СПб., 1830. – Книга чертежей и рисунков (планы городов), с.258.]

РОДИНА АПТЕКАРЯ ЛЮДВИГА ДЕРЕВОЄДА У ПОЛЬСЬКИХ НЕЗАЛЕЖНИЦЬКИХ РУХАХ ХІХ-ХХ СТ.

Будинок Людвиг Деревоеда (м. Хмельницький, вул. Проскурівська, 13, пам'ятка архітектури місцевого значення), попри розташування в історичному центрі колишнього Проскурова і найпомітніший вигляд серед залишків міських пам'яток, лише зараз наповнюється історією життя своїх власників і мешканців.

Щодо початкових відомостей з історії будинку Деревоеда адресуємо читачів до відомої краєзнавчій книги¹ С. Єсюніна “Прогулянка Проскуровом”. Більш розгорнуто історія аптекарського бізнесу Деревоеда подана С. Єсюніним у “Хмельницьких краєзнавчих студіях”². Там само подано й відомості про його життя та сім'ю. Коротко повторимо, що Людвиг Іванович Деревоед народився 1830 року в родині дворян Мінської губернії. Мав брата Карла, з яким у 1860-х рр. тримав аптеку в Сатанові. Одружився з Юлією Янкевич, донькою дворянина і колеги Михайла Янкевича, який мав аптечну справу у Проскурові, і переїхав до повітового міста. Викупив аптеку тестя, коли той вирішив відійти від справ. Став одним з найбільших домовласників і найбагатших мешканців Проскурова. Після смерті дружини Юлії з Янкевичів одружився з дворянкою Міхаліною з Ключевських. Мав п'ятьох дітей – сина Стефана, доньок Юзефу, Марію, Олену (Гелену) та Анну³.

Син Стефан пішов слідом батька: був успішним комерсантом і гласним міської думи, взяв на себе від матері управління батьковою аптекою після смерті Людвиг Деревоеда у 1906 р. Міг дозволити собі стати першим відомим проскурівчанином, який піднявся у повітря пасажиром аероплана, заплативши за задоволення 100 рублів⁴.

Але життєпис сім'ї Людвиг Деревоеда має й інші сторінки, які виводять роль цієї родини за межі провінційного Проскурова та свідчать про

¹ Єсюнін С. Проскурівська, 13. Аптека Деревоеда / Сергій Єсюнін // Прогулянка Проскуровом / Сергій Єсюнін. – Хмельницький: Хмельницький обласний краєзнавчий музей, 2008. – С. 17–18.

² Єсюнін С. Аптека Деревоеда: з життя проскурівського провізора / Сергій Єсюнін // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. Вип. 20. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2019. – С. 54–58.

³ Там само, С. 55-56.

⁴ Єсюнін С. Перший літак над Поділлям: польоти у небі Проскурова у 1911 р. / Сергій Єсюнін // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. Вип. 19. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2019. – С. 79.

їхню участь у політичних процесах Російської імперії, Польщі та України. Участь активну, впливову, непересічну – і водночас таку, що викликає суперечливі історіографічні та політичні оцінки. Ці сторінки родинного життєпису, які пов'язані з другою дружиною Людвіга Деревоеда, являють собою приклад так званої “незручної”, або ж конфліктної історії, яку, тим не менш, неможливо перекреслити, і вивчення якої є ознакою європейської зрілості суспільства. Переконання і діяльність низки мешканців будинку на розі Олександрівської і Аптекарьської виявилися контрверсійними для всіх національно-політичних формацій, починаючи з Російської імперії.

Друга дружина Людвіга Деревоеда – Міхаліна з Ключевських – була родом з Кам'янця-Подільського. *“Народжена на Поділлі, – все життя там провела, – а поза тим ніколи не вивчилася розмовляти російською, оскільки просто ігнорувала існування Росії в тому краї. Сестра ксьондза, повстанця 1863 року, а потім заслання до Сибіру, палко ненавиділа “москалів”, – писав про неї зять у своїй книзі спогадів⁵ (про нього – дещо далі).*

Брат Міхаліни Деревоед – відомий патріотичний польський діяч ксьондз Еразм Казімеж Ключевський⁶, що народився у Кам'янці-Подільському у 1831 р. Закінчив гімназію та духовну семінарію, продовжив навчання у Санкт-Петербурзі, де у 1856 р. отримав ступінь магістра. За участь у повстанні 1863 р. провів 9 місяців у тюрмі, був засуджений на 10 років каторжної праці в копальнях Акатуя поблизу Чити. Повернувся до духовної служби. З 1881 р. мешкав в Казані, Тбілісі та Одесі. З 1893 р. був парохом костелу св. Катерини в Петербурзі, потім обіймав високу духовну посаду прелата Могилівського капітулу, який з 1873 р. перебував у Санкт-Петербурзі. Помер 1915 р. у Проскурові⁷, де, найімовірніше, проживав на схилі життя у овдовілої сестри, у відомому будинку Деревоеда на розі Олександрівської та Аптекарьської. Похований на старому цвинтарі, що на вул. Кам'янецькій.

2 лютого 1889 р. у Людвіга, якому було вже майже 60 років, та Міхаліни Деревоедів народилася донька⁸, яку назвали Геленою Валентиною.

⁵ Gołówko T. Przez dwa fronty. Ze wspomnień emisariusza politycznego z 1918 roku. Z Warszawy do Kijowa / Tadeusz Gołówko. – Warszawa: Drukarnia współczesna, 1931. – s. 76. – книга спогадів, в якій значне місце приділено перебігу подій у Проскурові та навколишніх містах. Вийшла друком в рік загибелі автора.

⁶ Ks. Erazm Kluczewski // Kalendarzyk Odeski / Odesa: Drukarnia Halperyna i Szwejcera, 1907. – С. 41–42.

⁷ ДАХО, ф. 17, оп. 2, спр. 38, арк. 94.; Niebelski E. Losy duchownych zesłanych do syberyjskiej Tunki w okolicach Bajkału (1866-1901) [Електронний ресурс] / Eugeniusz Niebelski // PAN. Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie – Режим доступу до ресурсу: http://www.pan-ol.lublin.pl/biul_11/art_1116.htm.

⁸ ДАХО, ф.17, оп. 1, арк. 29.; Minakowski M. Helena Walentyna Derewojed (ID: sw.205067) [Електронний ресурс] / Marek Jerzy Minakowski // Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.205067>.

Позаяк Гелена Деревоед зростала в домі успішного фармацевта, вона продовжила родинну традицію діяльності в галузі охорони здоров'я. Перед першою Світовою війною навчалася медицині в Санкт-Петербурзі, а в подальшому стала однією з перших у Польщі жінок – фахових лікарів¹. Навчальним закладом, до якого мали доступ жінки, на той час був Санкт-Петербурзький жіночий медичний інститут. Навчання тривало 5 років, до нього зараховувалися особи не молодші 18 років, що закінчили курс жіночої гімназії та склали додаткові іспити за предметами, які встановлено розпорядженням Міністерства народної освіти.

Під час навчання в Петербурзі Гелена Деревоед долучилася до політичної діяльності та вступила революційного Союзу прогресивно-незалежницької молоді (Związek Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej), до якого входили молоді поляки з числа студентів та гімназистів. Через спільну діяльність в організації восени 1913 р. з Геленою Деревоед знайомиться молодий політичний активіст Тадеуш Голувко, що народився в Семипалатинську, в сім'ї дворянина, учасника польського повстання 1863 р. на засланні. Тобто, життєвий шлях батьків Тадеуша Голувка був точно той самий, що й дядька Гелени Еразма Ключеського, що й об'єднало молодих людей та спонукало до незалежницької нелегальної діяльності. Сам Тадеуш до знайомства з Геленою Деревоед навчався в університеті, вже був заарештований і висланий за політичну діяльність, але поновив навчання за повторним дозволом.

23 липня 1914 р. Гелена Деревоед взяла шлюб² з Тадеушем Голувком в Проскуріві, де у тому ж будинку продовжувала мешкати її мати. В подальшому зять Деревоедів Тадеуш Голувко (псевдо “Киргиз”) – один з співорганізаторів Р.О.В. (Польської Організації Військової), яку було створено для національно-революційної та диверсійної діяльності в тилу імперської Росії, видавець і публіцист³. Військово-політична діяльність Р. О. В. зіграла важливу роль у боротьбі за незалежність Польщі⁴.

¹ Hołowko, Helena [Електронний ресурс] // Baza osób polskich - Polnische Personendatenbank – Режим доступу до ресурсу: <http://baza-nazwisk.de/suche.html?data=60048>. 1889-1983, Helena z Derewojedów Hołowko wybitny pediatra, jedna z pierwszych w Polsce kobiet lekarzy specjalistów: Szulc, Eugeniusz: Cmentarz ewangelickie w Warszawie: Cmentarz Ewangelicko-Augsburski., Wyd. 1. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. 268 S., ISBN 83-03-02835-9, 1: 45 MA 1388, Cmentarz Ewangelicko-Reformowany S. 224

² ДАХО, ф. 17, оп. 2, спр.37, арк. 130.; Hołowko Tadeusz. // Leksykon Piłsudczykowski / Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015. – Т. 1. – С. 167.

³ Gołowko T. Przez dwa fronty. Ze wspomnień emisariusza politycznego z 1918 roku. Z Warszawy do Kijowa / Tadeusz Gołowko. – Warszawa: Drukarnia współczesna, 1931. – 276 с. - книга спогадів, в якій значне місце приділено перебігу подій у Проскуріві та навколишніх містах. Вийшла друком в рік загибелі автора.

⁴ Литвин М. Р. Польська Військова організація / М. Р. Литвин, І. Т. Лісевич // Енциклопедія історії України. Том 8. Па–Прик / М. Р. Литвин, І. Т. Лісевич. – Київ: Наукова думка, 2011. – С. 378–379.

Активним діячем Р.О.В. була й Гелена. Молоде подружжя після шлюбу, який з огляду на початок Першої Світової війни та подальші їхні нелегальні плани навряд чи був пишним, переїхало з Проскурова до Варшави, де саме створювалася підпільна організація. У варшавському жіночому відділі Р. О. В. Гелена керувала роботою санітарної секції, разом з іншими учасницями відповідала за постачання та зберігання зброї і амуніції⁵.

Тобто, в той час, коли інтереси чоловічої частини родини Деревоедів, – самого Людвигу Івановича та брата Гелени Стефана Людвиговича, – були зосереджені на сімейному бізнесі, про успішність якого свідчить розкіш, як на провінційне місто, їхнього будинку на Олександрівській та на місцевому депутатстві у Проскурівській міській думі – жіноча сторона сім'ї мала “спадковий” стосунок до польського незалежницького руху, спрямованого проти Росії. Відтак, родина успішного проскурівського підприємця автоматично потрапляла до категорії неблагонадійних як для російської імперської, так і для наступної радянської влади. Залишається загадкою, як за таких умов Людвигу, а потім Стефану Деревоеду вдавалося розвивати аптечний бізнес і брати участь у міському самоуправлінні. Втім, з приходом радянської влади будинок Деревоедів було націоналізовано, бізнес припинився, і залишилася лише проблема стосунків з більшовиками, яку ще більше загострювала діяльність зятя (Тадеуша Голувка) – польського політичного емісара.

Після захоплення німцями Варшави у серпні 1915 р. чоловіка Гелени знов ув'язнено. Після звільнення він керував політичним сектором Р.О.В. у Варшаві. У 1918 році Тадеуша Голувка направлено до України та Росії, зокрема, з метою переговорів у зв'язку з організацією Армії Галлера⁶. У той час декларувалося, що цю армію, сформовану Антантою з польських емігрантів, після перемоги над Німеччиною буде спрямовано проти Червоної армії – однак пізніше, у 1919 р., всупереч деклараціям її було використано у війні проти ЗУНР. Під час цієї подорожі Голувко знов потрапляє до Проскурова, де, уникаючи розголосу, квартирує у своєї тещі Міхаліні, саме в тому будинку на центральній вулиці міста. Про це та про бурхливі воєнні події на Проскурівщині він пише у спогадах⁷, називаючи будинок Деревоеда осередком суспільного життя місцевих поляків, а Міхаліну Деревоед - активною його учасницею. Далі у квітні 1918 р. Тадеуш Голувко вів у Москві переговори з Леніним і Троцьким щодо спільних дій проти

⁵ Grabowski I. O aktywności niepodległościowej polek i ich wpływie na sfeminizowanie pojęcia rycerskości w okresie Pierwszej wojny światowej / Ireneusz Grabowski. // Colloquium Wydziału nauk humanistycznych i społecznych. – 2014. – №3. – С. 10, 11.

⁶ Армія Галлера створювалася влітку 1917 р. країнами Антанти з польських емігрантів для боротьби проти Німеччини та більшовицької Росії. Однак, всупереч попереднім деклараціям, у 1919 р. вона була використана у війні проти ЗУНР.

⁷ Gołbwo T., цит. праця

німців. Після відновлення незалежності Польщі працював у сфері засобів масової інформації, з 1925 р. очолював Інститут дослідження національних справ у Варшаві, з 1927 р. – Східний відділ МЗС Польщі, у 1930 р. був обраний депутатом сейму.

Зять родини кращих проскурівських аптекарів Тадеуш Голувко був активним учасником формування політики відновленої Польщі щодо українців, прихильником польсько-українського діалогу. Брав активну участь у переговорах з представниками національних меншин, насамперед з українцями¹. Однак, погляди Голувка були неприйнятними ані для польських, ані для українських націоналістичних кіл, через що він й “заробив” собі супротивників з обох боків. Він був ідеологом федерації територіально автономної України з Польщею (щоправда, без Східної Галичини, яку було окуповано з дозволу Антанти). В результаті через “українське питання” конфліктними стали його стосунки з соратником у боротьбі за незалежність Юзефом Пілсудським.

Подружжя Гелени і Тадеуша, незважаючи на роки спільної політичної діяльності та підпілля Р.О.В. (а може, й через неї) також розпалося. Тадеуш 1928 р. одружився вдруге, а Гелена Голувко з Деревоедів, яка залишила собі прізвище колишнього чоловіка, продовжувала активну суспільну та лікарську кар’єру самостійно. Отримала ступінь доктора медицини, була відомим у Польщі лікарем-педіатром, діячем професійних лікарських організацій, зокрема членом дисциплінарного суду Білостоцько-Варшавської Палати лікарської²

29 серпня 1931 р. екс-чоловік Гелени Деревоед був убитий в результаті атентату в м. Трускавець. Це вбивство й досі називають одним з найтаємничіших політичних вбивств в історії України³. Хоч відповідальність за теракт взяли на себе члени ОУН Білас і Данилишин, а відповідальність за організацію атентату покладають на Романа Шухевича, чимало авторів висловлюють сумнів, що розслідування встановило істину. За найпоширенішою версією, до загибелі Тадеуша Голувка призвела його особиста позиція в “українському питанні”, яка знаходила підтримку в українських колах Галичини. Як пише Енциклопедія історії України: “ОУН нібито за-

¹ Рубльов О.С. ГОЛУВКО Тадеуш-Людвік [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во “Наукова думка”, 2004. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Goluvko_T

² Dziennik Urzędowy Izby Lekarskich. – 1939. – №3. – С. 77. Naczelna Izba Lekarska (NIL) - самоврядний орган лікарів, який діє в Польщі з 1921 р. Суд лікарський діє в структурі організації.

³ Іщенко. Шість куль у Трускавці: найтаємніше політичне вбивство в Україні не було розкрито [Електронний ресурс] / Іщенко // etcetera. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.etcetera.media/shist-kul-u-truskavtsi-naytayemnichishe-politichne-vbivstvo-v-ukrayini-ne-bulo-rozkrite.html>.

кидала Голувкові духовне роззброєння українського суспільства й поширення угодовських настроїв. Існують й інші версії, наприклад: убивство здійснила “якась польська шовіністична кліка” за допомогою агентури польської поліції в ОУН (І. Кедрин). Вірогіднішою є точка зору В. Бончковського, що вбивство Голувка здійснила “советська агентура” в ОУН, подібно до того, як та сама зацікавлена сторона усунула С. Петлюру⁴. В будь-якому разі тогочасна преса, повідомляючи про загибель Тадеуша Голувка, називала її страшною втратою для двох народів – польського і українського. Зокрема, “Львівська газета” писала: “Якщо мали скластися польсько-українські стосунки – найшвидше і найкраще могло те статися за його співучасті...”⁵

У тому ж 1931 р. помер і брат Гелени Стефан Деревоед. Обставини його смерті на разі не з’ясовані, але якби він прожив трохи довше – не уник би жорстоких репресій, які було розгорнуто радянськими каральними органами у справі Польської Організації Військової, оголошеної ворожою до радянської влади. Громадян польської національності з 1932-33 р. десятками ув’язнювали чи карали на смерть за звинуваченнями в реальній або фальсифікованій участі в організації⁶. При тому осередок Р.О.В. реально діяв у Проскуріві принаймні у 1917-1918 роках. Можна уявити, що б чекало на колишнього дворянина і підприємця, рідного брата учасниці створення Р. О. В., незалежно від того, чи мав він сам стосунок до польського націоналістичного підпілля - якби він не помер до початку масштабних репресій.

Сама ж Гелена Валентина Голувко з Деревоедів дожила до 94 років, померла 4 липня 1983 р. та похована у Варшаві на євангелічно-реформатському цвинтарі на вул. Житній.

⁴ Голувко Тадеуш-Людвік. // Енциклопедія історії України / – Київ: Наукова думка, 2004. – С. 151.

⁵ Szatanski czyn. // Gazeta Lwowska. – 1931. – №200. – С. 1.

⁶ Блажевич Ю. “Польська організація військова” в Україні та на Поділлі (1929-1938 рр.): фальсифікації і трагічні наслідки / Юрій Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. Вип. 20. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. – С. 44–54.

*Кабачинський М.І.
Голярдик Н.А.
Купчишина В.Ч.
м. Хмельницький*

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
“ГРОМАДЯНСЬКА ОБОРОНА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ”
ОДИН З АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ
ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ**

Волонтерський рух з 2014 року став однією з найяскравіших сторінок загальнонародної боротьби українців за незалежність та протидії російській агресії. На думку автора, за всі роки в суверенній Україні не було масштабнішого загальногромадського явища в якому взяли б участь такі широкі маси населення, незважаючи на стать, партійність чи належність до тієї чи іншої суспільної групи.

Сьогодні вже зрозуміло, що дослідження цього феноменального явища потребує копіткої й довготривалої роботи, тому у цій праці автор проаналізує лише одну з його сторінок – напрямки і результати волонтерської діяльності громадської організації “Громадянська оборона Хмельниччини” (далі – ГО ГОХ). В основі дослідження особисті спогади авторів і членів організації, а також документи й звіти щодо її роботи.

Ранок 21 лютого 2014 р. на київському Майдані Незалежності видався ясним і сліпучо сонячним. Яюсь аж не вірилось, що тільки вчора тут все палало і зривалося на істеричний крик, що десятки побратимів стекли кров'ю після надто влучних пострілів снайперів. Все тіло ще скимлило від надмірної напруги минулого дня, коли бігом з шинами, лантухами бруківки й взагалі усім, що попадалось під руки, під ляскіт автоматних пострілів долались сотні метрів, щоб терміново звести нові барикади, позначивши відвойовані у супротивника, який здавалось ось-ось має повернутись, території по вулицях Інститутській і Хрещатику.

Але ввечері з'явилась інформація, що ненависний усім В. Янукович вже втік, а коли промінці ранішнього сонечка не виявили навколо майдану жодного беркутівського однострою, прийшло впевнене переконання в перемозі. І не тільки в звитязі майдану, але й в перемозі всіх українців та світлому майбутті звільненої від зажерливого авторитарного режиму країни!

З такими думками Микола Кабачинський, з побратимом Олександром Іваховим (на жаль уже покійним), після участі в усіх подіях “останнього штурму”, повернулись додому в Хмельницький.

Однак дуже швидко ці сподівання розтанули. Виявилось, що зовсім іншої думки щодо майбутнього України було керівництво Російської Федерації (далі – РФ). Скориставшись скрутним постреволюційним становищем нашої держави воно розпочало агресію. Хоча РФ і прикривала свої наміри популістською фразеологією, але все стало зрозуміло досить швидко – 1 березня 2014 р. Рада Федерації РФ підтримала звернення президента В. Путіна про дозвіл на застосування збройних сил на території України [1].

Обстановка була вкрай тривожна – справа однозначно йшла до окупації Криму; в містах на Сході сепаратисти при безпосередній підтримці спецслужб РФ вчиняли заколоти й захоплювали адміністративні будівлі; Москва готувалась до військового вторгнення.

А українці перебували в якомусь дивному стані заціпеніння. Керівництво знаючи, що РФ активно перекидає свої війська у Крим і концентрує біля державного кордону на Сході, на засіданні Ради національної безпеки і оборони від 28 лютого майже однотайно відхиляє рішення про запровадження в країні воєнного стану (“За” – один Турчинов”) [2]; засоби масової інформації ледь не хіхікаючи розповідають про якихось дивних “зелених чоловічків” – військових у одностроях й зі зброєю, але без опізнавальних нашивок, які невідомо звідки взяли й чомусь блокують заклади державної влади й військові частини; населення шаленіє від однієї думки, що руськіє “братя” можуть розпочати війну проти України й відмовляється у це вірити.

Загалом ситуація була схожа на ступор перед лицем смертельної загрози, адже, як сказав на згаданому вище засіданні РНБО України Міністр оборони І. Й. Тенюх “... відбувається концентрація російських військ вздовж всього україно-російського кордону.

Їх мета – не просто демонстрація сил, але реальна підготовка до вторгнення на нашу територію: перехід і виконання бойових завдань. На Київському, Харківському і Донецькому напрямках вже сконцентровано 38 тисяч осіб, 761 одиниця збройної танкової техніки, 2200 броньованих машин, 720 артилерійських систем та систем залпового вогню, також до 40 ударних вертольотів і 90 вертольотів бойового забезпечення та 90 літаків штурмової авіації. В акваторії Чорного моря на бойове чергування вийшло 80 військових кораблів РФ.

...Ті, хто захоплює об’єкти в Криму, це – спецназ, який пройшов бойовий вишкіл у гарячих точках Росії.

...Буду говорити відверто. Сьогодні у нас немає армії. Вона системно знищувалась Януковичем та його оточенням під керівництвом російських спецслужб.

Сьогодні ми зможемо зібрати зі всієї країни військове угруповання чисельністю біля 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову

задачу. Їх можемо кинути в Крим, але це не вирішить проблему Криму. Ми їх там просто покладемо. А що робити з тисячами кілометрів кордону та підготовкою Росії до вторгнення? Коли зайдуть зранку з боку Чернігівської області, то до вечора вже у Києві будуть!...” [2]

М. Кабачинський – полковник запасу, то ж, якщо й не знав наведених вище конкретних цифр, загальну воєнну обстановку й рівень боєздатності нашої армії уявляв досить чітко. Тому рішення Ради Федерації РФ від 1 березня 2014 р., яке означало одне – оголошення війни, хоча й для нього теж стало шоком, але спонукало до активності. Досвід і знання підказували, що потрібно діяти негайно, адже тільки тактика дій на випередження, або добре організована оборона, зможуть зупинити ворога.

На жаль спроба повернутись у діючу армію виявилась не вдалою. “Де ж ми вам, полковникам, стільки полків наберем?” – відповіли у воєнкоматі.

Й тоді стало зрозумілим – потрібно брати ініціативу у власні руки. Справу було вирішено спрямувати на створення з цивільного населення щось на зразок ополчення й всебічно підготувати його до опору ворожій експансії.

В час коли громадськість в єдиному пориві взялась за підготовку до найважливішої суспільної події – святкування Міжнародного жіночого дня, М. Кабачинський перелопачував літературу, Інтернет-сайти тощо. Велись пошуки можливих варіантів створення відповідної організації, спілників, однодумців, складались відозви до громади тощо.

Саме тоді з’явилась і назва – “Громадянська оборона Хмельниччини”. Справа у тому, що в Інтернеті була знайдена інформація про створення громадської організації для виконання таких же завдань з назвою “Громадянська оборона” у Києві. Вона позиціонувала себе як загальноукраїнська й тому М. Кабачинський розуміючи, що це дасть можливість вирішувати певні питання більш швидко і досконало, вирішив створити свою організацію як обласне відділення київської. Досить швидко виявилось, що київські товариші взагалі нікому не товариші й вирішують лише власні питання, а назва залишилась.

Але ображатись на когось за той час, кінець лютого – березень, мабуть не потрібно. Сьогодні часто чути про злочинних політиків, які когось до чогось не закликали, однак злочинно-байдуже вели себе майже всі. Заськивати на політиків, адже ЗМІ зранку до вечора трансливали події з усіх конфліктних місць, широко висвітлювали й аналізували інформацію, а народ, розуміючи, що в хаті повно ворогів, ... святкував – пив, їв і веселився!

От не зрозуміло, чому ми так байдуже ставимось до своєї землі та держави? І, здавалося б, тямка є: вселяючись в квартиру кожен одразу ж вріже замок у двері, отримавши діляночку землі – обгородить її. Чому ж коли на

очах, повільненько, смакуючи віджимали Крим не знайшлося ні одного, хто хоча б “врізав”???

Врешті свята закінчились й тоді М. Кабачинський з кількома побратимами, які його підтримали, звернулись в Хмельницьку обласну раду з пропозицією створити громадську організацію, яка б зайнялась питаннями підготовки до захисту Хмельниччини від агресора. Ідея була сприйнята позитивно, дуже активну позицію зайняв допомагаючи з вирішенням проблемних питань перший заступник голови Хмельницької обласної ради В. Адамський і вже в середині березня в будівлі ради було виділено приміщення в якому й розпочалось її формування.

Напружена робота розпочалась одразу ж. Не очікуючи формального оформлення ГО її активісти почали розповсюджувати відозви до населення, виступали на мітингах, набирали людей та формували структури [3].

З початку квітня розпочалась робота з населенням. Як уже зазначалось, первинна орієнтація була на підготовку хмельничан до відпору ворогові й тому були налагоджені контакти з тими, хто б міг у цьому допомогти. Таким, передусім, виявився керівник Хмельницького обласного стрілецько-спортивного клубу Товариства сприяння обороні України (далі – ТСОУ) В. Ковальчук. Він оперативно забезпечив можливість пройти вишкіл з питань: - поводження зі зброєю і вивчення її тактико-технічних характеристик; - розбирання-збирання автомата АК-74 і пістолета Макарова; - стрільби з малокаліберної гвинтівки; - метання навчальних гранат Ф 1 та РГД 5; - мінної підготовки тощо.

Рис. 1. Волонтер І. Ковалевська на вишколі

У Навчально-методичному центрі цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Хмельницької області відбулись заняття з усіх питань, які входили у компетенцію його працівників та з домедичної підготовки.

Таким чином протягом квітня-травня було підготовлено більше 100 чоловік за програмою: початкова військова підготовка; цивільний захист; домедична підготовка [4].

Врешті, 23 травня 2014 р. громадська організація “Громадянська оборона Хмельниччини” була зареєстрована. Зважаючи на воєнний час, органом управління став штаб. У його першому складі були: О. Івахов, О. Климчук та О. Трасковецький. Начальником штабу обрано М. Кабачинського. Мета роботи: “сприяння самоорганізованому населенню Хмельницької області в задоволенні його соціальних, економічних, творчих, спортивних, патріотичних та інших інтересів...”. Так, і в Свідощві про реєстрацію, і в Статуті немає й згадки про військові чи збройні питання, але такі вимоги законів, так що працювати доводилось часто на межі [5].

Ближче до літа стало зрозумілим, що побратими-добровольці (а саме вони тоді були на перших ролях на фронті) та оживаючі Збройні сили, поступово гальмують наступальний порив ворога, але вражало те, що роблять це вони буквально босі й голими руками. І тоді ГО ГОХ в співпраці з іншими об’єднаннями й громадянами почали піднімати загал на волонтерство.

Першим й одразу ж дуже серйозним закупом став тепловізор. Він коштував 52 тисячі грн. і ці гроші збирали здавалось усім містом. Відповідну модель знайшли лише в Києві й 6 червня 2014 року цю важливу річ придбали і передали бійцям 8 окремого полку спеціального призначення.

Для ГО ГОХ цей день став початком їхнього волонтерського шляху. Шляху дуже не простого, важкого, напруженого, відповідального, але, разом з тим і радісного! Саме так, адже члени організації не тільки розуміли, але й бачили, що кожна їхня дія це ще один одитий, взутий, зігрітий вояк, завдяки спеціальному спорядженню і лікам – можливо врятоване життя і врешті – ще надійніше захищена Батьківщина.

Справжня насолода для нормальної людини – своїми руками робити такі важливі речі!

Робота була різноманітною, відповідно до нагальних потреб:

- передусім накопичення коштів, які збирались у спеціальні опечатані скриньки, потім колегіально обраховувались і перекидались на рахунок організації. Кошти від благодійників надходили одразу на банківський рахунок;
- збір речей, харчів, засобів гігієни і ліків тощо;
- закупівля одягу, взуття, продуктів харчування, засобів гігієни і ліків, спорядження військового призначення тощо.

Зібране чи куплене за потребою: передавалось на місці військовослужбовцям чи їхнім родичам; пересилалось чи передавалось в зону Антитерористичної операції (далі – АТО).

Рис. 2. Волонтер Т. Безрукія під час збору коштів

Рис. 3. Волонтер А. Івахова збирає передачу в зону АТО

18 червня 2014 р., коли з зони АТО надійшли відомості про велику кількість поранених, члени організації здали кров в обласній станції переливання крові.

Засоби теж були різноманітними. Розпочали з того, що приймали кошти й речі у штабі та обходили ринки та інші громадські місця зі скриньками для збору коштів, відповідальна Т. Безрукая. Але члени організації виявились людьми креативними й активними, тому швидко перейшли до акцій:

“З ярмарку в АТО” – протягом літа-осені на продуктовому ринку постійно стояв намет, відповідальний О. Дубров;

Рис. 4. Волонтери О. Дубров і Т. Безрукая у наметі ГО

пошук, підготовка і передача в зону АТО автомобілів, відповідальний
В. Кліщ;

Рис. 5. Під час акції “Авто в АТО”

“Ми з тобою солдате Батьківщини” – постійна акція в рамках якої проводились виставки, митецькі й благодійні заходи, концерти, відповідальні
О. Ушакова, та І. Ковалевська, І. Поплавська [6].

Рис. 6. Перший захід акції “Ми з тобою солдате Батьківщини”

За зв'язки з аптеками, лікарнями й шпиталями, збір ліків і засобів гігієни відповідала медсестра ГО І. Василичина.

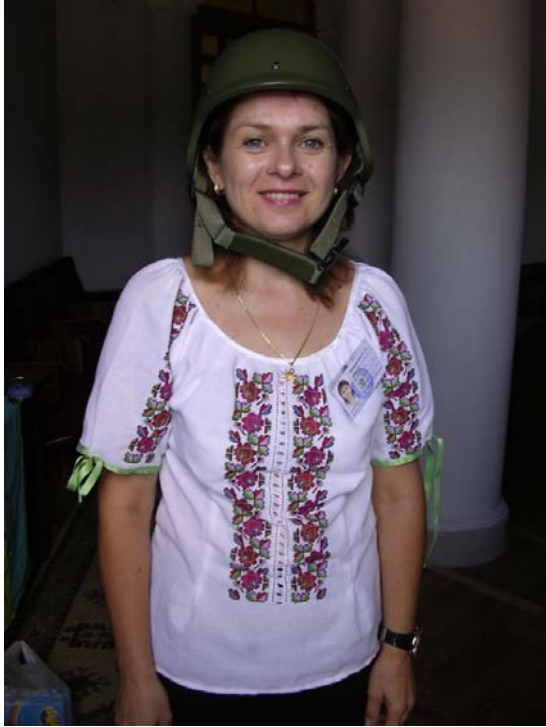

Рис. 7. Волонтер І. Василичина випробовує кевларовий шолом

Також проводились зустрічі з школярами, студентами навчальних закладів, трудовими колективами тощо.

Наскільки успішною була ця діяльність свідчать рядки Звіту ГО ГОХ:

Як уже зазначалось, перший волонтерський захід відбувся 6 червня. Купили з колегами тепловізор (52 тис. грн.) – для бійців 8 окремого полку спеціального призначення.

26 червня.

Рації (1400 грн) – для військовиків в/ч 3008, 383 окремих полк дистанційно керованих літальних апаратів.

18 липня.

Приціл (28 тис грн.) – для бійців 8 окремого полку спецпризначення (в/ч А0553).

31 липня.

Бронежилет – для бійця 8 окремого полку спецпризначення (в/ч А0553).

6 серпня.

Передали бінокль – для бійців 8 окремого полку спецпризначення.

Рис. 8. Начальник штабу ГО ГОХ М. Кабачинський передає бінокль для бійців 8 окремого полку спецпризначення

9 серпня.

Харчі (біля 100 кг), засоби гігієни, спорядження (5500 грн) – у Краматорськ.

12 серпня.

Акумулятор (500 грн) – для автомобіля Медроти.

18 серпня.

Тактичні окуляри – 2 шт. (1420 грн) – для бійців 8 окремого полку спецпризначення.

21 серпня.

Обладнання (карабіни для нош) (1400 грн) – медрота.

22 серпня.

Амортизатори та ліки (1400 грн. та пожертви) – Хмельницька медрота.

22 серпня.

Шолом (3000 грн) – для бійця 8 окремого полку спецпризначення.

27 серпня.

Термобілизна, 13 комплектів (4100 грн.) – для бійців 8 окремого полку спецпризначення.

6 вересня.

Медикаменти, 6 міш. картоплі, 3 кг сала, 2 кг часнику, 2 кг цибулі, цукор, крупи, закрутки, цигарки, ковдра – передача в Слов’янськ.

13 вересня.

Електростанція (2,8 квт) – 3700 грн; бензопила – 1500 грн.; обігрівач – 665 грн.; лопати (14) – 350 грн.; сокирки (2) – 130 грн.; мастило збройове (9) – 187 грн.; медпрепарати – 950 грн. на загальну суму 6533 грн. – бійцям 95 бригади, 90 батальйону (Житомир).

20 вересня.

Термобілизна (37 пар, 8500 грн) - в/ч А4239, ракетчики.

25 вересня.

Медикаменти (40 кг) – медрота, м. Сватрове, Луганської обл.

26 вересня.

Допомога в придбанні і передачі 23 військових кевларових шоломів (77050 грн) – Бердянський прикордонний загін.

Рис. 9. Заст. нач. штабу ГО ГОХ О. Івахов під час передачі кевларових шоломів у Бердянський прикордонний загін

12 жовтня.

Бронезилет, харчі (картопля, морква, м'ясо, сир), одяг (2 куртки, 2 дошовики), Постільне (подушки, ковдра) (7000 грн.) - передача в зону АТО – Крагаморськ.

22 жовтня.

Шкарпетки та устілки (840 грн) – для козаків-прикордонників Плоскирівської сотні (Донецький загін).

29 жовтня.

3 маскхалати (510 грн) – для бійців 72 бригади, м. Дебальцево.

5 листопада.

Кобура на ногу (220 грн) – для бійця батальйону Луганськ-1 (хмельничанин-майданівець).

11 листопада.

Бензопила Shtill (3667 грн.) та електрообладнання (710 грн.) – для в/ч 3808.

Провели зустріч учнів гімназії №2 та студентів ХКТЕІ з воїнами – учасниками АТО, що знаходяться у відпустці у м. Хмельницькому.

14 листопада.

Електрообігрівач, 50 пар шкарпеток, теплі рукавиці та шарфи, 3 кілограми чаю, засоби гігієни: одноразові станки, мило, вологі серветки, туалетний папір, зубна паста (2650 грн.) – для бійців в/ч 3008, безпілотники.

14 листопада.

Продукти харчування: яблука, горіхи, домашню консервацію (пожертви) – для бійців Національної гвардії в зону АТО

14 листопада.

Засоби гігієни: одноразові станки, мило, шкарпетки, вологі серветки, одноразові рушнички (пожертви) – відправлено в зону АТО через волонтерів.

15 грудня.

Бінокль (1150 грн.), 3 газові горілки (1140 грн.), шеврони (1050 грн.), сухий спирт (105 грн.), одяг (теплі куртки, штани, білизна, шкарпетки – пожертви) (3445 грн.) – для бійців 90-го батальйону вогневої підтримки, 81 окремої аеромобільної бригади.

9 лютого

Акумулятор АКБ 6 СТ – 180 АЗ (3200 грн.) і 5 автошин 235/75 R15 Росава (4810 грн) – загальна вартість – 8010 грн – на обладнання автомобілів медроти.

А 29 липня 2015 р. (придбаний з допомогою українців Лондона, перевезений з допомогою волонтерів Польщі, Луцька, Києва, а ГО ГОХ відремонтований і переобладнаний (вартість 38 тис. грн., більшість робіт автослюсарі провели безкоштовно), передано бійцям в/ч А0553 автомобіль NISSAN TERRANO II SPORT вартістю 288 тис. грн. [7]

***Рис. 10. Члени ГО ГОХ під час передачі автомобіля
NISSAN TERRANO II SPORT в зону АТО***

У статті представлено лише кілька заходів, яких загалом було більше 200, але якщо зважити, що стільки зробили волонтери громадської організації “Громадянська оборона Хмельниччини” – лише однієї маленької організації серед тисяч, що діяли по всій Україні, то масштаб цього явища справді вражає, а українське військове волонтерство (особливо 2014-2015 років) можна однозначно назвати всенародною справою завдяки якій було зупинено ворога на Сході.

Джерела та література:

1. Початок Російсько-української війни // jnsn.com.ua
2. Стенограма засідання РНБО України у зв'язку з початком російської агресії в Криму від 28 лютого 2014 р. // Pravda.com.ua (Українська правда. 22 лютого 2016 р.)
3. В Хмельницькому запрацював Штаб громадянської оборони // ue.ua
4. Хмельницький: громадянська оборона // youtube.com
5. Громадянська організація “Громадянська оборона Хмельниччини” // clarity-project.nfo
6. ХОДТРК “Поділля-центр. Ми з тобою солдате Батьківщини” // youtube.com
7. Звіт про роботу ГО “Громадянська оборона Хмельниччини”.

*Коржук С.А.
Кунинець Г.М.
с.мт. Летичів*

ДЕРНОВИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ – ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

У статті подано дослідження про відому особистість сучасної історії не лише нашого краю, а й всієї України та далеко за її межами. Авторитет Заслуженого учителя України, методиста, учителя вищої кваліфікаційної категорії, кавалера ордена «Знак Пошани», нагородженого медалями Макаренка, «Ветеран праці», Орденом Трудового Червоного Прапора, відзначеного почесними грамотами освітянських органів різних рівнів, Дернового Володимира Васильовича, його талант педагога та керівника найбільше розкрився в період діяльності на посаді директора Летичівської СШ №1.

Ключові слова: *Дерновий Володимир Васильович, педагог, учитель, керівник, Летичівська середня школа №1.*

Зростання та розвиток кожної людини супроводжують вчителі. Серед них є особлива когорта не ремісників, а митців від Бога. Вони вміють не тільки формувати якісні знання, а, насамперед, здатні дією своєї непересічної особливості визначати подальшу долю учня. Сьогодні роблячи аналіз, поглядаючи на своє життя, своїх земляків, їх погляди ми чесно можемо сказати, що наш директор, як і наші батьки зробили дуже багато для нашого життя.

Доля Володимира Васильовича Дернового мережана нитками любові до своєї неповторної й багатогранної родини, добра й щоденної творчості задля процвітання шкільної родини Летичівської середньої школи №1, мудрості й справедливості у ставленні до своїх колег та вихованців, невичерпної сили й енергії у зміцненні матеріально-технічної бази школи, святості й духовності у служінні освітній громаді селища та району.

Син селянина-колгоспника, що народився в далекому 1932 році, на Черкащині. Його рідні згадують, що змалечку він був спокійним, врівноваженим, допитливим хлопчиком, який умів повести за собою інших.

Тому мав заслужений авторитет серед однолітків. Завжди прагнув до знань, цікавився подіями, що відбувались в Україні та світі. Дуже любив природу, саме тому обрав фах учителя біології. З 1951 по 1955 навчався в Черкаському пединституті.

Першою сходинкою до зростання для Володимира Васильовича як директора стала Паплинецька середня школа Старосинявського району, куди його було призначено в 1957р. «В.В.Дерновий проявив себе мудрим педагогом, умілим організатором і керівником, людиною глибокої душі і великого таланту. Треба було самому вчитися, постійно підвищувати свій фаховий рівень, щоб керувати таким колективом», - так згадував Антон Григорович Дудник, якого доля звела з Володимиром Васильовичем у с.Паплинці.

Понад 30 років працював В.В.Дерновий мудрим керівником і педагогом Летичівської середньої школи №1.

У 1966 році Летичівську школу, якій дали назву першої, треба було добудувати, поруч створювати котельню для опалювання приміщення. Оскільки тут навчались діти не лише з Летичева, а й з Чаплі, Грушковець, Попівець, Майдану-Вербецького, Ялинівки, Копитинець після закінчення місцевої восьмирічки, директор подбав, щоб для них збудували двоповерхове приміщення гуртожитку, забезпечивши його меблями, дітей – гарячим харчуванням, створивши умови для нормального навчання. Пізніше корпус гуртожитку за сприяння Дернового В.В. було пристосовано під класні, ігрові, спальні кімнати для навчання шестиліток.

Зростали вимоги до школи. З введенням курсу вивчення автосправи, швейної справи в 7-10 класах, слюсарної і токарної справи, в школі було збудовано навчально-виробничий комплекс на три поверхи, придбано нові верстати, відповідний інструмент. А для практичних занять з біології збудовано оранжерею, де школярі досліджували наукову основу росту і розвитку рослин. Які там квіти вирощували! А помідори! Їх здавали в шкільну їдальню для вітамінізації обідів для учнів. Завдяки директору було організовано гаряче харчування для них, безкоштовне – для дітей-сиріт і напівсиріт.

Як справжній господар, дбав про школу повсякчас. Щорічно розширювався фонд всеобучу, учні – переможці олімпіад з різних предметів, конкурсів, відмінники навчання, переможці спортивних змагань – їздили на екскурсії у міста Київ, Канів, Москву, Ленінград, Брест та інші.

Із вдячністю про нього згадують його колеги та колишні учні.

Емілія Петрівна Лучинська – колишній заступник директора Летичівської середньої школи №1 по навчально-виховній роботі:

Мені поталанило: понад 30 років працювала поруч із мудрим керівником і педагогом В.В.Дерновим, 25 з яких – заступником директора по навчально-виховній роботі.

Чим виділявся він? Насамперед, високою відповідальністю за доручену справу.

Прийшов не на готове. Школу, якій дали назву першої, треба було добудувати, поруч зводити котельню для опалювання приміщення. Очолюючи педколектив першої, за всі тридцять років Володимир Васильович жодного разу не запізнився на роботу. Першим відкривав школу, обходив свої володіння. Читаючи біологію, не пропустив жодного уроку. А коли його запрошували на районні чи обласні наради, то уроки проводила його дружина Віра Семенівна – хімік-біолог за спеціальністю. Він ніколи не наказував, а колегіально радився, пропонував. Після кожного будь-якого зібрання у районному відділі освіти чи районній раді, збирав заступників, голову профкому, доводив до відома завдання, які ставилася перед школою на даний період. І це означало: кожен має виконувати доручене. Володимир Васильович знав, який передовий педагогічний досвід впроваджує кожен учитель, сам особисто відвідував всі відкриті уроки, а коли аналізував, то , наголошуючи на позитивному, підбадьорював, надихав і учитель із розумінням реагував на поради чи рекомендації. Він дбав про те, щоб кожен учитель працював на ставку, а ті, хто вважався главою сім'ї, мали по півтори ставки. Не залишав осторонь й учнівські організації самоврядування, відвідував їх засідання, брав участь у роботі школи молодого вчителя.

Директор вважав, що тоді прийде успіх, коли діяльність школи буде тісно пов'язана із сімейним вихованням. Тому вимагалось, щоб класні керівники вивчали умови виховання і навчання в сім'ї, проводились засідання батьківських комітетів, де розглядалися ці питання. Він завжди повчав колег: діти за своєю природою різні, їх треба виховувати в духовно здоровому колективі, а не відправляти в трудові дитячі колонії. А тому з ними треба багато працювати, застерігати від негативних вчинків.

Сам директор очолював батьківський університет з багатьма факультетами. Працював у тісній співдружності з дитячою кімнатою міліції, юристами, прокуратурою, судом, які залучалися до співбесід, читання лекцій і для старшокласників, і для батьків на педагогічні, юридичні, теми літератури та різних видів мистецтва. Це забезпечувало в школі високу трудову дисципліну, порядок.

Існувала тісна дружба з шефськими організаціями. Вони сприяли покращенню матеріальної бази навчального закладу. У школі працювали три учнівські ансамблі, серед яких славився ансамбль духового оркестру, яким довгий час керував нині покійний Михайло Семенович Кравченко – учасник бойових дій, керівник воєнного оркестру в минулому. 5 комплектів музичних інструментів мали вони у своєму розпорядженні. Понад 1500 учнів навчали більше 150 учителів, мудрих, ерудованих, більше 50

з них – учителі-відмінники педагогічної освіти України, 5 мали звання «Відмінник народної освіти СРСР», 5 – орденосців, 2 – заслужені вчителі, 3 – відзначені міжнародними преміями.

У колективі, виплеканому Дерновим, панував здоровий мікроклімат. Сам Володимир Васильович не любив слави і похвали на свою адресу. Але почесні прийшли до нього самі. Школа удостоєна великої честі – була учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства з питань виховної роботи, заносилася на обласну Дошку пошани, нагороджена почесними грамотами ЦК КПРС, президії ВЦРПМ, грамотами міністерства освіти УРСР, школа була занесена в республіканську книгу Пошани, стала базовою не тільки в районі, а й в області та Україні.

Володимир Васильович був вимогливим як до підлеглих, так і до себе.

З захватом про нього згадують випускники школи.

Антоніна Степанюк, учитель української мови та літератури, випускниця 1980 року:

- У Летичівську ЗОШ №1 я прийшла з села несміливою ученицею 9 класу. Мій класний керівник – Віра Семенівна Дернова, а учитель біології – Володимир Васильович, директор школи. Ми, діти з села, старалися бути на рівні місцевих учнів, а то й кращими. Але нам переконливо доводило, що у вимогливого директора «п'ятірку» не заробити. Проте на превелике здивування ровесників «п'ятірки» ми заробляли неодноразово, бо Володимир Васильович був тим учителем, у якого дуже соромно було не знати предмета, знання з якого він оцінював дуже справедливо.

Проїшли роки. І ось я майже вчитель. Навіть мріяти боюсь про те, щоб повернутись в рідну школу. І знову на моїй щасливій дорозі зустрічаю Володимира Васильовича. – А до нас у школу підеш? – запитав. Це було надвисокою довірою. Усвідомлюю це до сьогоднішнього дня. А ще пригадую себе в ролі вчителя-початківця. Дуже чекала, коли на урок прийде директор, бо оцінка Володимира Васильовича була авторитетною оцінкою роботи.

Лілія Новіцька, вчитель історії, заступник директора Летичівського Центру творчості дітей та юнацтва, випускниця 1985 року:

- Гідною людиною в моїй пам'яті залишився Володимир Васильович Дерновий. Учитель з великої літери, в усі часи він залишався вчителем, а школа при ньому мала свої звичаї, традиції, які ніхто не диктував, а формували їх учні під керівництвом учителів.

Усі ми були єдиною сім'єю, в якій жили за правилом «Один – за всіх, всі за одного». Ми всі об'єднувались навколо свого директора-лідера, підтримували його погляди, уявлення про покликання учителя, керувалися в діях спільними положеннями та оцінками і йшли до єдиної мети. А тому і перша школа стала першою в повному розумінні цього слова.

Галина Кунинець, вчитель історії, заступник директора школи з виховної роботи, випускниця 1986 року:

- Збігають роки. З солодким щемом згадую шкільне життя. Розумію, що мала щастя вчитися в добрих учителів та гарній школі, директором якої був Володимир Васильович Дерновий. Саме він став тією опорою, на якій трималась наша Альма-матер. Скільки щирої праці вкладено у навчальний заклад, щоб став він храмом науки, щоб учням почувалось затишно й упевнено, щоб шкільні роки згадувались як найщасливіші роки життя. Робота директора у школі – як диригента в оркестрі: які ноти вибереш, як виконавців налаштуєш – таку мелодію й матимеш. Велика наша школа працювала злагоджено, чітко, в постійній гармонії. А за цим була напружена діяльність нашого директора Володимира Васильовича.

...І ось я сама стала вчителем. Прийшла працювати у рідну школу, а зустрів мене – мій директор! Пам'ятаю, як Володимир Васильович прийшов на урок історії, який я проводила у 9-В класі. Хвилювалась, потай поглядаючи на нього, чи все правильно роблю. А потім, після уроку, Володимир Васильович промовив: «Учителем будеш», і це було найбільшою нагородою.

Наступні роки я постійно відчувала його щире підтримку. Висока можливість у Володимира Васильовича поєднувалась із глибокою компетентністю, доброзичливістю. Він на все життя для нас, його учнів та вчителів залишається вчителем, директором, щирим слугою школи, людиною, на якій тримався світ.

Тетяна Севастьянова, кореспондент «Летичівської газети», випускниця 1990 року:

- Перегортаючи в пам'яті сторінки шкільного дитинства і юності, згадуючи незабутні образи вчителів, чомусь спали на думку рядки одного з віршів Ліни Костенко: «Віддай людині крихітку себе, за це душа поповнюється світлом». Педагог, про якого згадує не одне покоління учнів колишньої Летичівської середньої школи №1 віддав їй дециму свого життя, сіючи в душах школярів оті золоті крихітки свого серця, які з роками запалали ватрою любові до знань, життєвих звершень.

З ім'ям В.В. Дернового пов'язана ціла епоха в житті школи, його постать стала зореносною, професійно взірцевою на педагогічній ниві Летичівщини.

Івану Франку належать слова: «Школа вчителем стоїть». А я б додала, що й директором. Бо за взірць є директор, його професіоналізм, відповідальність, уміння вести за собою колектив. Саме це міг унаслідувати у В.В. Дернового кожен з педагогів, кому довелося працювати у першій Летичівській під його керівництвом.

Я – представник сьогоднішнього покоління учнівської молоді Летичівського НВК №1. Мені не пощастило особисто бути знайомою з такою неор-

динарною людиною, але для мене і моїх однолітків В.В. Дерновий - легендарна постать, чудовий учитель та мудрий керівник. Незважаючи на те, що уже вісім років його немає поміж нами, його присутність відчуваємо повсякчас. Наші наставники – вчителі у складні та відповідальні моменти звертаються до його досвіду, педагогічної спадщини, авторитету та мудрості.

Сьогодні наша школа продовжує йти тим шляхом, який започаткував, торував разом із шкільним колективом Володимир Васильович.

Нам дуже хочеться, щоб гордились своєю школою її майбутні випускники так, як гордяться випускники «школи Дернового».

Володимир Васильович завжди відстоював авторитет школи, був її патріотом. Він встановив високу планку до якої ми і сьогодні тягнемось, і не хочемо втратити всі його надбання, а тільки примножувати.

Ми щасливі, що доля подарувала нам такого мудрого керівника, який увійшов в когорту видатних особистостей рідного Летичева.

Михайло Таборчук, вчитель історії та предмету «Захист Вітчизни» Нетишинського НВК загальноосвітня школа І-ІІ ступенів-ліцей:

Кожен із нас у шкільні роки зустрічає на своєму шляху чимало вчителів. Одних ми любимо, на деяких ображаємося. Мабуть, усі запам'ятовуються з повагою. Але є такі вчителі, образ яких ми носимо в серці все життя. Це такі вчителі, які дали нам не просто шкільні знання, а які навчили нас жити, любити й працювати. Про них кажуть: «Ці вчителі від Бога».

Згадую нашого директора, вчителя біології Летичівської середньої школи №1. Найкращі миті мого шкільного життя пов'язані з цим освітнім закладом та його чудовим керманічем. Це людина вірець, людина чистої душі з благородним серцем, вольовим характером-зустрічає нас на порозі рідної школи. Він був по-чоловічому променистим і привабливим. Мудрий і справедливий він завжди був на висоті. Я особисто вдячний йому за те, що вчив нас бути Людьми, чесними і справедливими. Своєю невичерпною енергією він заряджав і нас, учнів. Той рівень, який своєю працею педагога, ставленням до учнів, керівництвом школою задав Володимир Васильович – став для нас, освітян, еталоном.

Світлана Коржик, начальник відділу гуманітарного розвитку та охорони здоров'я Летичівської райдержадміністрації, випускниця 1986 року:

Дитинство і юність ми згадуємо з теплом в душі і трепетом в серці. І як добре, що в шкільні роки, поряд з батьками, з нами були мудрі вчителі. Мені випала честь (я не перебільшую) навчатись, а згодом і працювати протягом 3 років у Летичівській Першій школі. Не було вже тоді Дернового, коли я працювала, але пам'ять про нього у кожній цеглинці, кожній класній кімнаті цього прекрасного освітнього закладу.

Спогади про Володимира Васильовича Дернового пробуджують у моїй душі щемливі і ніжні відчуття. Ось він і зараз у мене перед очима зі

своєю нерозлучною указкою. Ось він входить в клас, такий високий, мужній, з примруженими добрими очима. Він нам був, як батько турботливий та уважний. Володимир Васильович ніколи не підвищував голос, завжди дуже уважно вислуховував відповідь учня, намагаючись його не перебивати. Він дуже логічно, дуже цікаво пояснював. На уроці був ідеальний порядок, але завжди було місце жарту, такої тонкої, що не образливої іронії. Нашого директора любили, я б навіть сказала, обожнювали його всі, усі без жодного винятку. І дуже поважали!

Дерновий В.В. – керівник та вчитель від Бога, який своєю відданою працею освятив життєвий шлях тисячам своїх учнів. Він мав дар влюбити в свій предмет. Високопорядна людина, інтелігент, яких не так багато було на той час у нашому житті. У школі на той час працювали прекрасні педагоги, згуртовані мудрим керівником. За це йому низький уклін.

Вибір мого професійного шляху теж стався у значній мірі завдяки вчителям рідної школи, і насамперед завдяки прекрасному педагогу і чудовій людині – Володимирі Васильовичу, вчителю біології і директору школи та заступника директора з навчально-виховної роботи Лучинської Емілії Петрівни. Володимир Васильович поєднував дар блискучого вчителя-новатора, науковця, популяризатора науки, вихователя молоді, талановитого керівника педагогічного колективу, високо інтелігентної, надзвичайно ерудованої людини. Його уроки були для нас, школярів, щораз відкриттям нового, незвіданого, а біологія видавалася нам всемогутньою чарівницею.

Його внесок у виховання та становлення тисяч випускників і школярів Летичівської середньої школи №1 дійсно великий. Талановитий вчитель не міг відпустити учнів у життєвий простір без зернятка добра, порядності, працелюбності, наполегливості, людяності, вихованості. Якщо щось у нашому житті ми досягли, то є серед цих позитивів і внесок Заслуженого вчителя – Дернового Володимира Васильовича. Протягом років після закінчення школи він допомагав багатьом з нас, ніколи і нікого не забував. Цікавився долею кожного. З висоти прожитих років – радив, дипломатично направляв.

Після себе Дерновий В.В. залишив неоціненний спадок. Це сотні, тисячі хлопчиків та дівчаток, юнаків та юнок, яким Володимир Васильович, чи то просто як учитель біології Летичівської середньої школи № 1, чи як директор цього закладу показав життєву дорогу. У наших серцях він навіки залишився суворим та вимогливим, але на той же час м'яким та дбайливим педагогом. Його простота завжди вражала, а тихий та переконливий говір діяв більше, ніж строгість багатьох педагогів.

Володимир Васильович весь свій життєвий шлях навчав добру та випромінював надію. У моїй пам'яті він завжди залишається улюбленим вчителем та мудрим керівником, якому я безмежно вдячна.

У народі кажуть, що щастя людини не має виміру. Проте щасливцями долі вважають тих, хто зумів побачити й розкрити свій талант, несучи при цьому людям добро і не вимагаючи нічого натомість. Таким був наш Дерновий Володимир Васильович.

Світла пам'ять нашому Вчителю.

Джерела та література:

1. Історія Летичівської першої школи // Провінція. – № 06. – 15.02.2007
2. Школа Дернового // Летичівська газета. – 30.06.2007
3. Е. Лучинська. Учитель // Летичівська газета. – 25.07.1989.

Лавринчук В.О.

м. Красилів

**ЛИСТИ ЖИТЕЛІВ КРАСИЛІВЩИНИ
РОДИЧАМ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ,
ЯКІ ЗАГИНУЛИ НА ТЕРИТОРІЇ РАЙОНУ
У 1941 ТА 1944 РОКАХ ЯК ОДНА З ФОРМ ПОШУКУ
НЕВІДОМИХ ПРИЗВИЩ**

У цій статті оприлюднюється інформація про дослідження - «ревізію» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни у селах Голюнки (тепер Радісне), Мовчани та Манівці.

Ключові слова: *с. Голюнки, Дмитраченко О.С. Якубишин Б.А., с. Мовчани, Даниленко Є.В. с. Манівці, Охріменко Я.М., братська могила, одиночні поховання, перепоховання.*

Окремі дослідження «ревізії» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни на Красилівщині автором вже опубліковані у періодиці та краєзнавчих збірниках [1].

Джерелами для нашої «ревізії» і надалі служать «Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів – авт.), відомості сайту «Меморіал» (для цієї статті основними джерелами послужили **листи жителів Красилівщини родичам червоноармійців, які загинули на території району у 1941 та 1944 роках**, що зберігаються у фондах ЦАМО РФ. У даній статті мова йде про одиночні та групові поховання часів Другої світової війни у селах Голюнки (тепер Радісне), Мовчани та Манівці.

Поки що вдалося знайти у фондах ЦАМО РФ три такі листи, які дають змогу більш детально розібратися з подіями, що відбувалися на території району в перші дні окупації 1941 року та визволення 1944 року.

Перший лист датується 1948 роком. Саме тоді у селі Голюнки комісія сільської ради вирішила всі одиночні поховання розкопати і рештки перенести в одну братську могилу. Така могила у селі була. В боях за визволення Голюнок загинуло 7 солдатів та 7 офіцерів червоної армії і поховані вони були у центрі села. Інформація про братську могилу оприлюднена у вже згадуваних «Альбомах фотографій ...». Жодного прізвища загиблих солдатів та офіцерів встановити нині не вдалося. У цю братську могилу і проводилося підзахоронення. У 1964 році рештки з цього поховання були перевезені на Площу Слави у Красиліві. А на місці могили згодом встановили пам'ятник В.І. Леніну. Завершилася історія тим, що пам'ятник Леніну знесли і, на цьому ж місці, встановили пам'ятний знак в честь 500-ліття першої письмової згадки про село Радісне.

При перенесенні рештків чотирьох червоноармійців, що загинули в липні 1941 року на околиці села поблизу хутора, вдалося знайти так звані «медальйони» і прочитати вписану в них інформацію. Можна припустити, що під Голюнками загинули курсанти полкової сержантської школи 244 стрілецького полку 41 стрілецької дивізії, оскільки достеменно відомо, що багато бійців цього підрозділу полягли неподалік, в бою під Баглайками. Директор Голюнецької школи Якубишин в листі повідомляє, що вдалося прочитати прізвища загиблих і, цілком можливо, що у фондах ЦАМО РФ є й інші його листи, де вказані прізвища загиблих під Голюнками у липні 1941 року. Ось цей лист:

«Многоуважаемый тов. Дмитраченко Лазарь Леонович

В июне месяце 1948 года комиссия сельского совета собрала останки героев погибших за нашу Родину в одну братскую могилу. Поскольку могилы в нашем селе сохранились хорошо, то мы решили откапывая останки смотреть за медалёничками с адресами. И вот, наше предположение свершилось успехом. Часть адресов мы нашли. В том числе и адрес Вашего сына Дмитраченко Александра Лазаревича.

Может быть Вы совсем не знаете о месте гибели Вашего сына, ибо это было ещё в 1941 году. Я решил послать Вам адрес написанный рукой Вашего сына. Похоронен он сейчас в братской могиле в центре села около нового клуба. Адрес села такой, с. Голюнки, Красилковский район Каменец-Подольская область на Украине.

Прошу, когда получите моё письмо ответьте мне чтобы я знал, что мое письмо попало в руки отца Александра или его родственников.

С приветом

подпись

30/VI 48г.

Мой адрес: п/о Красилов УССР
Каменец-Подольская область
с. Голюнки

Директору школы Якубишину Б.А.

Обстоятельства смерти по рассказам очевидцев таковы.

Сидел он с группой красноармейцев в овраге, а немцы уже были в селе. Они не видели, когда немец подошел к ним и бросил гранату, а потом еще прострелял овраг из автомата. Вместе с ним было еще трое.

Похоронен он был со всем своим обмундированием и оружием. Первая его могила была на хуторе близ села.

Подпись» [2].

Наступний лист, вірніше його копія, датований 1957. Написаний він був Нестюком Нестером Михайловичем, жителем с. Мовчани Красилівського району матері загиблого в Мовчанах Даниленка Євгена Вікторовича – Даниленко Софії Минівній:

Копія

«Город Киев, Даниленко Евгений Викторович, военное звание курсант, год рождения 1921. Республики УССР, район Кировский, ул. Мало-Шияновская 5 кв. 3. Убит в с. Молчанах Красиловского района 10 июля 1941 года, похоронен на кладбище с. Молчаны, Красиловского района Каменец-Подольской области».

Подпись

Нестюк Нестер Михайлович

Копія верна

Печерський райвоєнком г. Києва

Полковник Ковтун»

Копія

«Медальон военнослужащего Даниленко Евгения Викторовича
Фамилия Даниленко Евгений Викторович, военное звание курсант, год рождения 1921. Уроженец УССР. гор. Киев, Кировский район. ул. Мало-Шияновская 5 кв. 3.

Каким РВК мобилизован Кировским РВК г. Киева

Копія верна

Печерський райвоєнком г. Києва

Полковник Ковтун» [3].

В цей день 10 липня 1941 року можливий свідок смерті Даниленка Є.В. молодший сержант Жуков Борис Миколайович з 244 стрілецького полку 41 стрілецької дивізії саме у Мовчанах потрапив в полон і, пройшовши концтабори, повернувся додому [4].

Третій лист датується 17 квітня 1944 року. Написаний він жителем села Манівці Красилівського району Рагушним Яковом дружині померлого в селі червоноармійця Охріменка Якова Михайловича Марії. Лист свідчить про те, що у Ярунському РВК Житомирської області і не

тільки в ньому ніяких медкомісії про придатність до служби в армії не проводилося. Яків Михайлович Охріменко через його хворобу був непридатний до служби в армії. Помер він 12 березня 1944 року і був похований на манівецькому цвинтарі.

«Повідомляєм Вас, Марія в том, що Ваш муж Охріменко Яков Михайлович прибув а наше село Манівці 5 березня разом з приходом Червоної Армії і заболів у нашому селі.

Його залишили в нашому селі в моєї дочки на лікування, болів він на животок. Лежав він в нас 6 день.

В неділю прийшли красні і він заболів і в другу неділю помер. Доглядали ми його добре, як свою дитину і похоронили тоже так як треба.

Так що Марія ми маєм його красноармейську книжку, яку й вложуєм в конверт, що буде й доказом його смерті. Ми просим Вас, якщо получите це письмо, то щоб дали відповідь; щоб ми більше не писали Вам. Можете бути уверині цьому письмі, поскільки в нас залишилась його красноармейська книжка і він вмираючи сказав щоб написати Вам про його смерть.

На цьому письмо кончаю писати.

Наш адрес; Камянець-Подільська обл.

Красилівський р-он

с. Манівці

Ратушний Яков» [5].

В нашому розпорядженні є й інші свідчення про похованих в нашому районі бійців радянської армії, але їх ми поки що не оприлюднюємо, оскільки по них проводимо додаткову перевірку. А пошук і далі продовжується, адже війна не закінчується, поки не знайдений її останній загинувший воїн.

Джерела та література:

1. Лавринчук В.О. Чому ми досі ходимо по могилах? / В.О. Лавринчук // «Красилівський замок» 01.03.2015 р., №3; Лавринчук В.О. Географічна помилка легендарного комбата / В.О. Лавринчук // «Красилівський вісник» 06.03.2015р., №18-19; Лавринчук В.О. А чи закінчилась Друга світова??? / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018. – Вип. 14. – С.156-166; Лавринчук В.О. На місці могили червоноармійців – універмаг!!! / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018. – Вип. 15. – С.144-148; Лавринчук В.О.Площа Слави в Красиліві / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018. – Вип. 16. – С.189-202.
2. ЦАМО РФ. Ф.58. Оп.977522. Спр.19. Арк.1-6.

3. ЦАМО РФ. Ф.58. Оп.977530. Спр.129. Арк.1-6.
4. ЦАМО РФ. Ф.58. Оп.18003. Спр.1469. Арк.46.
5. ЦАМО РФ Ф.58. Оп.977520. Спр.585. Арк 14-15.

прот. Сергій Причишин-Кліновський
м. Хмельницький

ЗНАЧЕННЯ ДАВНИХ МОВ У ТЕОЛОГІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Два відомих нам наукових двокореневих терміни давньогрецького походження: Θεολογία і Φιλολογία – мають другим, спільним їм обом корінь *Λογος (Слово)*. Перший термін має коренем слово *Θεος* – Бог. Тобто , богослов'я. Давні вчителі Християнської Церкви під терміном Θεολογία розуміли декілька різноманітних понять. В етимологічному змісті у стародавніх отців воно означало: а) слово про Бога – *λογον περι του Θεου*; б) слово від Бога – *λογον απο του Θεου*, ще як варіант Боже слово. Тому богослов'ям в ті часи називали все Св. Письмо, Старий Заповіт називали богослов'ям старим (*Θεολογιαν παλαιαν*), а Новий Заповіт – богослов'ям новим (*Θεολογιαν νεαν*). Богословами ж називали всіх богодухновенних письменників Старого і Нового Заповітів – пророків і Апостолів; в) слово Богу або для Бога – *λογον προς τον Θεον*: в такому змісті Θεολογία виражала собою припис і віддання кому-небудь Божеської честі, зокрема визнання та сповідання Божества Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого.

Таким чином, це означає, що по всім своїм етимологічним назвам у сукупності «Богослов'я є слово Боже про Бога во славу Божу». Тому під назвою богослов'я ми розуміємо систематичне викладення Християнської Віри або релігії, на підставі Слова Божого: Св. Письма та Св. Предання, під керівництвом Православної Церкви.

Говоримо – систематичне викладення: це загальна риса православного богослов'я, яке відноситься до класу наук, і без якої богослов'я не могло б називатися наукою [1, с. 3, 4].

Стає зрозумілим, що другий термін *Φιλολογια*, крім вже розглянутого значення кореню *λογος*, має у своєму складі ще один давньогрецький термін *φιλεω* – люблю. Отже, філологію ми можемо розуміти як любов до слова, мови або інших мов.

Так, сучасна філологія – є комплексна гуманітарна наука, яка визначає мову й літературу (усну і писемну), якогось народу. У термін «філологія» в різні час вкладався той чи інший зміст. Спершу філологія виступала як загальна назва для сукупності суспільних наук. Згодом із розвитком окре-

мих галузей філології і перетворенням їх на самостійні науки, таке її широке тлумачення значно звузилося [5, с. 278, 279].

В даному дослідженні нас насамперед цікавить зв'язок богослов'я та класичної філології у вивченні давньогрецької та латинської мов і літератур.

Таким чином, без знання класичної філології не може бути успіху в вивченні богослов'я за браком розуміння богословської термінології і методів дослідження оригіналів першоджерел.

Основоположником розробки християнської термінології історія вважає видатного учителя Церкви Орігена (188-254 рр.). Саме завдяки його методам тетраплів, екзаплів і октаплів, ще в II-III ст. від Р.Х. Церква, одночасно з розвитком богословських шкіл на Сході, вже на значному науковому рівні відслідковувала розбіжності, аналізувала тотожності у всіх зібраних на той час кодексах Св. Письма, які були написані давньоєврейською, самарянською, сирійською, арамейською, старогрецькою (κοινε), варварською латиною.

Значно пізніше, в V ст. видатний отець Західної Церкви блаженний Ієроним (373-419 рр.) продовжував дослідження та збирання манускриптів, кодексів Св. Письма, досліджував канон священних книг євреїв і Східної Християнської Церкви. Слід зазначити, що Ієроним багато подорожував Палестиною, маючи поруч із собою невідомого вченого єврея.

Блаженний Ієроним став одним із видатних мостів між Сходом та Заходом, заклавши підвалини розвитку майбутнього християнського східнознавства, як науки. Вже в ті давні часи Християнської Церкви були закладені початки методології використання структури фонетики класичних мов античного Сходу і Заходу, як інструменту для вивчення невідомих на той час варварських мов, методом порівняння їх фонетики, дослідження споріднених звуків, пошуку невідомих звуків в мовах варварів. Як приклад, наведемо історію народження нашого кириличного письма. Особливе місце її займає згадка в «Житті Костянтина» – «Руських письменах», які під час перебування в Херсонесі вивчав св. Кирило. Тому на підставі цього повідомлення багато дослідників висувають гіпотезу про існування давньоруської (докириличної) писемності, яка існувала в слов'ян задовго до появи кирилиці та глаголиці.

В той ж час, з другого боку, інші дослідники підкреслюють, що саме він створив першу писемність для слов'ян. Виходячи з фактів його пріоритету в створенні слов'янської писемності, можна зробити один єдиний висновок, що «руські письмена, писемність» не слов'янського походження. Це повністю підтверджують й обставини знайомства Кирила з т. з. «руськими письменами». Ось переказ цього місця з «Житія Св. Кирила»: «Найшов же тут Євангеліє і Псалтир, написані руськими письменами, і

чоловіка найшов, який говорив на тій ж мові, і бесідував із ним, і зрозумів зміст цієї мови, і зрівняв її із своєю мовою, розрізливши літери голосні і приголосні, і створивши молитву до Бога, незабаром почав писати і читати і викладати їх, і дуже дивувались цьому, вихваляючи Бога».

Очевидним є факт, що видатний учень Константинопольського патріарха Фотія – св. Кирило володів як багатьма мовами, так і певним арсеналом філологічних методів. Святий Кирило заснував кирилицю, на основі грецького алфавіту. Проблема позначення шиплячих звуків в слов'янській мові полягала в їх відсутності у грецькому алфавіті, що складався з 24 літер. Тому Кирило запозичив позначення шиплячих звуків із самарянської мови, що родинно дуже близько стоїть до іврити в ряду семітських мов.

І досі цей винахід позначення шиплячих є набагато зручнішим, ніж у багатьох сучасних західних мовах. Без сумніву можна сказати, що богослужбове призначення слов'янської мови зумовило надалі поширення головного компоненту її алфавітної системи, яка лягла в орфографію сучасних мов східних і південних слов'янських народів. Кирилиця запозичена багатьма сучасними тюркомовними народами, в мові яких багато специфічних шиплячих звуків. Над алфавітними системами тюркомовних народів, що в своїй основі мали кириличну складову, багато працював в середині XIX ст. Миколай Іванович Ільминський (1822-1891). Завдяки його напрацюванням при Казанській духовній академії було вироблено цілу лінгвістичну систему на основі якої народи, що живуть на Волзі та за Уралом отримали не тільки богослужбові християнські тексти на рідних народних мовах, але й згодом, на основі кирилиці зробили свій власний літературний внесок у скарбницю світової літератури.

Переживши незначну модернізацію, старослов'янська мова досі з успіхом використовуються переважною більшістю помісних православних слов'янських церков під назвою церковнослов'янської і сьогодні.

Останнім часом неодноразово піднімалося питання: чи не є церковнослов'янська мова літургійним архаїзмом, перепорою до розуміння текстів, та чи не слід повністю перекласти всі богослужбові книги на сучасні мови? Такі спроби вже відбувалися як в Україні, так і в Росії та ін. країнах. Але ці літургійні реформи не зустріли підтримки основної маси віруючих, тому на сьогоднішній день богослужбовою мовою залишається церковнослов'янська майже у всіх слов'янських країнах.

Отже, слов'янській мові, як і іншим давнім мовам (давньогрецька, давньогрузинська), притаманна особлива динамічна структура: вона краще передає пульс релігійного життя, глибше виражає молитовні почуття, ніж сучасні мови. Давні мови більш підходять для цілісного синтетичного сприйняття, нові – до аналітичного, дрібного; давні – для споглядання (созерцання, особливого духовного бачення), нові – до логічного бачення;

давні мови повні енергії і емоцій; нові в порівнянні із ними, носять характер раціоналістичний, чисто аналітичний.

Давні мови дають можливість приторкнутися до глибини явищ, духовних субстанцій, зробити людину учасником подій, сучасні – викласти ці явища в певній системі та проаналізувати їх. Порівнюючи лексичну і граматичну тканину давніх і нових мов, ми бачимо, що їх граматичний устрій відрізняється великою різноманітністю, пластикою і досконалістю. Мобільність і експресивність дієслівних (глагольних) форм, багатство афіксів і флексій, які не мають аналогів у сучасних мовах, лаконізм та динаміка синтаксичних структур, етимологічна глибина лексики, створюють неповторну чіткість та особливу красоту слов'янської мови.

Ці можливості слов'янської мови дозволяють виразити у богослужбових текстах багатоплановість подій, синергізм та паралельність дій, об'єднуючи різні хронологічні періоди у єдині змістові цикли – начебто подолав лінійну довготу часу, проявляють та посилюють підтекст кожного речення. Складність і гнучкість дієслівних (глагольних) форм слов'янської мови роблять одну і ту ж по словниковому складу фразу то ажурно легкою, то фізичного чутливою, важкою і твердою, якби зробленою з каменю. Лаконізм, внутрішня вихованість, і в той ж час, якби зовнішня незавершеність та уривчастість речень, часто без послідовних переходів від одного предмету до іншого, наділяє змістовні паузи емоціональним наповненням, підкреслюючи, що богослужбовий текст – це не є монолог, а діалог, таємнича бесіда душі з Божеством, що в священних подіях присутня як їх постійний суб'єкт постать кожного молитовника. Говорячи образно, динаміка давніх мов перегукується із динамікою світла. Богослужіння – це симфонія із променів Божественних енергій. Священна історія зображується у цій Божественній симфонії на полум'яному фоні Вічності, земні реалії – в їх логоїстичному преображенні [4, с.2; 6, с. 48-50].

Слід відзначити, що в богослужбових текстах майстерно використано, точно і строго окреслене коло образотворчих засобів. Це робилося давніми гімнографами для того, щоб не підмінити духовних переживань естетичними, тобто душевними, не перевантажити розуму молитвеника художньою інформацією і тим самим, не приземлити молитву. Давні гімнографи мислили Церкву, як ідею єдності в її реальному втіленні уніфікація образотворчих засобів – одна з умов загальності молитви, духовного пізнання, емоцій і переживань віруючих – тіла Церкви. Динамічні структури, внутрішні змістовні ємності та скульптурна пластика слов'янської мови допомагають сприймати традиційні символи та метафоричні образи в різних контекстах, як вічно нові і неповторні. Таким чином, давні мови більш пристосовані для вираження явищ і динаміки духовного життя. Це

перша та головна причина їх збереження в православному богослужінні [1, с. 8; 4, с. 2].

Друга причина – важкість самого перекладу. Богослужбові тексти – це шедеври священної поезії особливого типу і порядку. Перекладач повинен мати одночасно і глибоку філологічну підготовку й неабияке поетичне дарування. Без цього переклад богослужбових книг буде виглядати безколірним і прозаїчним переказом великих поем. Крім цього, перекладачу необхідно знати патристичне богослов'я, обов'язково патристичне, а не схоластичне, щоб зрозуміти глибокі по догматичному змісту літургійні тексти. Православні церковні служби називають опоетизованим, іконографічним співочим богослов'ям. І на завершення, найголовніше, перекладач повинен мати живу віру, церковність та релігійну інтуїцію, яка б дала можливість відчувати, пережити, оцінити кожну фразу і слово перекладного тексту [3, с. 5,6; 4, с. 3; 7, с. 27-29].

Третя причина – традиція. Традиція є кристалізацією історії. Це актуальне буття минулого в сучасному. Любов та повага до минулого зберегли до наших часів старовинні собори і храми в їх первозданній величі; ікони та фрески чаруючої духовної глибини. Жива традиція зберегла нам дивне, неповторне православне богослужіння. Само слово «Православ'я» – означає праве, правильне боговшанування, головним явищем якого являється вірність апостольському Преданню. Церковна традиція виникла із спільноти духовного досвіду християн, побуту богоспілкування. Однакове релігійне почуття і храмовий устрій – це синтез життя Церкви в епоху її духовного розквіту. Зміст створює форми, але і форми, в свою чергу, зберігають зміст. У даному випадку, давні мови мають допоміжне, але важливе значення для збереження в чистоті та внутрішній цілісності одного із видів Церковного Предання – богослужбового канону. Слов'янська мова, поруч із іншими давніми мовами стала сакральною, священною мовою Церкви [4, с. 4].

В той же час, питання про зрозумілість богослужбових слов'янських текстів для віруючих набуває все більшого значення в сучасних умовах духовного, національного та етнокультурного відродження України. Слід звернути особливу увагу на наукову сторону нових видань богослужбових книг, наділити їх довідниковим матеріалом, в тому числі і словником, де поруч із буквальним перекладом, давалась би етимологія слов'янської лексики. Також, важливим аргументом на користь церковнослов'янської мови є притаманна лише їй можливість з дивовижною точністю передавати граматику грецького оригіналу, чого, на жаль, позбавлені сучасні мови. Не тільки Святе Письмо, але і наступний за ним духовний шар – богослужбовий канон, також потребує в тлумаченні та коментарях. Перед нами

повстає задача складення літургійної екзегези, яка б відповідала інтелектуальному рівню і духовним попитам сучасних віруючих [4, с.4; 7, с. 29].

Таким чином, слов'янське православне богослужіння – це своєрідне практичне тлумачення церковних догматів християнського віровчення, найкоштовніший скарб містичного знання, величезний потенціал духовних сил і енергії, який ми повинні зберегти не тільки для себе, але й для майбутніх поколінь.

Бібліографія:

Джерела:

1. ΤΟ ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ / Євангеліє на грецькій мові. – ΑΘΗΝΑΙ, 1982.
2. Біблія / Українській переклад. – United Bible Societies, 1991.
3. Новый Заветъ / На церковнославянском языке. – СПб., 1907.

Посібники:

1. Митроп. Макарий (Булгаков). Введение Православное Богословие. – Тутаев: Православное братство Святых Князей Бориса и Глеба, 1999.
2. иером. Алипий (Гаманович). Грамматика церковно-славянского языка: Учебное пособие. – М: «Худ. литература», 1991.
3. Елкина Н.М. Старославянский язык: Учебное пособие – М: Гос. Учебно- Педагогическое Изд. Мин. Просвещения РСФСР, 1960.
4. Карелин (архим. Рафаил). Значение церковно-славянского языка для православного богослужения I кл: Конспект. – МДА, Сергиев-Посад, 2005.

Статті:

1. Філологія // Українська Радянська Енциклопедія: в 17 т./АН УРСР. – Т.15.(Туман – Цемент). – К.: Гол. Ред. Української Радянської Енциклопедії, 1964.
2. Миронова Т.Л. Церковно-слов'янська мова – це енергія блага / Якою мовою молитися?: Збірка статей. – Львів: відділ Львівської єпархії УПЦ, 2000. – С. 48-53.
3. Николаиди А., прот. О переводе богослужения из «непонятного» языка на понятный // УПЦ Пастырь и паства: журнал для священнослужителей. – 2019. – №1(4). – С. 24-29.

ОЛІМПАДА ПАЩЕНКО ТА ПРОБЛЕМА БІЖЕНЦІВ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ

У статті аналізуються шляхи вирішення проблеми біженців у Кам'янецькому повіті крізь призму ініціатив повітового земства. Показана участь О. М. Пащенко у цьому процесі. Введено в обіг підготовлений нею фінансовий кошторис, яким передбачалося забезпечити найбільш важливі потреби біженців та оприлюднено рішення Кам'янецького повітового біженецького комітету від 30 січня 1918 р.

Ключові слова: Кам'янецький повіт, О. Пащенко, біженці, допомога, кошторис, земство, управа.

Лютнева революція 1917 р. у Росії призвела до падіння монархії та детермінувала трансформаційні процеси у всіх сферах суспільного життя. Демократичні свободи призвели у рух підневільні народи імперії, які на новому історичному етапі розпочали боротьбу за своє самовизначення. Нові політичні реалії, крім іншого, повернули надію численній групі вимушених переселенців на завершення війни та повернення до рідних осель.

Проблема біженства в Україні доби революційних змін тривалий час залишалася поза дослідницькою увагою. І лише в останній період з'явилися наукові студії, в яких розглядаються різні аспекти цієї теми [1; 2; 3; 4; 5]. Проте регіональний вимір проблематики до сьогодні залишається актуальним для дослідницьких практик. Зокрема, в історико-педагогічній літературі практично відсутні праці, в яких би предметом уваги виступали біженецькі структури Подільської губернії чи її окремих повітів.

Водночас мусимо констатувати, що до вирішення проблем біженства на Поділлі були дотичні різні інституції, посадові особи та громадські діячі. Однією з них є О. М. Пащенко, яка в добу Української Центральної Ради входила до складу Кам'янецького повітового земства та повітового біженецького комітету. Однак її діяльність на цій ділянці важливої праці залишається «білою плямою» у вітчизняній історіографії. Тому метою даної статті є висвітлення участі громадської діячки в ініціативах Кам'янецького повітового земства щодо організації допомоги біженцям Поділля.

У роки Першої світової війни Поділля стало транзитною територією для пересування людських потоків з Польщі, Галичини, Волині у внутрішні губернії Російської імперії. Проте лише невелика їх частина знайшла притулок у містечках та селах регіону. Так, станом на листопад 1915

р. у межах Подільської губернії перебувало трохи більше тисячі біженців. Втім, наступного місяця їхня кількість зросла до 5710 осіб. Подібна ситуація була характерною також для 1916 р. І лише восени кількість біженців зменшилася до 4213 осіб [6].

Щодо самого Кам'янця-Подільського, то за даними губернатора, впродовж 1915 р. у губернському центрі біженців не було, а в листопаді 1916 р. їх нараховувалося лише 215 осіб [7].

Проте після Лютневої революції 1917 р. в Росії, внаслідок дії кількох факторів, кількість переселенців у Подільській губернії починає стрімко зростати. Передусім, йдеться про реевакаційні процеси представників польського, латишського, литовського та інших етносів, які за умов наростання анархії намагалися повернутися до рідних домівок. Не маючи засобів до існування, частина з них тимчасово осідала у прифронтовій губернії. Необхідно визнати, що на рух іноземних біженців також впливала продовольча криза. Врешті, чималу групу прибульців становили українці-біженці, які прагнули повернутися в Україну з «неврожайних російських губерній» [8]. Відтак станом на червень їх уже нараховувалося 9115 осіб [9].

Загострення цієї проблематики об'єктивно пришвидшило процес створення комітетів допомоги біженцям. У Кам'янецькому повіті нова структура була започаткована 9 вересня 1917 р. Її очолив представник повітового земства О. Нечай [10].

Для налагодження роботи комітет скористався коштами, які, свого часу, були асигновані Кам'янецькому повітовому земству для забезпечення функціонування місцевих харчових пунктів. Загалом на справу допомоги біженцям було використано 14787 карбованців [11].

Біженецька проблема на Кам'яничині особливо загострилася восени 1917 р. Станом на листопад 1917 р. у повіті уже зібралось біля 25 тисяч біженців [12], які переживали вкрай важкі умови повсякденного побуту. На засіданні Крайової Ради у справах біженців, що відбулася у Києві 27-28 листопада 1917 р., представник від Поділля звернув увагу на безпорадний стан продовольчої справи в регіоні. «Вести харч для цивільного населення не дозволяють, хліба, палива нема, – констатував він. Особливо зле галичанам, біженці боси, не мають вбрань. Грошей у Земства нема. В Кам'янецькому повіті епідемія віспи» [13].

Зі свого боку, Подільський губернський комісар Г. Степура також інформував Генеральне секретарство внутрішніх справ про важке становище біженців у Кам'янецькому повіті [14]. Його повідомлення базувалося на інформації, отриманій від голови повітового біженецького комітету. Чимало з переміщених осіб помирало від голоду. Особливо це явище спостерігалось серед біженців з Галичини, яких тільки в Бережанській волос-

ті зібралось понад 800 осіб. Майже у всіх переселенців був відсутній одяг, взуття, білизна, що сприяло розвитку різних епідемічних захворювань. Відтак губернський комісар констатував факт, що подальше зволікання з вирішенням цієї проблеми може вкрай негативно позначитися на житті регіону. Він просив терміново виділити хоча б 100000 карбованців для залагодження питання [15].

У свою чергу, Кам'янецький біженецький комітет, намагаючись виправити ситуацію, просив у Подільського губернського комісара терміново виділити хоча б 15 тисяч карбованців [16]. Водночас за безпосередньої участі члена Кам'янецького повітового земства О. М. Пащенко був складений кошторис на останній квартал 1917 р. У пояснюючій записці до нього обґрунтовувалась кожна цифра бюджету: «1) На харчування 50% від 23405 біженців 11703 душі, рахуючи в місяць по 6 карбованців на душу, що разом виходить на місяць 70218 карбованців – на три місяці – 210654 карб.; 2) На помешкання 50% від 23405 біженців – 11703 душі, рахуючи по 1 карб. 20 коп. на одну душу в місяць, що разом виходить в місяць – 14143 карб. 60 коп. на три місяці – 42130 карбованців 80 коп.; 3) На допомогу одежею 15% від 23405 біженців – 3411 душ, рахуючи на душу по 5 карб. на три місяці, що разом виходить на один місяць – 5685 карбованців на три місяці – 17055 карбованців.; 4) На амбулаторну поміч всім 23405 біженцям, по 25 коп. в три місяці на душу, що разом виходить на один місяць – 1950 карб. 41 2/3 коп. – на три місяці – 5851 карб. 25 коп.; 5) На білизну-шмаття, мило і баню, на 23405 душ по 20 коп. в місяць на душу виходить разом в місяць 4681 карб., в три місяці – 14043 карбованці.; 6) Видатки на похорони для біженців, рахуючи по два похорони щомісячно на кожну 1000 душ, по 5 карбованців на душу, що вийде в місяць на 23405 біженців – 235 карб. – за три місяці – 705 карбованців.

Разом виходить в місяць – 96813 карб. 1 2/3 коп.

В три місяці – 283416 карб.

На адміністрацію, служачих, бухгалтерію і діловодство проситься кредит в розмірі ½% від загальної суми видатків 290439 карб. 05 коп., що вийде в місяць 484 карб. – на три місяці 1452 карбованці.

А всього разом виходить в місяць – 97297 карб. 1 2/3 коп.

За три місяці – 284867 карб.» [17].

Крім того, з листопада 1917 р. у Кам'янці-Подільському почав функціонувати притулок для дітей біженців, розрахований на 60 осіб. З огляду на це, був складений додатковий кошторис. Зокрема, біженецький комітет на цю справу просив до кінця року 1200 карбованців, з розрахунку 10 карб. в місяць на дитину [18].

12-13 січня 1917 р. у Вінниці засідала Подільська губернська нарада у справах біженців, яка, зокрема, розподілила 100000 карб., що надійшли у

розпорядження губернського комісара на покриття кошторису останнього кварталу 1917 р. Із цієї суми Кам'янецькому біженецькому комітету виділялося 15000 карб., але як обрахунок видатків, призначених на I квартал 1918 р. Крім того, нарада окремо виділила позичково ще 10000 карб., які мали бути поверненні після асигнування коштів з видатків I кварталу 1918 р. [19].

Формуючи цифри фінансового документа, Нарада виходила з того, що у Кам'янецькому повіті на цей час перебувало 23405 біженців. Також зібрання керувалося тим, що виконавчий комітет Краєвої наради затвердив частину нових норм допомоги біженцям. Пов'язувалося це з тим, що рівень інфляції на початку року був доволі високим. Найбільшою статтею витрат Кам'янецького повітового земства було харчування біженців. На цю справу виділялося 648000 карбованців. Допомога на помешкання складала 14400 карб., на одягу – 18000 карб., на амбулаторну допомогу – 6000 карб. Загальний кошторис на три місяці обраховувався в сумі 722069 карбованців [20].

Повідомляючи Кам'янецький біженецький комітет про ухвалені рішення, Подільський губернський комісар констатував: «... повідомляю, що 25000 карб., що одержані від мене Повітовим Комітетом по асигновкам від 15 січня за №№ 5 і 6, видані Комітетові авансом в обрахунок кошториса на першу четверть 1918 р. і що решта грошей, котрі належать по кошторисові може бути асигнована тільки тоді, коли кошториса буде затверджено Краєвою Біженецькою Нарадою і коли Краєва Нарада асигнує відповідні кредити в обрахунок кошторисів за першу четверть 1918 р.» [21].

30 січня 1918 р. відбулося знакове засідання Кам'янецького повітового біженецького комітету. У його роботі брали участь представники від різних інституцій. Інтереси біженців репрезентували А. Сітарчук, І. Крісько, І. Кузінович, Ф. Гуцуляк, С. Медуха, А. Щеголь, І. Говоруха та В. Мазур. Селянську повітову спілку представляв Циганюк. Представником від земельного комітету був Квіт, а від повітової земської управи – О. Пашенко. Також присутнім на засіданні був повітовий комісар Красовський [22].

Відкрила зібрання член повітової управи та біженецького комітету О. М. Пашенко. В порядку денному значилося п'ятнадцять питань: «1) Смета на 4-ту четверть 1917 року; 2) Смета на 1-шу четверть 1918 року; 3) Про аванс в 25 тисяч; 4) Про Управу Біженецького Комітету, котра б виконувала постанови Комітету; 5) Прикази про видачу грошової допомоги біженцям з других губерній; 6) Питання про допомогу біженцям для виїзду у другі губернії на свої місця; 7) Про розподілення шмаття, що Повітова Управа зараз має передати Біженецькому Комітету; 8) Про шмаття, що при крест'янському комітетові (лазаретна) і його розподілення; 9) Про роздачу та продажу коней, котрі передавались раніш Повітовій Управі, а тепер

спеціальному Бюро; 10) Про повозки, упряж – їх розподілення та продажу; 11) Про насіння для біженців та знаряддя для оброблення землі; 12) Про видачу продовольчого пайка; 13) Про матеріал для постройки хат чи иншого будівля; 14) Про обслуговування пунктів отрядом земсоюзу і согора; 15) Про прохання до інтенданства 3-го Кавказького Корпусу і 12-го армійського Корпусу о тім, щоби видавати продукти на пітательні пункти».

З кожного питання порядку денного зібрання ухвалило окрему резолюцію. З огляду на їхню важливість у справі організації допомоги біженцям, нижче ми цілком опублікуємо ці рішення:

«1) Розглядаючи кошторис на отримання біженців в Кам'янецькому повіті на 4-ту четверть 1917 року, Зібрання ухвалило представити його згідно нормам: на продовольствіє – 216000 карб., на помешкання – 14400 карб., на одержу – 18000 карб., на амбулаторну поміч – 6000 карб., на мило, баню, білизну – 14400 карб., на росходи по похоронам – 720 карб., на адміністративні росходи – 1347 к. 60 к., всього – 270864 карб. 60 коп.

2) Розглядаючи кошторис на 1-шу четверть 1918 року Зібрання ухвалило прохати Міністерство об асигнованню на продовольствіє на всіх 24000 біженців по 15 карб. в місяць, всього 1080000 карб.; на помешкання (по нормі) – 14400 карб.; на одержу просить на 30% біженців – 36000 карб.; на амбулаторну поміч – 6000 карб.; на білизну, мило, баню – 14400 карб.; на росходи по похоронам – 720 карб.; на адміністрацію і діловодство – 3507 карб. 60 коп., всього – 1157027 карб. 60 коп.

3) Зібрання розрішило 25000 карб., асигнованих як аванс за счот кошториса на 1-шу четверть 1918 року, видати на закупку продовольствія; вийти в згоду з Продовольчою Управою – просить доставлять продукти на станцію Кам'янець; доставка ж зо станції Кам'янець на біженецькі пункти за счот біженців.

4) Зібрання обібрало склад Управи Біженецького Комітету: Голова Управи Нечай, Заступник голови Пашенко, Секретарь Діяченко, члени: Говоруха Ісидор, Гуцуляк Федір і Квіт.

5) Ніяких розпоряджень Кам'янецьких комісарів Біженецький Кам'янецький Повітовий Комітет без свого дозволу Біженецької Управи виконять не доручає.

6) Просить Українське Міністерство зверх складеного кошторису асигнувати тисяч 10 для допомоги біженцям других губерній на виїзд до свого краю.

7) Все те шмаття і одержу, яке було поступати в розпорядження Комітету, Комітет доручає Управі розподілять пропорціонально меж біженецькими пунктами.

8) Комітет постановив просить Крестьянський Комітет, Кам'янецького і Ушицького повіту Красного Хреста передати біженцям все натільне

шмаття і крім того все потрібне для обробування приюту біженецького на 100 душ.

9 і 10) Зібрання доручило Управі просить Кам'янецьке Бюро по збору і охрані майна (демобілізуючихся військових частин) відпускати коні по маленькій ціні в першу чергу біженцям по спискам, які повинні представити біженецькі комітети, а також вози і управи.

11) Обміркувавши справу про насіння для біженців, Зібрання обрахувало, що для біженців понадобиться до 200000 пудів зерна (ярової пшениці, ячменю, мішанини, вівса і гречухи). Про зняття звернутись з проханням до земельного комітету, щоби дістав для зруйнованих сіл в першу чергу плуги і борони, приблизно від 10 до 15 знарядь для села.

12) Через те, що зараз трудно дістать зерна, муки, продуктів, Біженецький Комітет постановив: зараз видавати продовольчий пайок тільки тим, у яких нема зовсім хліба. Згодом, коли смета буде затверджена, і дадуть допомогу на всіх біженців, а також буде легше закуповувать і звозить продукти, пайок буде видаватись всім біженцям.

13) Переговоривши з представником від земельного комітету про те, чи можливо дістати матеріал для будівлі хат і других постройок, Зібрання постановило: просить біженецькі сільські комітети негайно скласти списки зруйнованих будинків і необхідного матеріалу для їх будівлі. Комітет просить складати ці списки дуже обережно через те, що ліси знищені і трудно буде всіх задовольнити. Списки повинні бути представлені в Кам'янецький Повітовий Земельний Комітет.

14) Як возстановиться роздача продуктів на пунктах, то просить отряд, котрий зараз їх обслуговує, працювать і надалі.

15) Комітет доручив члену Говорусі просить Продовольчу Повітову Управу переговорить з інтенданствами 3-го і 12-го корпусів о тім, щоб вони видавали по чекам Продовольчої Управи продукти для біженців, які зможуть» [23].

Слід відзначити, що проблема затвердження кошторису на I квартал 1918 р. залишалася актуальною тривалий час. Із повідомлення на адресу Біженецького департаменту Міністерства внутрішніх справ за авторством О. М. Пашенко від 31 травня 1918 р. ми можемо дізнатися, що кошти обраховувалися, виходячи із 20747 біженців, які перебували на теренах Кам'янецького повіту [24].

Таким чином, на початку 1917 р. проблема біженців у Подільській губернії і, зокрема, на Кам'яничині значно актуалізувалася. Пов'язувалося це з низкою процесів, серед яких виділявся фактор початку реевакуації населення до рідних осель. Вагому роль у вирішенні побутових проблем переміщених осіб відіграв повітовий біженецький комітет, до складу якого на рівні заступника входила громадська діячка О. М. Пашенко. Скла-

дений нею фінансовий кошторис на забезпечення різних потреб біженців, а також доволі принципові та чіткі рішення окремих нарад дозволили пом'якшити умови їхнього перебування на Поділлі та врятувати життя багатьох людей.

Джерела:

1. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
2. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.
3. Жванко Л. Біженство Великої війни 1914–1918 рр. в часи Української Центральної ради: документальні свідчення. *Історичний журнал*. 2009. № 4. С. 102–115.
4. Жванко Л. М. Політика українських національних урядів щодо біженців. *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У 2 кн. / ред. кол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк, В. С. Великочий та ін.* Київ: «Видавництво КЛІО», 2014. Кн. 1: Історичні нариси. С. 511–534.
5. Сердюк О. В. Біженство в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX–XX ст.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. Вип. 4. С. 111–132.
6. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Харків: ХНАМГ, 2010. С. 41.
7. Там само. С. 42.
8. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. С. 244–245.
9. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Х.: ХНАМГ, 2010. С. 62.
10. Там само. С. 63.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк. 6.
12. Там само.
13. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Х.: ХНАМГ, 2010. С. 287.
14. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк. 3–3 зв.
15. Там само. Арк. 5.
16. Там само. Арк. 6.
17. Там само. Арк. 1–1 зв.
18. Там само. Арк. 40.
19. Там само. Спр. 18, арк. 166.
20. Там само. Арк. 165 зв.
21. Там само. Арк. 163–163 зв.
22. Там само. Арк. 167.
23. Там само. Арк. 167–168.
24. Там само. Арк. 215.

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ГОЛОДОМОРАМИ. ФАКТИ НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ

Голодомори, які штучно створили люди, суттєво різняться від тих, котрі творять природні чинники. Голод від давньоюдейських часів і до розквіту комуністичної системи був ще й методом управління суспільством. Організатори голодоморів у ХХ сторіччі мали досвід своїх попередників, які прямими погрозами давнім юдеям (про це читаємо у Біблії) винищували їх голодом і людоїдством за непослух Богові, а точніше – за непокірність владі. У біблійному зверненні до юдеїв (5-а книга Мойсеєва «Повторення закону» 28, 53 – 55) сказано: «І будеш ти їсти плід утроби своєї, тіло синів своїх та дочок своїх». Це звідти, як стверджують дослідники, і йде публічно-прихована нищівна природа всіх голодоморів.

Людиновинищувальна політика Леніна й Сталіна, борючись із християнством, узяла від нього вміння штучно створювати голод під приводом непослуху владі для упокорювання та покарання люду, показавши не бачений в історії голодомор. Від імени ідеї комунізму більшовики порядкували, наче сатрапи царя Ірода, маніпулюючи долями мільйонів людей. Голод, створений штучно, став державним і партійним методом, яким людину змушували забувати про вищі речі, а думати лише про їжу. До такого додуматися міг лише сатана в личині Джугашвілі-Сталіна.

Протягом перших 25 років советського ярма було штучно створено три голодомори. Перший мор у 1921–23 роках організував і здійснив жид Бланк-Ульянов (він же – Ленін) і тим спричинив (а точніше – дозволив) і два наступні: 1930-х і 1946–47 років. «Голод – чинник прогресивний», – говорив він. Ідею голодоморів в Україні підтримав москвин (а насправді – жид) В'ячеслав Молотов (Скрябін). Це він сказав Сталінові: «Хахлов і казаків может загнать в калхоз только голод». Таке ставлення до українців підтримували й інші москвини. Пізніше чванькуватий маршал Жуков на докір німецького генерала про страшні втрати на фронтах ненавчених, озброєних юних українців заявив: «А што етих хахлов жалеть? Чем больше их вибют, тем легче и лучше будет русскому народу и тем меньше надо будет атправлять их в Сибір».

Більшовицька обіцянка «Землю – селянам!» обернулася тим, що селяни стали безземельними. Навіть іноземні дослідники голодоморів в Україні зрозуміли, за що нищили селян в Україні. Про це писав і американський дослідник голодоморів в Україні Роберт Конквест: «Українських селян нищили не тому, що були селянами, а тому, що були українцями-селянами».

На нараді у ЦК ВКП(б) у грудні 1932 р. з вуст Й. Сталіна прозвучав наказ Постишеву: «Ти, Паша, призначений туди нами у ролі Головоголу (*головнокомандуючого голодом*) і цією *зброєю* зробиш більше, ніж Семен кінними *арміями*». Станіслав Косіор говорив: «Те, що ми *розграмили* націоналізм, що, як слід, узялися за роботу на селі, й вирішило *успіхи* 33-го року...». М. Хагасевич, відряджений в Україну для втілення в життя генеральної лінії партії, відверто заявляв: «Між нашим режимом і селянством точиться *нещадна війна*. Це *боротьба* не на життя, а на *смерть*. Довелося вдатися до голоду, щоб показати їм, хто тут господар. Це обійшлося в мільйони життів, але система колгоспів вистояла. Ми *виграли війну*». «Ми сазнательна пашлі на голад, ібо нам нужен бил хлеб», – зізнався К. Ворошилов. Промовисті й слова Л. Кагановича про людоїдство серед українців: «Нехай краще вони самі себе їдять, аніж вони будуть їсти нас». Виділені слова – це справжня військова термінологія. А ще – ця, з директив і постанов: «*наступ соціалізму по всьому фронті*», «*мобілізація*», «*про боротьбу з...*», «*особий відділ*», «*особоє совещаніє*» і т. п., – що переконливо засвідчує войовничу політику комуністичної влади проти українців.

Уже сам тодішній лозунг «*Залізною рукою заженемо людство до щастя*» мовив сам за себе. Якщо до щастя, то чому людей треба заганяти до нього примусово? Тож заганяли: нальотами, наскоками, рейдами. І справді «залізною рукою»: ковінками, сокирами, лома-ми, залізними гаками, заступами, нагаями, багнетами, табірною колючою проволокою, кулями. Протягом кількох місяців спеціальні комісії під керівництвом Кагановича і Молотова викачали в селян усі внутрішні фонди: продовольчий, фуражний, насінневий. Спочатку забрали землю, прикрившись чужим, незрозумілим словом «експропріювати», відтак – реманент, майно, зерно, далі – крупу, квасолу, останні крихти. Хліб став зброєю. Виливали навіть вариво з горщиків, сяку-таку бевку. І це ще не сплановане винищення?!

Жорсткі й жорстокі закони і заборони призвели до того, що Україна 1932–33 років нагадувала морг просто неба: її кордони були підсилені армією, аби не йшла допомога. Введення паспортної системи вдруге закріпачило селян, аби ніхто не міг виїхати. Млини держава теж позакривала, щоб ніхто не молов збіжжя. З відомою метою. Підпільно користуватися жорнами і ступками теж забороняли. Їх вишукували, забирали або розбивали вщент, як і ступи, олійниці... Аби люди не могли рятуватися навіть котами й собаками, було доведено план їх заготівлі. Якби був просто недорід, то чому ж не дати людям хоч найменшу надію на виживання? Останнє зерно держава вивозила за кордон: «Примите дар от советских рабочих». *Дар!* Отже, безплатно віддавали. А в цей час мільйони своїх людей мерли. І в них же забирали останнє зерно, яке дехто ще тримав на посівну.

Титул Радянського Союзу як найбільшого імпортера зерна був ганебним, гріховним і злочинним, адже цим бажанням слави відібрано жит-

тя у мільйонів своїх людей. 1932 р. у більшості областей був небачений урожай. Деякі спиртові заводи переробляли хліб на горілку, стільки його було. Влада не робила жодного кроку для подолання голоду, а навпаки: лише посилювала його. Насильницькі комуністичні перетворення несли простим людям лише страдницькі бідування, горе і смерть. Після поїздки Кагановича в Україну всі жиди перебралися до міст. Отже, рідне плем'я рятував. І це – ще не переконливі приклади продуманого людомору?!

Грузин Сталін, поляк Косіор, єврей Каганович, москвин Молотов – проти України. Винищення українців вони вели сплановано, системно й послідовно. Передусім знищували наш волелюбний дух, культурно-просвітницький цвіт нації: кобзарів, письменників, учителів, священників-націоналістів. Далі – господарників, за ними – усіх трударів, які не сприймали нові «порядки». А позаяк такими були майже всі, то й почалося масове знищення: мор голодом. З метою замітання слідів смертей спалювали церковні записи, реєстри актів громадянського стану.

Досудове слідство встановило беззаперечні докази того, що в 1932–1933 роках Сталін Й.В., Молотов В.М., Каганович Л.М., Постишев П.П., Косіор С.В., Чубар В.Я. і Хатаєвич М.М. організували та вчинили геноцид в Україні, створивши життєві умови, розраховані на фізичне знищення частини української національної групи, використавши для цього наступні механізми та способи.

Імена катів українського народу, яким їхні послідовники досі ставлять пам'ятники як знуцання над пам'яттю жертв, повинні знати всі прийдешні покоління. Знати як катів. Це Володимир Ілліч Ульянов (Ленін), Лейба (Лев) Давидович Бронштейн (Троцький), Л. Каменєв (Розенфельд), Г. Алфельбаум (Зінов'єв), Йосип Віссаріонович Джугашвілі (Коба, **Сталін**), Всеволод **Балицький**, **Олександр Вінокуров**, Генріх (Єнох) Григорович (Гершеневич) **Ягода**, Георгій **Прокоф'єв**, Станіслав Францович **Реденс**, Карл Мартінович (Едуард Іванович) **Карлсон**, Хома Акімович **Леонюк**, Лев **Міронов (Каган)**, Едуард **Салинь**, Михайло **Тимофєєв**, Зиновій **Кацнельсон**, Яків Зельманович **Камінський**, Борис **Козельський (Голованівський)**, Сергій **Пустовойтов**, Михайло Маркович **Букшпан**, Франц Семенович **Друскіс**, Юхим Хомич **Кривець**, Ізраїль Давидович **Іванівський (Гібшман)**, Григорій Петровський, Влас Чубар, Приходько, Скрипник, Павло Постишев, Лазар Мойсейович Каганович, Кац, Станіслав Вікентійович Косіор, Мануїльський, Станіслав Реденс, Григорій Маленков, Бухарін, В'ячеслав Скрябін (Молотов), Мендель Маркович Хатаєвич, Вуль, Шепілов, Френкель, Є. Бош, Ш. Грузман, Я. Епштейн, І. Шварц, М. Рухімович, Йон Е. Якір, Д. Лебедь і їм подібні (*жирним виділено прізвища партійних і радянських керівників, керівних співробітників ОДПУ і ДПУ УСРР, організаторів вчинення тяжкого злочину, визнаних Апеляційним судом м. Київ 2010 р.*).

Крім того, за висновком органу досудового слідства провина Сталіна (Джугашвілі) Й.В., Молотова (Скрябіна) В.М., Кагановича Л.М., Постишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я. і Хатаєвича М.М. в організації та вчиненні в 1932 – 1933 роках геноциду проти частини української національної групи підтверджуються фактичними даними, які містяться в показаннях багатьох свідків.

Обставини проведення насильницької колективізації підтверджуються фактичними даними, які зазначені в численних показаннях.

Досудовим слідством встановлено, що в 1932–1933 роках за рішенням органів влади на так звані «чорні дошки» в Україні було занесено 735 районів, сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, МТС, кузців і артільей, які існували в сучасних межах адміністративно-територіального поділу території областей України.

Про функціонування створених більшовицькою владою загороджувальних загонів та перешкоджання в отриманні голодуючим населенням України допомоги з-за кордону свідчать численні фактичні дані.

Про застосування репресій до голодуючого населення України теж є чимало свідчень, як і про здійснення експорту зерна й іншого збіжжя за кордон під час голодомору в Україні в 1932–1933 роках.

Багато свідчень і фактів – і щодо обізнаності органів комуністичної влади про факти гострої нестачі продовольства для населення України та про голодування людей.

Є свідчення і факти про відсутність голоду в суміжних з територією України районах Московії та Білорусі.

Чимало свідчень – і про випадки та факти вчинення людодства і труподства в 1932 – 33 роки.

Безліч свідчень – про масову смертність від голоду та похідних від нього.

Зібрано аналогічні свідчення щодо примусового вилучення продуктів харчування, смертності від голоду, вживання в їжу сурогатів.

Провина кожного з організаторів вчинення злочину геноциду підтверджують речові докази та архівні документи.

У ХХ ст. в Україні було відновлено ганебне явище минулої системи: кріпосництво, а точніше – рабство. З ініціативи Леніна вперше і задовго до Гітлера було створено концтабори. У 30-і роки для загання туди підходила будь-яка причина, адже треба було виконувати сталінський план індустріалізації країни, тож потрібна дармова робоча сила. Ті ж, хто залишився прикріпленим до села, не могли витримати тих кабальних поборів, які накладали на нещасного селянина у вигляді податків: страхова, позика, контракція, м'ясопоставка, яйцепоставка, самообкладання

м'ясоподатком, здача молока, вовни, сільськогосподарський податок, прибутковий податок... А відтак – і карально-репресивні заходи: збільшення розмірів самообкладання, штрафи, описування та конфіскація майна, арешти, ув'язнення, депортація, розстріли. Все робили на виконання указу: жити українцям заборонено.

Голод вразив і Казахстан, Воронежчину, Поволжя і Кубань. Але це ж не випадково! Адже саме там компактно жили українці. Правий берег Середнього Поволжя був заселений українцями-переселенцями, а лівий – німцями-переселенцями. Саме про цю самосвідомість, українську й німецьку, яка заважала владі, і говорить уже 1933 р. у службовій записці італійському послові в Москві італійський консул у Харкові Сергію Граденіго. Серед факторів, які спричинилися до такої політики, він називає: «переконання, що «етнічний матеріал» згаданих територій не підходить до комуністичного суспільства» й «усвідомлення того, що для єдності імперії вигідно денаціоналізувати землі, на яких пробудилась українська чи німецька самосвідомість, і заселити їх переважно російським населенням». Він, до речі, і пророчив сучасний стан України: *«Наслідком теперішнього лиха буде російська колонізація України. Україна фактично стане краєм із переважно російським населенням»*. Він же називає і **ймовірну кількість жертв голодомору 1930-их років: 10 – 15 мільйонів**.

Оксана Забужко пише на Фейсбуку: «Розбираю архів мами, Надії Яківни Забужко (1926–2014). Правду про сталінську катастрофу першою розповіла мені вона, дуже рано, коли мені було десь стільки ж, скільки їй самій у 1933-му. Від мами-таки (точніше, від її наукового керівника, Кіндрата Марковича Сторчака, одного із зацілілих свідків «Розстріляного Відродження») я назавжди запам'ятала число тодішніх демографічних втрат: 10 мільйонів (з гаком, якого вже не згадаю). Саме таку цифру, за словами К. Сторчака, показав перепис 1937 (?) р., всіх українських виконавців якого НКВД забрало першої ж ночі після остаточного «підбиття балансу». Тільки, як завжди буває в таких випадках, «витік інформації» все-таки стався, хтось комусь устиг переказати далі (у версії К. Сторчака це була друкарка: чи то його, чи ще чиясь симпатія, якої на ранок не стало)». Тож «хіба може говорити про біле той, котрому не відомо, що таке чорне?» (Григір Сковорода).

Офіційним даним радянської історіографії вірити не доводиться. За останніми дослідженнями, кількість жертв, невинно убієнних голодомором лише 30-их років, становить близько 14 млн людей. Додамо ще 1-ий комуністичний урожай голодомору 20-их років – від 2 до 6 млн українців, та майже 6 млн 3-го людомору (1946 – 47 р.). Отже, лише голодоморами комуністична влада знищила до 25 млн українців! *«Комуністичні мордовані винищили за 20 років в Україні людей всіх шарів української національності*

бл. 8 млн, з голоду в 1922 і 1923 роках вимерло понад 7 млн, вивезено з України на примусові роботи до 5 млн, разом комуністичне пекло коштувало Україні за 20 років до 20 мільйонів жертв» (Я. Гальчевський, с. 283).

Ці жертви – на чорному сумлінні найбільшого людиновбивці, Сталіна, а також пізніших вожаків керованої ним компартії. Приховане Сталініним справжнє число жертв теж підтверджує факт геноциду. Протягом 10 років: з 1929 по 1939-ий – населення України не лише не зросло, а й зменшилося на 13 млн. Знаючи причину цього, рябий Люцифер зажадав повторного перепису, сподіваючись, що Статистичне управління само здогадається, чого він хоче. Результат виявився таким же: не вистачає **13 млн** людей! Тоді Сталін просто дописав їх. Ціла чортова дюжина! Сталінська дюжина! Хай це число не видасться перебільшеним, позаяк на даний час воно найреальніше, хоч може й зростати завдяки нашим детальнішим дослідженням. Але точного числа жертв голодомору 1930-их уже, вважаю, не буде, адже нині свідчення дають переважно діти війни, які пам'ятають про нього з розповідей батьків. У кращому ж разі – свідчать діти голодомору, яким на початку 1930-их було 4 – 8 років, тож відновити точну кількість померлих і всі їхні імена просто неможливо.

Про спрямованість злочину геноциду саме проти частини української національної групи свідчить і такий факт. Відповідно до рішення Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на місце виморених голодом українців в Одеську, Дніпропетровську, Донецьку та Харківську області України було організовано переселення людей з Московії та Білорусі, себто влада здійснювала сплановану заміну етнічного складу сільського населення в Україні.

Напр., згідно з листом заступника завідуючого Донецьким обласним земельним управлінням Максимова до НКЗС УСРР про переселення мешканців Іванівської області (Росія) на Старобільщину від 13 жовтня 1933 року пропонувалося затвердити **розподіл переселенців в кількості 3500 родин колгоспників між чотирнадцятьма районами Старобільської групи, які за своїм положенням потребують негайного доприселення** (Т. 14, а. с. 45 – 46).

Масову загибель людей в Україні в 1930-их, особливо у 1932 – 33 роках, внаслідок настання смерти від голоду, виснаження, недоїдання та похідних від них хвороб підтверджують висновки судово-медичних експертів, проведених за архівними документами щодо реєстрації смертей.

За матеріалами кримінальної справи провина Сталіна, Молотова, Кагановича й інших зазначених вище осіб в організації та вчиненні геноциду в Україні в 1932 – 1933 роках підтверджують і речові докази, архівні документи, які свідчать про виконання на місцях рішень вищого керівництва більшовицької партії.

Злочин геноциду в Україні підтверджують і речові докази та документи, які свідчать про здійснення експорту збіжжя з країни в 1932–1933 роках.

Масштаби голодомору досі важко усвідомити. Вимерли цілі села, райони, особливо східні та південні. Їх заселяли родинами з інших республік (переважно з Московії), що нагадувало окупацію, підкорення окупованих територій. Найбільше вражає те, що голоду можна було уникнути. Що голод 1930-их років (і не лише цей!) був спланованим, та ще й помстою, стверджують і дослідники та історики. Напр., В. Ушкуйник: *«Цей розгром України був запізнілою на тисячоліття помстою хозар їх споконвічним ворогам, князь яких, Святослав, так жорстоко розгромив їхню країну»* (1965 року).

Саме слово «геноцид» точно відображає форму політичного терору, який сталінський режим застосував проти народу України. І подібних фактів на підтвердження голодомору як геноциду можна навести безліч. Ним, урешті, є кожне свідчення людини, яка пережила той жах або, не доживши до наших днів, оповідала про пережите своїм дітям чи онукам. Переконливо підтверджують голодомор як геноцид проти українського народу і зразки його тогочасної словесної творчості: фольклору, який неможливо вигадати зумисне, позаяк такі твори народжуються з великого болю. Всі ці й інші факти дають повні підстави визнати, що це був справжній геноцид української нації. Саме – нації.

А ті, хто процвітав при радянській системі біля комуністичної годівниці, агресивно не хочуть визнавати голодомор як геноцид, радять не оглядатися на історію, а самі ворушать нею, як тільки їм це вигідно. Коли ж нічого сказати на виправдання злочинців, які створили голодомори, некоректно й агресивно переходять до нападу на тих, хто прагне донести правду до людей задля відновлення історичної справедливості. Подібні прибічники «неворушіння минулого» добре розуміють, що проміне ще кілька років, і прямі очевидці голодоморів відійдуть у небуття, а тоді в хід підуть напівправа і сумніви, а з ними – брехня й перекручування, які завжди були вигідні комуністам, у т. ч. й нинішнім. Бо визнати голодомори в Україні – це для Московії означає підтвердити свою провину та виплатити Україні компенсацію за втрати мільйонів українців. А цього Московська імперія ніколи собі не дозволить. Мало того, вона не дозволяє й іншим країнам визнати голодомори в Україні геноцидом.

В Україні встановлено 857 масових поховань жертв геноциду.

Крім цього, досудове слідством отримало документальні підтвердження подій в УСРР під час голодомору, які засвідчені в доповідях італійських консульств у Харкові, Києві, Одесі, Ленінграді й посольства у Москві за 1932 – 1935 роки. Зокрема, в повідомленні італійського консула у Харкові

Сергію Граденіго Посольству Італії у Москві «Про голод і українське питання» від 31 травня 1933 року № 474/106 вказано: «Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатися байдужим до такого лиха і як міжнародна преса може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд. Не має жодного сумніву в тому, що це голод штучний і спеціально створений для того, щоб «провчити селян».

«Етнографічний матеріал має бути переінакшений», – цинічно заявив один високий посадовець в місцевому ДПУ. Шляхом варварських реквізицій московський уряд створив не просто нестачу харчів (це було б надто м'яко сказано), він створив таку ситуацію, за якої цілком відсутні засоби існування для української сільської місцевості, на Кубані й на Середній Волзі» (т. 38, а. с. 1 – 6, 7 – 132, 133).

Геноцид голодоморами, як і лінгвоцид та етноцид, був спланованою більшовицько-сталінським режимом і втіленою в життя спробою впокорення, а потім і винищення української нації. Ще Лев Толстой, навіть не бачивши того злочасного комуністичного режиму, розпізнав його страшну суть. У листі до Батюшкова, датованому ще 1908 роком, він писав: *«Большевизм есть мерзопакостное порождение Сатаны, изверженное в Вальпургиеву ночь из его зловонной клоаки»*. Тож, вважаю, кращою пошаною жертв голодоморів буде заборона існування комуністичної партії як організатора і головної виконавиці, а отже – й винуватиці геноциду української нації. Адже злочин комуно-радянської тоталітарної системи – це злочин не лише щодо України, а й щодо людства.

Конвенція ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ратифікованаю УСРР 25 березня 1969 р. (ст. 1), передбачила, що **геноцид – це караний злочин, навіть якщо ці дії не вважають порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції)**.

У Преамбулі Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» йдеться про те, що цивілізований світ засуджує геноцид як «огидне нещастя», від якого необхідно рятувати людство, і визнає, що **«протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству»**.

За змістом статті 1 Конвенції **геноцид**, не залежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, – це злочин, який порушує норми міжнародного права і проти якого країни (договірні сторони) зобов'язуються вживати заходів попередження та карати за його здійснення.

Перевіривши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи, апеляційний суд на підставі аналізу й усебічної оцінки зібраних у ній доказів в їх сукупності, зазначив про

доведеність та обґрунтованість викладених у постанові висновків про вчинення Сталіним Й.В., Молотовим В.М., Кагановичем Л.М., Постишевим П.П., Косіором С.В., Чубарем В.Я., Хатасвичем М.М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи.

Зібраними органом досудового слідства фактичними даними підтверджено, що організований та вчинений Сталіним (Джугашвілі) Й.В., Молотовим (Скрябіним) В.М., Кагановичем Л.М., Постишевим П.П., Косіором С.В., Чубарем В.Я. і Хатасвичем М.М. злочин геноциду був спрямований не проти представників інших національностей, які теж постраждали від голодомору 1930-х років, але в набагато меншій кількості, ніж етнічні українці, а саме: проти частини української нації.

Орган досудового слідства (Служба безпеки України) встановив, що ідеологом, замовником і організатором голодомору в Україні в період 1932–1933 років як засобу вчинення злочину геноциду, був Сталін, який відігравав керівну і ключову роль у плануванні злочину, формуванні механізму його вчинення і контролю за його здійсненням. Як Генеральний секретар ЦК ВКП(б), якому підкорялося Політбюро, Сталін був ініціатором усіх принципових партійних рішень з організації голодомору в Україні.

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений статтею 442 КК України, характеризується провиною у вигляді прямого умислу.

Спеціальна ознака геноциду – це мета: повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Доведено, що параметри українського голодомору відповідають вимогам положень Конвенції 1948 року.

Орган досудового слідства встановив спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й.В., Молотова (Скрябіна) В.М., Кагановича Л.М., Постишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я. і Хатасвича М.М.: знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно довів, що цей намір стосувався саме частини української національної групи як такої.

Причини і мотиви вчинення злочину геноциду (придушення національно-визвольного руху українського селянства та недопущення побудови незалежної української держави), питання про те, де (територія України) і коли (1932–1933 років) було вчинено злочин, теж знайшли своє підтвердження у матеріалах справи.

Голоду як такого не було б, якби Україна була незалежною і якби мала рідну, українську, владу. Нині ж, на думку д. і. н. С. Кульчицького, «знання пов'язаних із голодомором подій не може не привести до переосмислення

всієї історії ХХ століття. Хоч який він болісний, цей процес переосмислення, але він позбавляє людину засвоєних із дитинства фальшивих догм...».

Благо, минулися людиновинищувальні часи. І тепер відкриті архіви, розкрилися вуста, знято багаторічне табу на слово, тож зникає і страх відкрито говорити про голодомори. Відрадно, що Президент України Віктор Ющенко сприяв відновленню історичної правди, пробудженню нашої національної свідомості і людської гідності. Тож не будьмо байдужими – заради нашого відродження, заради правди і кращого майбуття. Вшануймо пам'ять невинно убієнних: хтось – записавши спогади очевидців голодомору, одні – поширенням правди, донесенням її до пámолоді, свічею пам'яти, квіточкою до могили масового поховання, інші – активними діями з упорядкування чи встановлення пам'ятного знака в селі...

Джерела та література

1. Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні). Редколегія: Веселова О. М. та ін. – Київ – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2002.
2. Чорна книга України. 36 документів, архівних матеріалів, листів, доп. статей, досліджень, есе // Упоряд., ред. Ф. Зубанич. Передмова В. Яворівського. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1998. – С. 737.1.
3. Геноцид: Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки (до 75-річчя Голодомору 1932-1933 р.р. в Україні). За редакцією Вавринчука М. П., Завальнюка О. М., Баженова Л. В. та інших. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008.
4. Сердунич Л. «А пухкутень ніс капутень...» (словотвори доби голодомору) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 18, спеціальний: «Голод 1932 – 1933 років – геноцид українського народу». Відп. ред. С.Кульчицький. Упорядник О. Веселова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008.
5. Куліш А. Книга пам'яти українців. – Харків: «Просвіта», 2000.
6. Лук'яненко Л. Нюрнберг-2. – К.: Нора-прінт, 2001.
7. Різників О. Їдло 33-го: Словник голодомору. – Одеса: Юридична література, 2003.
8. Український політичний фольклор / Упорядкування, передмова, коментарі Є.М. Пашенка. – К.: Видавець М. Дмитренко, 2008.
9. Дорош М. Чорні покоси. Публіцистика. Документи. – Вінниця: О.Власюк, 2007.
10. Пашук І.Г. Свічки пам'яті не погасли (Про голодомор 1932–33р.). – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008.
11. Українська культура. – №№ 5–6, 1993.
12. Голос України. – № 171, 10 вересня 1993 р.
13. Кравець-Кравченко А. Встане нова Вкраїна: Поезії / Уп. В. Шевченко. – К.: Факт, 2009.

14. Сердунич Л. Барва смерті – 33-й. (Статті, власні художні твори, свідчення, фольклор про голодомори). – Хмельницький: Хмельницька міська друкарня. – 2004.
15. Ткачук П. Суд совісти. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г. – 2008.
16. Олесь Воля. Мор. Книга буття України. – Київ: Кобза. – 2002.
17. Мацько В. Голод на Поділлі. – 1992.
18. Культура Поділля: історія і сучасність. Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяч. 500-річчю м.Хмельницький, 27–29 серпня 1993 р. – Хмельницький, 1993. – С. 90.
19. Правда очі коле. Фольклорні записи Володимира Вовкодава. – Вінниця: Континент ПРИМ, 2003.
20. Гальчевський Я.. Проти червоних окупантів. – Кам'янець-Подільський.: ПП «Медобори-2006», 2011.
21. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні // Вісник Меморіалу. – №1, VII, 2011.
22. Сердунич Л. Вустами правди і болю (Фольклор періоду голодоморів). – Хмельницький, 2009, 2010.
23. Кицун В. «З метою відновлення історичної правди і справедливості» // Віче скорботи. – Хмельницький: ПП Мельник А. А. – С.13.
24. Національна Книга Пам'яті про жертви голодомору 1932–1933 років в Україні: Хмельницька область. – Т. 1 (Старосинявський р-н). – С. 609. http://www.archives.gov.ua/Publicat/Golodomor_Hmelnyuck.pdf
25. Сердунич Л. Столиця твого родоводу. Історія села Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області (Історично-краєзнавче видання). – Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015.
26. Постанова Апеляційного Суду міста Київ від 13 січня 2010 року.
27. Біблія, П'ята книга Мойсеєва «Повторення закону», 28, 53 – 55.
28. Голодомори в Україні у ХХ столітті: Навч. програма / Авт.-уклад. О.І.Неживий. – К.: МАУП, 2005.
29. Конвенція ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року
30. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і терор голодом. // Дніпро. – 1990. – №1.
31. Ананіїв П. Лозинова труна: Біогр.-художня повість. – К.; Нью-Йорк: Вид.-во М. П. Коць, 2003.
32. Сердунич Л. «Заманював людей до себе, різав і варив...» // Віче скорботи. – Хмельницький: ПП Мельник А. А.. – С.55.
33. Народна пам'ять.

ТРАГЕДІЯ ПОЛКОВНИКА БОЛБОЧАНА: ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Зроблена спроба аналізу політичних передумов, що призвели до знищення активного діяча Української революції 1917-21 років полковника Петра Болбочана

Ключові слова: *Українська Центральна Рада, Армія УНР, Петро Болбочан, Запорізький корпус, Симон Петлюра, соціалісти, УСДРП, Омелян Волох, Директорія.*

Українська Центральна Рада, маючи у своєму складі від 94 осіб (перше скликання) до 655 осіб (третє скликання), впродовж всього свого існування керувалася більшістю, яку становили соціалісти, члени партій соціал-демократів та есерів. Аж до наступу російських більшовиків на Київ, лідери цих партій відкидали будь-які тези про державну самостійність і твердили про майбутнє України виключно в складі майбутньої федеративної Росії. Центральна Рада не бралася за створення економічної та фінансової незалежності від колишньої метрополії, категорично відкидала більшістю створення власної армії.

Генеральний секретар внутрішніх справ Володимир Винниченко (УСДРП), критикуючи ініціатора створення української армії Міхновського, проголошував: «Не свої армії нам, соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій. ... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати: українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі». Провідні соціалістичні партії України єднало програмне положення про недоцільність існування в недалекому майбутньому регулярних збройних сил як таких, що не потрібні демократичній державі і, безумовно, відірвуть після перемоги соціалізму. Вони твердили, що дружній трудовий російський народ не збирається воювати з Україною. До речі, із 8 генсекретарів та генписаря п'ятеро були членами УСДРП, в тому числі, і секретар військових справ Симон Петлюра, та двоє – членами Української Партії соціалістів-революціонерів. Симон Петлюра на I Всеукраїнському військовому з'їзді проголошував: «... велика армія не годиться, а якісь окремі військові формування на добровільних засадах можуть бути». На II Всеукраїнський військовий з'їзд 05.08.1917 р. прибічник самостійної Української держави та регулярної армії Микола Міхновський привів 2500 делегатів від 1 732 444 українських вояків, в тому числі старшин високого

рангу, які перебуваючи у різних військових формуваннях на російських фронтах від Балтики до Чорного моря, підтримали українізацію армії та мріяли про Українську державу. На жаль, ті, хто взяв на себе керівництво Українською республікою, не скористалися цим потенціалом. Керівництво Центральної Ради проігнорувало ініціативи Міхновського та його однодумців, завадило практичним зусиллям створення української армії, відправивши Міхновського на румунський фронт, придушило виступ створеного ним полку імені Полуботка і відправило його далі на фронт, як і полк імені Б. Хмельницького. Соціаліст Микола Порш, призначений після відправленого у відставку Петлюри військовим міністром, підтримуваний прем'єром Винниченком, уже 4 січня 1918 року видає наказ про негайну демобілізацію українських частин регулярної армії і наказ про ліквідацію офіцерських чинів в армії УНР. Думати ж про проголошення незалежної України уряд почав, коли нависла загроза захоплення Києва більшовиками. Власне, IV Універсал Центральної Ради, що проголосив Україну незалежною від Росії державою, прийнятий 22 січня 1918 року, після ультиматуму більшовицького Раднаркому, під час підготовки Брестського чотирьохстороннього договору, держави-учасники якого погодилися визнати УНР самостійною державою, і слід було офіційно визначити статус України-учасниці переговорів перед його підписанням в ніч на 9 лютого 1918 року.

Така політика призвела до того, що проти більшовицької навали взимку 1917-го початку 1918-го захищати Україну виступили стихійно організовані загони на кшталт Вільного козацтва, Гайдамацького коша Слобідської України та студентського формування, що дало бій військам Муравйова під Крутами. А в столиці найбільшими військовими частинами, виставленими проти червоних загонів “Арсеналу”, були тільки ополчення та галицькі Січові Стрільці, які 8 лютого все ж залишили Київ.

Навіть утікши від більшовиків із Києва, Центральна рада продовжувала інтриги проти кадрових військових, які прикривали її відхід і спішно взяли за створення регулярної армії. Ініціативна група на чолі з генералом К. Прісовським та полковником П. Болбочаном створюють перші загони армії УНР, в якій до кінця березня 1918 року налічувалося уже 15 тисяч військових. А уряд наполягав, як згадує сотник Борис Монкевич, аби в частини Запорізького загону під керівництвом генерала Прісовського допустили комісарів, створили у них солдатські комітети, що генерал категорично відкинув. Невдовзі уряд жадавав зняття полковника Болбочана, який ще під час українізації в російській армії проявив себе українським патріотом та противником більшовизації війська, з посади командира 2-го куреня.

Організатор Гайдамацького Коша Слобідської України Симон Петлюра, який згодом стане Головним отаманом Армії УНР, на думку дослід-

ників, не зміг пробачити Петру Болбочану дорікань, що він, Петлюра, «зі своїх персональних дрібних мотивів став на перешкоді тому об'єднанню, що одно могло врятувати останки української збройної сили від знищення». Це сталося на нараді в селі Гнатівка, після здачі Києва, коли Прісовський і Болбочан запропонували створити з усіх залишків полків і штабів нову формуцію – Окремий Запорізький загін під командою одного керівника. А Петлюра відповів, що його гайдамаки – партизансько-добровольчі частини зі своїми завданнями, перебувають в союзі з частинами УНР і підлягають йому особисто.

Після відвоювання Києва, у якому Запорізький загін відіграв одну з ключових ролей, уряд соціалістів, побоюючись втручання військових і зміни влади, зробив усе, щоб відправити запорожців на фронт. Перед тим командира загону Прісовського знято з посади і призначено губернським комісаром Київщини.

У середині березня 1918 року Запорізька дивізія вела переможні бої з більшовицькими військами на Лівобережній Україні, у ході яких здобула Лубни, Конотоп, Полтаву, Харків.

До кінця місяця запорожці при підтримці окремих німецьких підрозділів визволили з-під більшовицької окупації Лівобережну Україну, Донеччину, а також і Крим. На заклик Українського Національного союзу Запорізький корпус під командуванням полковника Петра Болбочана (18 тисяч багнетів і шабель високоорганізованого, дисциплінованого війська) прибуває із Чернігівщини, де він охороняв кордон від нападів більшовицьких полків, до Харкова за 10 днів до антигетьманського повстання, і під його контролем опиняється практично вся територія Лівобережної України. Підтримавши Директорію під час повстання, П. Болбочан, проте, категорично відмовився від спільних акцій з більшовиками. Як командувач Лівобережного фронту, він видає звернення до населення: «...Ніяких совітів робочих депутатів, монархічних організацій... я не допущу. Підкреслюю, що ми боремося за самостійну демократичну Українську республіку, а не за Росію, яка б вона не була, монархічна, чи більшовицька». Після розгону більшовицького робітничого з'їзду у Харкові, а також скликаного лівими есерами селянського з'їзду на Полтавщині та арешту мародерської банди під орудою лівого есера Шинкаря голова Директорії Винниченко вимагав у Головного отамана Петлюри покарати Болбочана та всіляко його дискредитував. А більшовики за цього «грізного супротивника радянської влади» (живого чи мертвого) обіцяли 50 тисяч карбованців. До Запорізького корпусу засилялися більшовицькі агенти, які вчиняли замах на його життя або намагалися скомпрометувати полковника перед військовим і політичним керівництвом УНР. До того ж, кожен його крок пильно відстежували білогвардійські та іноземні спецслужби, у Харкові денікінці організували

на нього замах. Авторитет командарма на Лівобережжі, військова потуга, якою він керував, ставали серйозною перешкодою планам більшовицької Росії в Україні. Більшовики розглядали Україну виключно як сировинний придаток, колонію, багату на хліб і природні ресурси. «Українців підтримувати нам не випадає, бо пролетаріатові рух цей не вигідний. Росія без української цукрової промисловості не може існувати, те саме можна сказати про вугілля, хліб», наголошував лідер більшовиків Георгій П'ятаков.

«Ради Бога... використовуйте найбільш енергійних і революційних для відправки хліба, хліба, хліба!!! Інакше Пітер може сконати. Спеціальні поїзди й загони. Зсіпання і збирання. Проводжати поїзди. Повідомляти щодня», – писав 15 січня 1918-го в листі до надзвичайного комісара РНК РСФСР в Україні Орджонікідзе та командувача Південного угруповання більшовицьких військ Антонова-Овсієнка партійний вождь Ленін.

На Лівобережжі України війську під проводом Петра Болбочана доводилося воювати з російсько-більшовицьким військом та повстанцями, Добровольчою армією. А ще, і це було великою трагедією України, з селянською армією Нестора Махна, в якій, на жаль, заправляли підготовані на Заході та в США анархісти та агенти-комісари Троцького. З одного боку, Махно зі своєю потужною армією, ситуативний спільник радянських більшовиків, удостоєний навіть ордена Червоного Прапора Леніном і Троцьким, був потрібен їм, щоб відтіснити Добровольчу армію, що становила загрозу для диктатури народних комісарів та сприяти (і це робилося в тому числі Махном) поставці продовольства і вугілля до Росії.

З іншого, він відтягував, виснажував військову силу болбочанівців та інших з'єднань УНР, тим самим укріплюючи позиції більшовицької армії та повстанців.

Після 16 місяців виснажливого збройного протистояння, втративши надію на допомогу Головного отамана Петлюри та уряду УНР, які фактично ігнорували постійні застереження Болбочана на кшталт: «Хай Київ заворушиться, хай всі відверто подивляться небезпеці у вічі і тоді побачите, що треба йти не на компроміс з більшовиками, а рішуче з ними боротися», та прохання підсилити армію й оборону на сході України, Запорізький корпус під натиском більшовицьких орд відступає вглиб України.

Непоправної шкоди обороні та утвердженню УНР, на думку багатьох істориків та очевидців Української революції, завдав арешт, а згодом і розстріл Петра Болбочана. Так через 2 дні після першого арешту (читай: усунення) полководця Болбочана 22 січня 1919 р. в Кременчуці з відомого Петлюри Омеляном Волохом, членом партії боротьбистів, командиром 3-го Гайдамацького полку Запорізького полку, улюбленцем Петлюри, Винниченка та агентом Москви, з протестом виступив головний отаман повстанських військ Херсонщини, Запоріжжя і Таврії Никифір Григор'єв.

В його заяві до штабу Запорізького корпусу йшлося, що «... в Києві зібралась отаманія, австрійські фендрики, резерви, сільські вчителі та всякі кар'єристи і авантюристи, які хочуть грати роллю державних мужів і великих дипломатів. Це люди нефахові і не на місці, я їм не вірю і переходжу до більшовиків, бо після арешту полковника Болбочана я вже не вірю в добро для нашої Батьківщини». Такий же протест висловив повстанський отаман Юхим Божко. Це був нечуваний удар по самих болбочанівцях, які втратили авторитетного воєначальника. Більше того, провокатор Волох, ставши до керма обезголовленого Запорізького корпусу, спричинився до відступу корпусу на Правобережжя замість наступу на Полтаву. А у Випнярці Волох вдається до антидержавних акцій, які можна кваліфікувати як військовий заколот, проголошує... радянську владу та закликає повалити Директорію. Внаслідок цього перестає існувати і Запорізький корпус, і Південно-західний фронт. Але такий вчинок Волоха Петлюра залишив безкарним, що, на думку багатьох військових і політиків УНР, ще раз засвідчує про співпрацю уряду соціалістів УНР з українськими комуністами-боротьбістами, до яких належав Волох, а також з московськими більшовиками.

У цей час урядовці УНР, ліва преса усіляко дискредитують Петра Болбочана, звинувачуючи у зраді, корупції, відступі з Лівобережжя, контактах з Добровольчою армією... А далі без публічного суду, якого вимагає у відкритих листах до Петлюри сам полковник, спроваджують його у Станіслав начебто для подальшого слідства. Він і звідти пише докірливі, застережливі листи С. Петлюрі з проханням розібратися, реабілітувати його, Болбочана, чесне ім'я, подумати про долю України: «Пане отамане Петлюра! Тепер, коли ви не хочете оцінити обставини, і не хочете вірити, що Україні загрожує страшна небезпека, я можу сказати, що у вас було щире бажання створити тільки «ореол Петлюри, а не ореол України», і аби цей ореол не пропав, ви вирішили всю вину скинути на Болбочана».

Натомість Головний отаман військ Армії УНР Симон Петлюра шукає привід позбутися незручного і небезпечного для уряду полковника. Сучасні історики та військові правники кваліфікують спробу (по суті, непереконливу, без застосування сили та роздмухування конфлікту до дестабілізації стану війська, з ініціативи правих партій та на прохання самих запорожців) Петра Болбочана перебрати в Проскуріві 7 червня 1919 р. командування відновленим Запорізьким корпусом, як виконання наказу державного інспектора військ Запорізької групи Миколи Гавришка. За формулюванням інспектора, аби «охоронити армію від розпаду», зокрема, Запорізьку групу, «яко єдину надію нашої неньки України». Петлюра ж побачив у цьому «злочинне захоплення влади... і тим дезорганізацію щасливого наступу проти ворога». А, проте, сучасні дослідники знайшли

документи про те, що ще «наприкінці квітня 1919 р. Директорія утворила слідчу комісію на чолі з Нянчуром, головою Надзвичайної комісії УНР, та Гладким. Її завданням було знайти на території ЗУНР і покарати як дезертирів 43 опонентів режиму Петлюри, в тому числі і Болбочана». А якраз перед тим, у квітні ж Директорія через тиск зовнішніх і внутрішніх сил оголосила про зміну Кабінету Міністрів С. Остапенка. До Ради народних міністрів на чолі з еседем Б. Мартосом увійшли українські соціал-революціонери та соціал-демократи. Декларація Кабінету Мартоса від 12 квітня 1919 року проголосила курс на примирення з російськими більшовиками-комуністами за умови, якщо вони визнають УНР. Уряд почав переговори з головою Раднаркому УРСР Х. Раковським...

Через те протистояння між правими і лівими, лідерами УНР і ЗУНР посилювалися. І вилилися у формі протесту проти здачі міністрами-соціалістами інтересів самостійної України спершу командувача Північної групи військ Армії УНР отамана В. Оскілка (29 квітня 1919 р.), згодом П. Болбочана, який вважав, що інтереси України вимагають змінити політичні засоби та й саму систему уряду, а Петлюра «в полоні марксистської бездержавної кліки є «морською свинкою» в соціалістичних і міжнародних дослідях експериментальної хірургії над людством» (Цит. за текстом монографії С. Цапа «Тернистими шляхами в ім'я державності» [Документ № 64]).

Праві партії прагнули поставити П. Болбочана на чолі дієвої військової частини, яка б стала опорою для опозиціонерів. Та змінити хід історії для української держави не судилося. Ганебний процес і розстріл полковника Петра Болбочана керівником розвідки Петлюри Чеботарьовим на станції Балин 28 червня 1919 року став черговим ударом в самісіньке серце української державності. Багатьох охопила зневіра, багато хто з тих, хто намовляв Болбочана до дії, відчув, за свідченням члена Директорії Андрія Макаренка свою вину «у цьому ганебному каїновому вбивстві». Щоб заглушити український військовий антибільшовицький рух, згодом в екзилі агент ЧК, все той же Чеботарьов 1922 року вбиває талановитого полководця, координатора діяльності Української військової організації на території УРСР Юрія Отмарштайна. Гинуть від рук чекістів за наказом Троцького «неблагодійні» для Кремля Микола Міхновський, провідники-повстанці українці Василь Боженко, Тимофій Черняк, самостійник Микола Щорс, отаман таращанців Федір Гребенко... Руками Нестора Махна, на якого планує замах Троцький, вбивають отамана Григор'єва... Ми і досі пожинаємо наслідки того зловіщого експерименту, який розпочато над Україною на початку ХХ століття.

Нині є у доступі чимало наукових розвідок, споминів з діаспори та України про Петра Болбочана і його добу, в тому числі ґрунтовна моногра-

фія, надрукована видавництвом «Темпора». Ми продовжуємо відкривати білі плями історії Української революції 1917-1922 років, в суті і наслідках якої українцям ще слід розібратися. І в цьому контексті ще вимагає дослідження проблема зносин антагоністів Петра Болбочана з усіх урядів УНР та Директорії, а також таких діячів революції як Омелян Волох, Микола Шинкар, Микола Чеботарьов, зі спецслужбами більшовицької Росії. Цілком ймовірно, така інформація є в спецархівах Російської Федерації. Також лише побіжно згадуються в сучасній історії контакти Петра Болбочана, значимої фігури у військово-громадському та, може, мимо його волі, у політичному житті Української Республіки, із розвідками та військовими, політичними діячами країн та військових блоків, які мали свої інтереси на території України і впливали на історичні процеси. Адже і кадровий офіцер Болбочан, хоча й вважав, що справа воїна – не політиканствувати, а захищати свою державу і народ та не допускав більшовицько-ідеологічних хитань у створеному ним бойовому формуванні, безумовно, добре орієнтувався у тогочасній геополітиці. Про що свідчать, зокрема, і його публічні виступи. Потребує висвітлення тема взаємин полковника та партійних діячів, які були в опозиції до урядів УНР та керівництва Центральної Ради, його ставлення до інституту гетьманства в Україні. Безумовно, на цьому шляху нас чекає багато цікавих і повчальних відкриттів.

Джерела та література

1. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2005. – 968 с.
2. Вронська Т., Осташко Т., Сідак В. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. – К.: Темпора, 2004. – 416 с.
3. Гражданская война на Украине, 1918-1920: сборник документов и материалов. – К: Наук. Думка, 1967.
4. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку чорних запорожців Армії УНР. – К.: Стікс, 2010. – 448 с.
5. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи /Р. Коваль – Режим доступу: chtyvo.org.ua
6. Коваль Р. Отаман зелений: Історичний нарис/Р. Коваль. Бібліотека історичного клубу «Холодний яр». – К.: Наш Формат, 2014. - 560 с.
7. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. Похід Болбочана на Крим/Б. Монкевич. — Режим доступу: diasporiana.org.ua
8. Петровський В. Радченко Л. Семененко В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти, міфи, коментарі. Третє видання, доповнене і перероблене. – Х.: Школа, 2010. – 623 с.
9. Савченко В. Махно. – Харків: Фоліо, 2005. — 415 с.
10. Савченко В. Симон Петлюра (худож.-оформлювач Л.Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фоліо, 2004. — 415 с.

11. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр.: монографія. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 320 с.
12. Штендера Я. Засуджений до розстрілу/Я. Штендера. – Режим доступу: chtyvo.org.ua

*Шпаковський С.М.
Майнгардт-Гоголь Н.М.
м.Хмельницький*

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РЕЄСТРУ ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Питання збереження та дослідження пам'яток козацької доби з другої половини 1950-х і у 80-ті роки ХХ ст. мали проблемний характер і пов'язано це було з політичним курсом держави. В процесі реалізації якого на початок 1960-х років із державної охорони було знято понад 740 пам'яток [1,462] серед яких опинилися архітектурні споруди.

У Хмельницькій області станом на 01.01.2019 року на обліку та під охороною держави знаходяться *2 пам'ятки історії національного значення*: Місце розгрому польської шляхти військами Богдана Хмельницького під с. Пилява та Могила уманського полковника і соратника Б.Хмельницького Івана Ганжі у Старосинявському районі. На підставі рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради депутатів трудящих від 25.03.1971 р. № 84 «Про затвердження списків пам'ятників загальносоюзного і республіканського значення, розташованих на території області» [2], пам'ятки були визначені наказом Міністерства культури України від 15.06.1999 року № 393/3643 [3], як пам'ятки національного надбання. Згідно постанови Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 928 [4] занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

17 пам'яток архітектури національного значення: 11 з них взяті на облік та під охорону держави постановою Ради Міністрів Української РСР від 24.07.1963 р. № 970, 6 - постановою Ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 р. № 442 [5].

У 1954 році біля Будинку культури у с.Пилява Старосинявського району встановлено гранітний пам'ятний знак, з наступним написом «Тут, під Пилявою, (23)13 вересня 1648 р. військо українських селян і козаків

на чолі з Богданом Хмельницьким розгромили 40-тисячну армію шляхетської Польщі» [6].

2 пам'ятки історії місцевого значення: могила полковника О.С.Купченка в с. Шрубків Летичівського району занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України згідно наказу Міністерства культури і туризму України від 13.07.2009 р. № 521/0/16-09 [7]. У 2011 році при обстеженні могили полковника Купченка, науковим співробітником відділу В.В. Дзьоником встановлено, що до гранітної брили [8] встановленій на залізобетонному постаменті (0,2 x 0,8 x 0,21 м) доставлено мармуровий хрест (h- 1,5 м) та гранітну плиту (h -0,8 м) з зображенням герба (вгорі), та перехрещених шабель (знизу) та написом: «Згідно переказів тут в липні 1648 героїчно загинув і похований обозний війська Б. Хмельницького полковник Омел'ян Купченко. Героям Слава! Слава Україні!».

Пам'ятний знак на честь жертв війни (1648-1657 рр. - авт.) у смт. Сатанів Городоцького району занесений в перелік пам'яток рішенням виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів «Про затвердження новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області, та взяття їх на державний облік» від 21.02.1990 р. № 34 [9], повторно підтверджений статус згідно наказу Міністерства культури і туризму України від 03.02.2010 р. № 58/0/16-10 [10].

2 пам'ятки археології місцевого значення: Пізньосередньовічне замчище (1 пол. XVII ст.) у с. Яснозір'я Віньковецького району; Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку «Ракочі» (XVI ст.) біля смт. Меджибіж Летечівського району згідно наказу Міністерства культури України від 06.12.2016 р. № 1162 [11] занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

1 пам'ятка археології Вали пізньосередньовічного замчища в с.Новолабунь Полонського району внесена в Перелік пам'яток рішенням виконавчого комітету Хмельницької обласної ради депутатів трудящих від 11.03.1972 р. № 66.

Наказами управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації (управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької облдержадміністрації) [12] внесені в переліки щойно виявлених об'єктів 3 *об'єкта історії козацької доби:* могила біля с. Шрубків Летичівського району, могили у с. Великі Каленичі та м. Полонне Полонського району; 5 *об'єктів археології:* залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища у м. Деражня Деражнянського району, у с. Вербка Мурована Ярмолинецького району; залишки пізньосередньовічних міських укріплень смт. Базалія Теофіпольського району; залишки пізньосередньовічного замчища с. Фельштин в с. Гвардійське

Хмельницького району [13] та кургани (на одному з них козацький хрест) в с. Манівці Красилівського району.

В попередніх статтях Н.М.Майнгардт-Гоголь матеріалів конференцій «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» можна ознайомитися про пам'ятки історії національного значення та об'єкти (сmt. Сатанів Городоцького району; с. Шрубків Летичівського району, с. Киликів Славутського району [2005]; виявлені об'єкти в Полонському районі (2008), археологічні дослідження по визначенню місця Пилявецької битви (під керівництвом Л. Виногородської), археологічні дослідження на території замку в м. Старокостянтиніві, замчиську Ракочі (2009), про об'єкт в Старому Острополі (2010), щодо місця битви польсько-шляхетської армії із військами Остапа Гоголя (2012), про увічнення пам'яті Богдана Хмельницького на Хмельниччині (2013), козацький хрест в с. Манівці Красилівського району (2016), проблемні питання щодо поховання козацького полковника О. Купченка (2017).

Вище зазначена пам'яткоохоронна робота, проведена у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть у Хмельницькій області, вплинула на результати збереження та використання згаданих пам'яток та об'єктів козацької доби у наступні десятиліття.

Література і джерела

1. Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2007 р. – 462 с.
2. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради депутатів трудящих від 25.03.1971 р. № 84 «Про затвердження списків пам'ятників загальносоюзного і республіканського значення, розташованих на території області» / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
3. Наказ Міністерства культури України від 15.06.1999 р. № 393/3643 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 928 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
5. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 24.07.1963 р. № 970, постанова Ради Міністрів Української РСР від 06.09.1979 р. № 442 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
6. Наталія Майнгардт-Гоголь. Проблеми виявлення, дослідження та паспортизації пам'яток козацької доби на Хмельниччині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей, вип..14. Науково-дослідний центр «Часи козацькі», Українське товариство охо-

рони пам'яток історії та культури, Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, Київ, 2005. – 279 с.

7. Наказ Міністерства культури і туризму України від 13.07.2009 р. № 521/0/16-09 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
8. Наталія Майнгардт-Гоголь. Проблеми виявлення, дослідження та паспортизації пам'яток козацької доби на Хмельниччині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей, вип. 14. Науково-дослідний центр «Часи козацькі», Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, Київ, 2005. – 279 с.
9. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів «Про затвердження новоспоруджених та нововиявлених пам'яників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області, та взяття їх на державний облік» від 21.02.1990 р. № 34 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
10. Наказ Міністерства культури і туризму України від 03.02.2010 р. № 58/0/16-10 / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
11. Наказ Міністерства культури України від 06.12.2016 р. № 1162/ Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
12. Наказ управління культури, туризму і курортів Хмельницької ОДА від 01.07.2010 р. № 179/1; наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.
13. Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н / Архів відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв.

Додаток.

Реєстр пам'яток та об'єктів історії, археології та архітектури козацької доби у Хмельницькій області.

Національного значення:

№№	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Охоронний номер	Рішення про занесення до Держ. реєстру
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИЇ					
1.	Місце розгрому польської шляхти військами Богдана Хмельницького	1648 р.	Старосинявський район с. Пилява	220015-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. №928

2.	Могила уманського полковника і соратника Б.Хмельницького Івана Ганжі	1648 р.	Старосинявський район с. Пилява	220016-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. №928
ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ					
1.	Укріплення міста Кам'янець-Подільський	XVI-XVII ст.	м. Кам'янець-Подільський	727	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
2.	Фортеця	XVI-XVII ст.	м. Кам'янець-Подільський	730	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
3.	Нова Фортеця	XVII ст.	м. Кам'янець-Подільський	731	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
4.	Замок	1571 р.	м. Старокостянтинів	765	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
5.	Оборонна башта	XVI ст.	м. Старокостянтинів	1701	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442
6.	Земляний замок	XVI ст.	Білогірський район смт Білогір'я	1676	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442
7.	Фортеця	XII- XIV ст	Вінковецький район, с. Зіньків	767	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
8.	Міська брама	XV-XVIII ст.	Городоцький район, смт Сатанів	753	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
9.	Замок	XV-XVIII ст.	Городоцький район, смт Сатанів	754	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
10.	Замок	XVI ст.	Ізяславський район, м. Ізяслав	757	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
11.	Замок	XVI ст.	Кам'янець-Подільський район, с. Жванець	761	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970

12.	Замок	XV- XVI ст.	Кам'янець-Подільський район, с. Рихта	762	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
13.	Замок (руїни)	XV- XVI ст.	Кам'янець-Подільський район, с. Панівці	1689	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442
14.	Замок (руїни)	XVI- XVII ст.	Кам'янець-Подільський район, с. Чернокозинці	1690	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442
15.	Замок	XVI ст.	Летичівський район, смт Меджибіж	764	Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.07.1963 р. № 970
16.	Земляна фортеця з мурованим бастіоном	XVII ст.	Полонський район, м. Полонне	1698	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442
17.	Замок	XV ст.	Ярмолинський район, с. Сутківці	1710	Постанова Ради Міністрів УРСР від 6.09.1979 р. № 442

Пам'ятки місцевого значення

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИЇ					
1.	Пам'ятний знак на честь жертв війни	1648-1654рр.	Городоцький район, смт .Сатанів вул. Лікарняна,18	2200121	Наказ Міністерства культури і туризму від 03.02.2010 р. №58/0/610
2.	Могила полковника О.С.Купченка	1648 р.	Летичівський район, 250 м на схід від с. Шрубків, урочище «Гаї»	2200116	Наказ Міністерства культури і туризму від 13.07.2009 р. № 521 0/16-09
ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ					
1.	Пізньосередньовічне замчище	Перша пол. XVII ст.	Вінковецький район, с. Яснозір'я	2779-Хм	Наказ Міністерства культури України від 06.12.2016 р. №1162

2.	Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку «Ракочі»	XVI ст.	Летичівський район, смт. Меджибіж	2783-Хм	Наказ Міністерства культури України від 06.12.2016 р. №1162
3.	Вали пізньосередньовічного замчища	XVII ст.	Полонський район с. Новолабунь	976	Рішення Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 11.03.1972 р. №66

Щойно виявлені об'єкти історії

№	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Накази управління культури Хмельницької ОДА
ОБ'ЄКТИ ІСТОРІЇ				
1.	Могила ватажка рядових козаків	1648 р. (перепохований у 1900 р.)	Летичівський район, 1 км на захід від с. Шрубків	Наказ управління культури, туризму і курортів Хмельницької ОДА від 1.07.2010 р. № 179/1
2.	Козацька могила	1648 р.	м. Полонне, ліворуч від траси Полонне - Житомир, курган	Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н
3.	Козацькі могили	XVIII ст.	Полонський район, с. Великі Каленичі, цвинтар	Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н
ОБ'ЄКТИ АРХЕОЛОГІЇ				
1.	Залишки пізньосередньовічних міських укріплень	XVI-XVII ст.	Теофіпольський район, на території населеного пункту Базаля, на мису, що розташований між р. Случ та її лівою притокою безіменним струмком	Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н

2.	Кургани (2) (з козацьким хрестом на кургані)	Пізнє середньовіччя??	Красилівський район, північна околиця села Манівці	Наказ управління культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА від 04.09.2014 р. № 172 н
3.	Залишки пізньосередньовічного замчища с. Фельштин	XVI-XVII ст.	Хмельницький район, центрально-східна частина с. Гвардійське, займає перехил між долиною р. Смотрич та її лівою безіменною притокою-струмком	Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н
4.	Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замчища	XVI-XVII ст.	Ярмолинецький район, південна околиця с. Вербка Мурована, в урочищі «Турецька Шапка», на лівому високому березі р. Ушиця	Наказ управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА від 30.12.2015 р. № 208 н

Об'єкти історії (археології), які потребують додаткових досліджень

№	Найменування	Датування	Місцезнаходження
1.	Місце стоянки табору Б. Хмельницького		Городоцький район, в 2-х км на північ від м. Городка, в напрямку до с. Бедриківці
2.	Місце битви козацького війська під проводом Б. Хмельницького і війська Московської держави під командуванням І. Бутурліна, які розгромили війська польської шляхти		Городоцький район, 1 км на північ від м. Городка, урочище «Козацька долина»
3.	Місце битви козаків з поляками		Дунавецький район, траса Кам'янець-Подільський Хмельницький, землі Вихрівської сільської ради. Урочище Козацька долина.

4.	Місце оточення польської армії військами Б. Хмельницького	1653	Кам'янець-Подільський район. Розташоване між селами Жванець і Брага, між лівим берегом р. Дністер з півдня та дорогою Жванець-Гринчук з півночі
5	Місце битви війська польської шляхти з козаками	1648	Кам'янець-Подільський район, с. Зіньківці
6.	Місце битви війська польської шляхти з військами Остапа Гоголя	1648	Кам'янець-Подільський район, с. Китайгород
7.	Пам'ятне місце Орининське поле, на якому двічі табором стояли війська Б. Хмельницького	сер. XVII ст.	Кам'янець-Подільський район. Південно-східна околиця с. Оринин, 18 км західніше м. Кам'янець-Подільський
8.	Місце розташування табору Северина Наливайка	1648-1654	Полонський район, с. Новолабунь, центр села
9.	Місце битви козацького війська з татарами на річці Різанка	XVII ст.	Полонський район, 350 м на південь від м. Полонне
10.	Місце, де проходив кордон між козацькою державою Б. Хмельницького і Польщею	1648	Полонський район, 3 км на південь від с. Прислuch
11.	Місце битви козацького війська Б. Хмельницького з військами польської шляхти	1648	Славутський район, 3 км на північ від с. Киликіїв, біля траси Славута-Клепачі-Киликіїв
12.	Козацька могила		Теофіпольський район, 150 м від траси Теофіполь-Антоніни, 1500 м від с.Троянівка
13.	Поховання козаків	XVII ст.	Чемеровецький район, 500 м на південний схід від села Почапінці
14.	Козацька могила часів Б. Хмельницького		Ярмолинецький район, с. Солобківці, Кам'янецька траса, 100 м від дороги, перед Солобківцями ліворуч поворот, 50 м до військової частини
15.	Місце битви козаків з поляками	XVII ст.	Новоушицький район, за межами с.Заміхів

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Блажевич Ю.І

Блажевич О.І.

Ващук Н.І.

м. Хмельницький

ТРИЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА ШЕВЧЕНКА ПРО УСТИМА КАРМАЛЮКА: ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДОСТОВІРНОСТІ ПРО НАРОДНОГО ГЕРОЯ

17 квітня 2019 р. в рамках Всесвітнього дня книги і авторського права, заснованого Генеральною конференцією ЮНЕСКО у квітні 1995 р., в Хмельницькій обласній державній універсальній науковій бібліотеці відбувся XIII обласний форум «Книжкова весна на Хмельниччині» – щорічний проект, метою якого є популяризація читання книг як унікального засобу самовираження, спілкування та комунікації, привернення уваги громадськості до друкованого слова, книговидання та авторського права, ознайомлення з кращими творами письменників Хмельниччини та кращими зразками сучасної української літератури.

Згідно з програмою цього дійства відбулися презентації виставок книг, рейтингових видань, заходи за окремими локаціями, авторські презентації подільських письменників і краєзнавців. В читальному залі бібліотеки знаковою стала презентація літературно-художнього видання члена національних спілок письменників, журналістів та краєзнавців Володимира Шевченка «Вийся, вийся, хміль листатий: дюжина художніх оповідок про Устима Кармалюка», останньої книги з авторської трилогії про подільського народного месника, «лицаря волі», який в першій третині XIX ст. боровся проти кріпосництва, проти панської сваволі на теренах Поділля.

На презентацію зібралися подільські письменники, члени міської організації Національної спілки краєзнавців України, бібліотекарі, освітяни, журналісти та культпрацівники. Модератором презентації стала Маковська Валентина Володимирівна – заступник директора обласної наукової бібліотеки, яка у вступному слові наголосила на актуальності цього видання, гідній відсічі спробам сучасних «неодослідників» перетворити Устима Кармалюка із народного борця за справедливість у звичайного «бандита», «розбійника», «п'яницю», «гвалтівника» і безжалісного «вбивцю».

Володимир Шевченко у своєму виступі розповів про багатолітні дослідження історичних, архівних і художніх матеріалів, клопітке вивчення

сотень і тисяч слідчих та судових актів першої третини XIX ст., які донині збереглися в державних архівах Хмельниччини, Вінниччини та Києва, а також всебічний аналіз розвідок та літературно-художніх видань від найперших згадок аж до сьогодення.

Після цього розпочалось жваве обговорення не тільки третьої книги, а й трилогії в цілому. Голова міського краєзнавчого осередку, кандидат історичних наук Юрій Блажевич підкреслив, що автор трилогії здійснив справжній життєвий подвиг, повертаючи нам реального Кармалюка, яким він був у своїх діях. Як науковець і історик він наголосив, що, на жаль, професійні й дипломовані вчені, бачачи хвилю спроб в добу незалежності деяких дослідників української історії очорнити окремі постаті народних месників XVIII – першої половини XIX ст. (Олекси Довбуша, Івана Гонти, Максима Залізняка, Лук'яна Кобилиці та ін.), й особливо Устима Кармалюка – незламного подолянина, захисника кріпаків нашого краю від знущань, насилля і сваволі польських панів та їх посіпак, на жаль не виступили проти таких фальсифікаторів. Як вже зазначалось, ці, так звані «неодослідники», обливаючи чорною зливою бруду ці легендарні постаті, особливо Устима Кармалюка, вдаються до прямої фальсифікації окремих архівних та документальних джерел, до заперечень і навіть шкідливості народного фольклору, зв'язаного з іменем подільського месника. Тому В. Шевченко, який долею був пов'язаний з Летичівським краєм, де півтора століття перед цим діяв Устим Кармалюк, як журналіст і початкуючий письменник звичайно не міг обійти такий благодатний матеріал. Збір фольклору, знайомство з кармалюковими місцями, запис розповідей, легенд, пісень, вивчення художніх творів про Кармалюка викликали потребу познайомитись з архівними документами. В результаті у 2002 р. з'явився історико-біографічний нарис «Подільський лицар волі».

Дещо пізніше доля звела молодого дослідника «кармалюкіани» з вченим Віктором Тищенко та краєзнавцем В. Вовкодавом, які займалися дослідженням життєвого шляху Кармалюка, що значно активізувало й самого В. Шевченка. І нарешті, коли в наукових збірниках, в деяких підручниках з історії України та на газетних шпальтах з'явилась, як вже зазначалось, чорна злива бруду щодо Кармалюка, Володимир Шевченко, не чекаючи, поки це зроблять професійні історики, став на захист народного героя і почав активно діяти, щоб відновити історичну справедливість і повернути правдивий образ історичної особи, нашого земляка, а не придуманих «робінгудів».

Так, після довгих років клопіткої роботи в архівах у 2013 р. з'явилося науково-популярне видання «Ой, Кармалюче, по світу ходиш...» з підназвою «Роздуми над дослідженнями про Устима Кармалюка – давніми і недавніми», а в 2017 р. – ще одне науково-популярне видання, «Ой родився

Кармалюка в селі на Поділлі), з підназвою «Погляд на художню Кармалюкіану у співставленні з історичною правдою». І нарешті, в 2019 р. до читачів дійшла третя частина трилогії «Вийся, вийся, хміль листатий» з підназвою «Дюжина художніх оповідок про Устима Кармалюка». Трилогія – це гостра полемічна відповідь новоявленим горе-дослідникам, які намагались перекреслити і сфальсифікувати декілька десятиріч української історії селянської боротьби проти кріпосницького гніту на чолі з Устимом Кармалюком. Ця епопея, як і титанічна робота автора заслуговують на відповідну державну нагороду.

У виступі Віталія Мацька, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії підкреслювалось, що автору трилогії вдалось показати Устима Кармалюка і його побратимів як простих людей з їх позитивними і негативними рисами та характерами, з їхніми ставленнями до селянських бід, невгасимою жадобою покінчити з кріпосницьким гнітом, сваволею панів і їх поплічників. В. Мацько також детально проаналізував мову творів, ту своєрідну подільську говірку, притаманну людям тієї епохи, підкреслив значення трилогії щодо розвінчування фальсифікацій «неодослідників».

Глибоко проаналізували трилогію В. Шевченка, особливо його третю книгу, друзі по перу, члени обласної організації Національної спілки письменників України Микола Мачківський, Анатолій Ненцінський, Петро Маліш, Василь Горбатюк. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що всі вони підкреслили титанічну роботу автора над архівними та історичними джерелами, його скрупульозний підхід до матеріалів, які звучали останнім часом в публікаціях цих «неодослідників» і співставлення їх заключень з дійсним цитуванням архівних джерел. Побратими по письменницькому цеху також відзначили образність літературно-художньої мови в 12 оповідках про життєву долю Устима Кармалюка у третій книзі «Вийся, вийся, хміль листатий», ще раз наголосили, що постать «лицаря волі» неоднозначна, однак він не був «бандитом» та «розбійником» з широкої дороги, а дійсним захисником кріпаків, інакше про нього не складали б десятки і сотні переказів, пісень, легенд і оповідок, інакше б він тричі не втік з сибірської каторги і не терпів би шпіцрутнів і батогів та таврування і не повертався у рідний край, до сім'ї, та не продовжував би захищати пригноблений люд.

Цікавим і змістовним був виступ Людмили Крайнік – директора меморіального музею Устима Кармалюка в його рідному селі Головчинцях, яке нині носить назву село Кармалюкове (Вінницька обл.). Вона дала надзвичайно позитивну оцінку трилогії В. Шевченка для об'єктивного висвітлення історії подільського краю і легендарного борця за людську спра-

ведливість Устима Кармалюка, подякувала авторів за те, що він творчо продовжив таких сучасних дослідників «Кармалюкіани», як С. Лавров, В. Тищенко, В. Вовкодав, Б. Грищук, П. Маліш та інші небайдужі письменники, журналісти і краєзнавці. Водночас Л. Крайнік внесла пропозицію про представлення цієї трилогії до присвоєння Національної премії імені Тараса Шевченка.

Таким чином українська історія і подільська «кармалюкіана» збагатились об'єктивними і неупередженими дослідженнями, які так необхідні для становлення сучасного бачення багатостраждальної минувшини нашої молодой незалежної Української держави.

*Куфльовський В.І.
м. Хмельницький*

РОЛЬ, МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ

Символіка, що прийшла до нас з минулого, дісталася від феодалів, лицарів, князів та князівств. Тому вона має переважно родове призначення. А родова свідомість містить у собі ознаки і символіку спадщини, яка проявляється в емблемі-гербі. Цехи та структури самоврядування – магістрати – також користувалися відмітними знаками-гербами та печатками для їхньої ідентифікації чи краще сказати, розпізнання.

Герби зображують на прапорах, хоругвах, монетах, печатках, документах тощо.

Навколо форми гербів точаться дискусії, як правило, нефахівців. В основі формування символу лежить Закон співвідношення. Тому вибором символу мають займатися адепти й окультисти. Він, як знак накопичення інформації, формує агрегор на різних планах. Агрегор, як інформаційне поле, живить соціальну атмосферу в суспільстві і взаємодіє з рештою інформаційних полів. Це вже не рівень краєзнавців, бо тут мова про математичні та знання фізики і квантової механіки.

У місті Хмельницькому діють і проживають геральдисти та краєзнавці. В геральдичному цеху – Валерій Напiткін, Валентин Ільїнський, група краєзнавців. В. Напiткін, В. Ільїнський, художник Мاستикаш та інші є авторами геральдичних проектів та діючих гербів.

22 лютого 2018 року з ініціативи Хмельницької міської ради та управління культури було проведено круглий стіл на тему «Символи національної ідентичності». Не всі заявлені на виступ авторитетні особи прибули

на засідання столу, що мав місце у Хмельницькому міському історичному музеї по вулиці Проскурівській.

Наприклад, голова геральдичного товариства Хмельниччини В. Ільїнський озвучив власну позицію через радіоінтерв'ю. Його позиція про відсутність національних символів в українців збігається з позицією російських інтернет-ресурсів та лекторів, які енергійно переконують аудиторію в тому, що такі символи з'явилися не раніше 1917 року, року проголошення Української Автономії.

Міська чи територіальна геральдика з'явилася в Україні значно раніше російської, незважаючи на правову юрисдикцію територій розселення русинів-українців. У Статутах князівства Литовсько-Руського є багато правової деталізації з приводу символіки міст Русі у середньовіччі (Статути публікувалися у 4-х редакціях від 1529 року по 1588 рік). Така обставина очевидно є однією з основних, що тормозила навколо геральдичну наукову думку гербоутворення та прапорництва українських міст та територіальних формувань.

2016 року на міській Міжнародній конференції присвяченій 450-річчю надання Магдебурзького права місту Пłosкирову В. Ільїнський оголошуючи тези виступу «З історії міста Хмельницького» проігнорував або просто не володів Інформацією про перших та послідовних власників міста Пłosкирова (Проскурова) чим вияви свою слабку доказову базу з цієї проблеми. Хочу наголосити що темі міської геральдики українських міст були присвячені ґрунтовні монографії Юрія Савчука «Міська геральдика Поділля» (Вінниця, 1995) та опублікована праця 1986 року В. Румянцевої «Емблеми земель і герби міст Лівобережної України (періоду феодалізму)».

У полеміці Круглого столу присвяченого «Символіці національної ідентичності» кандидат історичних наук Віктор Адамський навів численні архівні повідомлення про масове поширення жовто-блакитних прапорів на Поділлі в період проголошення та становлення Української Народної Республіки. Ці документальні матеріали про символіку в українців з 1917 року сьогодні є доступними. Українська національна символіка та геральдика за кордоном перебувала в майже 18 найбільших містах Росії та понад в сорока країнах Європи, Америки та Азії. Останні українські посольства були ліквідовані 1924 року у Швейцарії та в Угорщині, де українська державна символіка перестала існувати, як атрибут міждержавних стосунків. Однак, традицію символічної дії українських державних символів продовжив Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР), який послідовно очолювали і довели до передачі атрибутів Української держави наступні особи-Президенти: С. Петлюра – 1921-26 (гол. отаман); А. Лівницький – 1926-54 (до 1944 – гол. отаман); С. Витвицький – 1954-65; І. Баґрянний (в.о.) – 1965-67; М. Лівницький – 1967-89; М. Плав'юк – 1989-92.

Звертаючись до традиції гербоутворення, зауважимо, що не всі або скоріше більшість з новоутворених чи Perezatverdjenih гербів із сучасного українського гербовника не містять українських державних символів. Документом і джерелом про стан символічної дії на території Поділля-Хмельницької області – є книжка «Символіка Хмельницької області» (2016 р.).

Зупинюся на тому факті, що 2002 року Хмельницька обласна рада схвалила проект художника Мاستикаша, який не містив державних символів України і національної кольорової символіки. Територіально-етнографічна символіка у проекті герба Хмельниччини також відсутня. Очевидно, обласна рада скликання 2002 року мала в меншості українських свідомих націонал-патріотів або загалом обізнаність народних обранців у цій справі була дуже обмежена.

Поряд з іншими, у книжці «Символіка Хмельницької області» подано не повністю в мотивований проект герба Хмельницької області з увінчанням Тризуба на блакитному щиті і з оздобленням вінка-картуша, як його називає автор книжки, жовто-блакитною символічною стрічкою. Цей проект виконав геральдист Валентин Ільїнський. Правда, щит, як носій герба, не містить національної чи націонал-регіональної барвосимволіки, та й сам щит за формою є французьким. Подібна ситуація існує з гербом міста Хмельницького, який є носієм символіки польського феодала Замойського. Державний символ Тризуб та барва національного прапора – жовта або біло-зелена від подільської символіки – також відсутні. Крім того, в основу герба покладено іспанський щит.

1994 року місто Хмельницький святкувало 500-ту річницю від дня першої документально-зафіксованої згадки у документах. Вже 2004 року за подачі київського історика Віталія Михайловського, який розшукав за дорученням Сергія Єсюніна документ з Метрики Литовської. Копію цього документу В. Михайловський надав Хмельницькому краєзнавчому музею, де вона й зберігається. Історик і краєзнавець Сергій Єсюнін переніс на підставі цієї інформації дату першої згадки на 1431 рік – цьому послужила вказана знахідка у Варшавському архіві давніх актів. Нею стала «Книга ревізій листів», на сторінках, якої послідовно викладені чотири записи, що стосуються Плоскирівців (Плоскирова). Перший із записів відтворює привілей польського короля Владислава Другого Ягайла 1431 року. Привілеї надавалися шляхетному Янові Чанстуловському та його законним нащадкам. В обов'язки цього шляхтича входило проживання на Подільській землі у Плоскирівцях на річці Бог та захист її. Пізніші записи на вказаний населений пункт вже фігурують як Плоскирів. Умовою при якій шляхтич Чанстуловський отримав привілеї на Плоскирів та Олешин була окупація міст та містечок польськими заколотниками 1430 року та закріплення їх за

польськими феодалами. Звідси витікає і причина наявності у Хмельницькій міській геральдиці польської символічної емблематики та її вплив на формування аргентури.

В період з 1550 року Проскурів перебуває у володінні кам'янецького старости Мацея Влодка до 1569 року. В часі володіння Проскуровом Влодкамі місто отримує привілей на проведення ярмарок та отримує Магдебурзьке право. Надалі згідно успадкування землі та майно перейшли до його сина Станіслава.

З 1665 по 1793 рр. орендними власниками містечка Пłosкирова були магнати Замоїські. (Ульріх фон Вердум у «Щоденнику...» подає населені пункти у власності коронного хорунжого Сенявського та пана Белявського. Проскурів стоїть над низиною серед боліт. Місто належить до спадку Замоїського, тобто за нього ведеться суперечка між чоловічими спадкомцями цієї родини та княгинею Замоїською, матір'ю польського короля).

З XVI ст. вони мали свій герб, видозміна якого наприкінці XVIII ст. й стала першим гербом міста. Це були у синьому полі три стріли «складені навхрест, і крайні стріли опущені додолу, тільки середня, третя стріла направлена вгору».

Коли розглядалися герби нових повітових міст Російської імперії у 1796 р., то цей знак став нижньою частиною герба повітового міста Проскурова (так стали називати Пłosкирів).

Верхню частину становив герб губернського міста Кам'янця-Подільського, зображений на грудях двоголового орла.

Проте в указі від 22 січня 1796 р. «Про герби міст – Мінської, Волинської, Брацлавської і Подільської губерній» вказано, що крайні стріли розташовані вістря вгору, а середня опущена вниз. До речі, подільський губернський землемір Екстер 1806 р. у своєму описі герба Проскурова стверджував, що Катерина II затвердила герб міста тільки 11 лютого 1796 р. Чому ж зображення стріл було змінене? Ймовірно тому, що середня стріла була спрямована на державного орла, а це небажано з точки зору символіки.

Нижня частина герба в стилізованому вигляді була включена і в радянський герб міста. І ось напередодні ювілею міста герб набув своїх первісних ознак, лише стріли подано в положенні 1796 р., до якого вже давно звикли.

Хмельницький краєзнавець Євген Назаренко вивчаючи події та умови до заснування Проскурівського герба виявив дії російської колоніальної адміністрації спрямовані на його реформування.

Здогад чи припущення Хмельницького мешканця та історика Євгена Назаренка робить нащадкам-хмельничанам, які вже проживають в окремій державі Україні, підказку, де за простою логікою середня стрілка мала

б повернутись у первісний стан тобто вістрям доверху! І відтоді б з від-
новою запрацював би інший інформаційний агрегор. Але міська влада у
новому сучасному складі не пішла таким шляхом – *повернення до основ*.
Мотивація нам не відома. *Але стара версія 1796 року символізує форму-*
вання та розподіл енергії творення у два потоки та її скидування або по-
вернення до витоків, простіше «під ноги». Такий агрегор тормозить сили
розвитку, сили поступу.

Подаю опис за Рішенням тринадцятої сесії №13 від 22.03.2017 р. «Про
затвердження Положення про герб міста Хмельницького, Положення про
прапор міста Хмельницького, Положення про прапор (штандарт) Хмель-
ницького міського голови та втрату чинності рішень міської ради».

Опис у додатку: *«Герб являє собою гербовий щит з фігурою – три зо-*
лоті (жовті) перехрещені стріли (середня – вістрям донизу, дві – під ку-
том 90 градусів – вістрям вгору на синьому (лазуровому) тлі. Обрамлення
щита золоте (жовте). Форма гербового щита – іспанський закруглений
щит. Співвідношення ширини гербового щита до його довжини 2:2,8. Фі-
гура розташована посередині щита і займає (по середній стрілі) 2/3 до-
вжини щита. Щит герба обрамлено золотим (жовтим) декоративним
картушем, увінчаним срібною мурованою (міською) короною з трьома
зубцями».

І щоб то мали означати всі її три стріли у російські колоніальній вер-
сії?! У новій графічній редакції проглядається риб'ячий кістяк – символ
смерті. Якої якості агрегор маємо очікувати від такої емблеми? Вище вже
подане значення розподілу-послаблення творчої сили. А нова графічна
версія, нібито з ціллю комерціалізації створена є явою світу мертвих і по-
кладена під ноги на пішоході у центральній частині міста, де мешканці
та гості самі не відаючи того топчуться по пам'яті предків, ліквідуючи
традиції та набутий менталітет предків – автохтонних мешканців землі-
території.

Підведемо результати в'яснення історичної вмотивованості гераль-
дичної емблеми міста Хмельницького. Першими документально доказа-
ними стали власники Чанстуловські. Отже могла би розглядатися родова
емблема вищеназваних власників. Магдебурзьке право місто отримує в
часи кам'янецького старости і власника Проскурова Мацея Влодка, право-
ва ситуація такого статусу міста вимагала міської геральдики, яка на сьо-
годні, як мотиватор магдебургії відсутній. Власність Замойських на місто
була пізнішою. А отже і гербова символіка Замойських, вмотивована ви-
бором відповідно царського указу 1796 року і носить інерційний характер.
Більше того у сучасних умовах діють нові українські державно-майнові
відносини, тому родова геральдика польських землевласників періоду
старої спадкової майнової системи відносин немає під собою ґрунтовних

засад бути основою символізації українського міста Хмельницького, як адміністративного центру території Поділля-Хмельниччини.

Відтак слухним є побажання обом радам – міській та обласній – повернутися до геральдичної роботи з огляду на виняткове значення символів для подальшого розвитку державности. Та й внесення національної символіки на прапори та герби міста Хмельницького й області є справою честі лицарів!

Джерела та література:

1. Статут Великаго княства Літоускага. 1588. Мінск. Беларуская энцыклапедыя, 1989.
2. Єсюнін С. Місто Хмельницький. Історія. Події. Факти. Хмельницький, 2004.
3. Єсюнін С. Історія міста Хмельницького: документи і матеріали. Хмельницький, 2006.
4. Місто Хмельницький в контексті історії // Матеріали I-Міжнародної науково-краєзнавчої конференції – Хмельницький, 2016.
5. Савчук Юрій. Міська геральдика Поділля. Вінниця. Континент – Прим, 1995.
6. Куфльовський В. Символіка української національної ідентичності. Бєдрихів край, 2019.
7. Волод. Трембіцький. Українська державна символіка за кордоном (1918-1924рр..) Четверта наукова геральдична конференція. Львів, 1994р.

Марценюк В.В.

м. Хмельницький

НЕВТОМНОЮ ПРАЦЕЮ РОЗБУДОВУЮТЬСЯ НАШІ СЕЛЯ (до ювілею Хмельницького облміжколгоспбуду)

Начеб вчора було, а вже гай-гай скільки літ сплигло відтоді, коли в далекому 1959 році в нашій області та й у державі загалом виникла велика проблема щодо покращення будівництва на селі об'єктів. Зокрема, на той час там необхідно було будувати тваринницькі ферми, комплекси по відгодівлі свиней, великої рогатої худоби, тракторні стані, ФАПІ, магазини для торгівлі продовольчими та промисловими товарами, загальноосвітні школи, дитячі садочки, будинки культури, житло для спеціалістів сільського господарства тощо.

Саме це сприяло зародженню в регіонах міжколгоспбудинків в контексті економічної політики держави щодо поліпшення будівництва на селі. В березні 1959 року рішенням виконкому Хмельницької обласної ради

розпочалось створення райміжколгоспбудів в містах, районних центрах, селищах області. Для оперативного надання кваліфікованої фахової допомоги було створено Облміжколгоспбуд. Першим головою якого став Юрій Іванович Нечипоренко – фронтовик, досвідчений інженер-будівельник, ініціативний цілеспрямований і наполегливий, третій в господарських буднях керівник. Він був першим і цим сказано все. Втім, простіше написати «першим», набагато складніше – закладати підвалини, зводити каркаси нової, вкрай необхідної, будівельної структури, об'єднати довкола себе високопрофесійний колектив однодумців, спаяний однією ідеєю і метою. І він для цього зробив усе.

Продовжували традиції свого попередника: Михайло Петрович Бондарук, Борис Петрович Безверхній, Ярослав Адольфович Матіс, Валерій Васильович Потапенко. Вагомий внесок зробив у розвиток Облміжколгоспбуд і секретар управління Борис Андрійович Тишкун. Вони трудилися у свій час, як кажуть у народі, до сьомого поту. Їх старання не для себе.. А для людей,- задля їх благополуччя. Прикметно, що на підприємствах Облміжколгоспбуду विकрасталізувався стиль керівництва від керівника до бригадира дільниці. Системний, творчий, діловий. Завдячуючи цьому швидкими темпами створювалися підприємства. Зокрема, заводи залізобетонних конструкцій та керамзитового гравію управління механізації, пересувні механізовані колони, транспортні організації, проектний інститут тощо.

В області було побудовано сотні об'єктів сільськогосподарського і промислового будівництва. До слова, уже в 1969 році колектив Хмельницького залізобетонного заводу Обміжколгоспбуду здав в експлуатацію деревообробний комплекс, річна потужність якого складала 15 тис. м² столярних виробів. Прикметно, що на Хмельниччині вперше в Україні розпочалося будівництво експериментальних сіл з одно-двоповерховими будинками з відведеними земельними ділянками для мешканців села. Вперше такі будівлі з'явилися в селах Пирогівці та Маків Хмельницького та Дунаєвського районів. В 1986 році Хмельницький Облміжколгоспбуд перейменовано в агробуд.

Сільські будівельники приймали, також, активну участь у відбудові Вірменії після землетрусу, ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС.

Випали найтяжчі випробування на долю агробуду на перехрестях Перехідного періоду до ринкової економіки. Не звини колективу, бо людей не поспитали... Адже був пошматований єдиний економічний простір держави і втрата зв'язків з підприємствами-суміжниками, галопаюча інфляція, фінансова розбалансованість. Не обминула економічна криза і агробуд. Адже будівництво на селі з кожним роком зменшувалося.

Підприємства агробуду вимушені були виживати самотужки у не легких ринкових умовах, наполегливо опановували тонкощі і «секрети»

вільної економіки, вміння працювати по сучасному. Їх адміністрації та колективи працюють над нарощуванням виробничих потужностей, розширенням асортименту виготовленої продукції, чим здобули заслужений авторитет та довіру серед партнерів по бізнесу та сільського населення.

Нині з утворенням об'єднаних територіальних громад у селах регіону стало більше уваги приділятися будівництву, ремонту об'єктів соціальної сфери, доріг. І тут, що правда, не обійтися без досвідчених сільських будівельників, які на своїх ділянках роботи багато чого переробили, вдосконалили, замінили...

– Ми стали частіше оновлювати й затверджувати програму випуску нової продукції і, безумовно, її асортимент. Щоразу поповнюємо новими виробами, а отже – створюються додаткові робочі місця, завантажуються роботою працівники. Відповідно зростають заробітна плата, інші соціальні виплати, – говорить директор Колективного підприємства «Хмельницький комбінат будівельних матеріалів» Іван Васильович Стаднік.

Прикметно, що нинішні підприємства колишнього агрозбуду забезпечують територіальні громади, фермерські господарства, селян асортиментом продукції не лише розширеним, а й збагаченим новими видами упереджуючи сьогоднішній день. Тож сьогодні, наприклад, залізобетонні палі виробляють найрізноманітнішої довжини від 2,4 метра до 72 метрів.

Фундаментні блоки, залізобетонні подушки, плити перекриття, сходинокві марші і площадки найрізноманітнішого розміру та конфігурації, газобетонні вироби, цегла, керамзит, столярні вироби, розчин, бетон усіх марок тощо – усе це далеко не повний перелік їх виробів.

Зі зміною технологій будівництва виросли вимоги до їхньої якості, а також якості виконаних робіт сільськими будівельниками.

Користуються нині повагою і авторитетом в регіоні колективи: Славутського обласного об'єднання «Прогрес», яке очолює Заслужений будівельник України, академік будівництва, депутат обласної ради Артур Давидович Фрідман, Волочиське приватне підприємство «Цегельник», Управління механізації, Хмельницький райагрозбуд, Приватне підприємство «Вісла», Хмельницький комбінат будматеріалів, завод керамзитного гравію. Керівники яких – Тетяна Станіславівна Жук, Володимир Володимирович Власюк, Петро Вікторович Стратійчук, Андрій Борисович Тишкун, Іван Васильович Стаднік, В'ячеслав Станіславович Скубський та інші.

Де кілька слів хочу сказати на адресу ветеранів галузі. Адже вони були свого часу молодими сповненими сил і енергії, виношували далекосяжні плани, плекали у серцях райдужні мрії. Тут у колективах будівельників ріднилися, створювали сім'ї.

Трудова біографія цих шановних людей розпочалася тут. Гордість Обліжжолгоспбуду, агробуду – Володимир Миколайович Палій, Семен Фе-

дорович Сидорук, Олександр Дмитрович Калугін, Василь Іванович Крипак, Михайло Павлович Войтюк, Лідія Федорівна Грехова та інші.

Днями сільські будівельники відсвяткували свій 60-річний ювілей. З цієї нагоди відбулися урочистості, які організував обком профспілки працівників сільського будівництва, який понад 30 років поспіль очолює Анатолій Сівак. Анатолія Даниловича постійно можна бачити на будовах області, серед будівельників. Він ефективно виконує одне з головних своїх завдань – дбає про соціально-економічний захист своїх спілчан.

Завжди переймається проблемами сільського люду. Напередодні ювілею він відсвяткував свій 75-річний ювілей. Учасників святкового дійства тепло привітав ансамбль ветеранів «Ретро» на чолі з художнім керівником композитором Михайлом Петровичем Люшнюю.

Троян Р.Ф.

м. Хмельницький

СПОМИНИ НАД ГОРИННЮ

Нариси

Зараз на часі адмінреформа та децентралізація. Щось подібне вже відбувалося за радянської доби більше піввіку тому на волино-подільських землях. Згадаймо події того часу, імена тих особистостей, які організували людей, життєві процеси у рідній стороні, а не думаючи про власне збагачення та “офшори”, бо зовсім інша була мета.

У Білогірському районі старожили ще й досі пам’ятають розважливого і дотепного фронтовика Володимира Івановича Колісецького, який працював замполітом Лепесівської МТС, інструктором райкому партії, а згодом головою місцевої селищної ради. Дружина у нього була із сонячного Дагестану яку, люблячи, він часто називав моя “Махачкала”.

Районне керівництво вимогливо ставилося до кадрів, їх виконавської дисципліни. Десь на початку 70-х, Володимир Іванович одержав доброго прочухана за незадовільний благоустрій та санітарний стан райцентру. Правда, сприйнявши критику, все-таки поза плечі огризнувся і прорік: “Пережили изыславское “иго”, теофипольское “нашествие”, переживем и грицевский “десант”.

Що ж це за така риторика про історичну аналогію у надгоринському краю? То ж спробуємо відтворити період з 1962 по 1980 роки.

1. ІЗЯСЛАВСЬКЕ “ЯРМО”

Мову поведу про відрізок часу, що охоплює 55-тирічну давність, тобто період хрущовської “відлиги”.

З процесом здійснення широкої програми “десталінізації” в державі і зокрема на Поділлі відбувалося укрупнення районів. Так у вересні 1959 року було ліквідовано Плужнянський район, де 1/3 частина якого відійшла до Білогірського, а основна була приєднана до Ізяславського району.

У той час на початку 1962 року на верхах скоротили аж 15 міністерств, а їх функції передано на місця. Так було створено Вінницький економічний район, а годом Подільський раднаргосп, куди віднесено і нашу область. В якій залишилося всього десять районів. Тобто Білогірський район перестав існувати і повністю влився в Ізяславський, туди з Теофіпольщини приєднано також Поляхівську сільраду з береженецьким і поляхівськими колгоспами. Розміри такого об’єднання по діаметру сягали до 100 км. Перебудовано було і керівні функції, бо райпартком та райвиконком відійшли на другий план, а домінуючим органом було Ізяславське виробниче колгоспно-територіальне управління,

Його очолив колишній голова райвиконкому Олександр Іванович Товстановський, уродженець з Надністрянщини, з Новоушицького району, майбутній голова Хмельницького і Тернопільського облвиконкомів, перший заступник міністра сільського господарства України. Починаючи з коваля, він пройшов усі щаблі на довгій драбині системи МТС (це був прогресивний провідний сектор, по суті індустрія на селі). Трудився комбайнером, механіком, головним інженером, у Вахнівцях, Кутківцях, директором у Плужному. Згадує Олександр Іванович, як прийшлося йому у 1951 році замість директора звітувати про підготовку до жнив у Чеме-ровецькому райкомі партії перед самим Лаврентієм Берією. Рідко хто в області тоді закінчував знаменитий Мелітопольський інститут механізації та електрифікації сільського господарства, хіба що Шульга С.В., Товстановський О.І., Бабенко П.К., Литовка Д.Г. та ще дехто.

Постійно буваючи на полях, на тракторних станах. Олександр Іванович завжди надавав допомогу механізаторам, працівникам ферм. Його турботу відчували не лише керівники, спеціалісти, а рядові трудівники. Якось допізна забарився біля трактора, що не змогли дати раду двигуну трактористи, і вже зливним осіннім дощем, біля села Ювківці (Зоненталь, так фашисти називали його з татарським населенням) наздогнав підводу з породілею. Вагітну розмістили у повоєнному “газику”, а сам попрямував пішки до Плужного.

Потім голова залужського колгоспу, мудрий господарник Прокіп Присяжнюк повідомив, що хлопчика, який народився в осінню стужу, батьки назвали Сашком.

Будучи досвідченим керівником, Олександр Товстановський, щоб досягнути мети у розвитку такого регіону, широко запроваджував передові

методи господарювання, а також при його спрямуванні, завдяки самовідданих праці простих надгорянців, великий район поволі ставав на ноги. Він наполегливо добивався повсюдного оновлення машинно-тракторного парку. І з його подачі на поля замість застарілих ХТЗ-2, “СХТЗ-НАГП”, все частіше стали надходити нові, більш потужні трактори з дизельними двигунами “ДТ-54”, «Т-74» колісні “Беларусь”. На жнивних полях стали панувати високопродуктивні самохідні комбайни марок “СК-3 “,” СК-4”. Тоді у 1963 році, на такий новий пересів і мій тато, після семирічної роботи на молотарці “МК-1100” та 11-літ на причіпних комбайнах “Комунар”, “Сталінець-6”. Таким чином вивільнялося 4-ри чоловіки і трактор. Та головне; скорочувалися строки збирання і суттєво зменшувалися втрати зерна.

Як новатор, Товстановський націлював керівників і спеціалістів на розширення сортового складу зернових та грамотному вирощуванню кукурудзи. Якось приїжджає з кушової наради-семінару з Білогородки Іван Назарук, толковий бригадир тракторної бригади (нині голова ветеранської організації у моєму В’язовці), зібравши механізаторів, мовив: ”Максимовичу, я подав твою кандидатуру Товстановському, то поїдеш до Гіталова на Кіровоградщину вчитися, як вирощувати кукурудзу, а не качани на городах, бо він пройшов вишкіл у США у самого Гарста”. Пізніше Олександр Іванович разом із знаменитим Борисом Йосиповичем Кириченком тривалий час проходили тренінги у штаті Айова, звідки походить фірма “Піонер,” але вже не застали Гарста.

Наступного року, як ланковий учнівської виробничої бригади, я будучи, за причіплювача у Івана Самаришина (гіталовця) та Михайла Киричка, вже на початку травня сіяли причіпною сівалкою кукурудзу квадратно-гніздовим способом у 10-му полі біля “Застави”. Добре вродила качаниста, більше 30 цнт з га, проти 21 зернових. Правда, збирали її вручну, допускаючи значні втрати і зберігали у спеціально споруджених решітчастих “сапетках”.

Згадуючи ті понад піввікові часи, горджуся тим, що розпочав свою трудову діяльність разом з трактористами, комбайнерами, механізаторами, вихідцями з системи МТС. Це вони у післявоєнні роки на збіднілих полях здійснювали трудові подвиги, працюючи майже цілодобово і вдень та вночі, не шкодуючи сил плекали та збирали зростаючі сільгоспврожайі у Надгоринні. Серед них батькові побратими: Григорій та Іван Рафалюки, Федір Вельма, Михайло Юрчук, Олексій Фоменко, Павло Загорський, Микола Василюк (батьки моїх однокласників), а також Микита Кукурудза, Іван Рожик, Федот та Іван Повстюк, Іван Гришко, Микола Члек, Роман Веремко, Федот Киричок, Тимофій Алексійчук. Добрих слів заслуговують колишні бригадири – Іван Денисюк, Кіндрат Лушчан, а особливої вдяки – Іван Назарук .Самовіддано також трудилися на полях Касьян, Андрій та Сергій Щур ,Феофан Рожик, Іван Басюк, Іван Троян (Галагалів), Іван

Троян (Бородонько), Сергій і Степан Сичевський, Анатолій Білюга, Федір Боденчук, Микола Повстюк, Олексій Рехта, Андрій Вдовиченко, Микола і Сергій Томчук, Іван Боденчук, Іван Золотнюк, коваль Павло Гончарук, його брат Михайло, обліковець Улян Денисюк, заправник Порфирій Ільчук, та інші. Безвідмовно підвозили насіння, добрива до агрегатів та від-транспортували з полів зерно, цукрові буряки, картоплю тощо сумлінні водії автомобілів, Дементій Лавренюк, Зіновій Гришко, Семен Рачук, Анатолій Малунов, Іван Бейко, Трохим і Федір Нетребко, Іван Дацишин, Іван Лящук, Дмитро Повстюк, Леонід Поліщук, Микола Загорський, Юрій Вельма, Іван Джоденчук, Тимофій Загородній, Іван Кравйон, Григорій Повстюк, Петро і Олексій Бець, Іван та Микола Войтович, Микола Щур, Микола і Василь Боденчук, Іван Кардаш та ін.

Як мудрий господарник, Олександр Іванович, дбав про добір і виховання кадрів. Так пригледілися йому, а соратники підтримали, щоб направити у білогіський колгосп ім. Б. Хмельницького ініціативного фронтовика Василя Яковича Бардаченка, у вікнинський колгосп ім. Чкалова молодого, енергійного Бориса Баліцького, у коритнянський колгосп ім. Котовського, вольового, гуморного Анатолія Новака та інших, і не помилилися.

А головним агрономом райуправління був, уродженець з Летави Дмитро Чинник, як висококваліфікований спеціаліст, вже тоді починав своє сходження на вершину майстерності. Цех тваринництва району очолював неперевершений полтавчанин Микола Татарко, який багато зробив для значного розвитку цієї галузі в усій області. Впевнено вів систему насінництва старший агроном, мій мабутній колега Володимир Ніколаєв, уродженець мариупольської Сартани. Проблеми і здобутки сільських трударів постійно висвітлював у газеті “Соціалістичне село” завгалузевим відділом, молодий випускник Львівського університету ім. І. Франка, мій брат, Сергій Севастьянов. Лідером ізяславської комсомолії виступав вінничанин Всеволод Коваль.

Партнерами господарств у районі були: колектив Клембівського цукрового заводу, очолюваний вмілим керівником Василем Козенком, головний агроном Михайло Сторожук. Завжди добре контактували і була довіра до Ізяславського маслозаводу і його директора Павла Русакова. Постійно мудро поступав Іван Ставнійчук, який завідував “Заготхудообовідгодівлею”. Мені самому, як бригадиру учнівської виробничої бригади, довелося переконатися у високопрофесійному керівництві закладами освіти району, нашими земляками, із Воробіївки – Андрієм Деркачем (підпільником, партизаном) та з йосиповецьких Загорець Володимиром Рижиком.

Правду сказати нелегко було керувати такою “махіною”, мали місце перекоси у постачанні. Не завжди вистачало рук, щоб дотягнутися на місця, вміло використовувати самостійно техніку, бо МТС вже не існувало. Несміливо також діяли створені РТС, а господарники не звикли працювати без опіки. Часто не вистачало

обігових коштів для розрахунку на трудодні тощо. Обмежені фонди повноцінного продовольчого зерна не дозволяли сформувати помольні партії на борошно для випікання в асортименті хліб та хлібобулочні вироби на постачання населенню. А простіше, часто добавляли борошно з кукурудзи та ячменю.

То в чому ж полягали засилля? Так, білогірці не дуже схвалювали таку адміністративну реформу, бо до райцентру було далеко, та й Ляховеччина залишалася надалі сировинним придатком по молоку, худобі, цукрових буряках, лісу, за постачанням споживчими товарами, забезпеченням автотранспортом. І кадри хоч слабкі та не завжди задіяні, а від роботи часто відривали на військові збори в Ізяслав у скадровану 162 мотострілецьку дивізію або в бригаду Повітряно-десантних військ. Одним словом, для людей було багато незручностей. По суті ця реформа була бутафоричною, бо законодавчо не давала можливості розвивати самоврядування на територіях громад та поліпшення їх фінансування.

Гортаючи сторінки новітньої історії Ізяславщини та йдучи часовими сходинками брежневського "застою", перебудови і незалежної України, не можна не згадати творців цієї мальовничої місцини, чудових ширих, добродушних краєв, з якими мені доводилося тісно співпрацювати, але вони передчасно пішли за межу вічності. І серед них багаторічний мудрий очільник району Антон Іванович Тостановський (молодший брат Олександра Івановича), теж родом з Новоушицького району, який приклав багато сил, здоров'я для розвитку і зміцнення території та поліпшення життєвого рівня її жителів.

Не менший вклад у цю справу зробив Володимир Станіславович Білос, мій земляк із села Вікентове, що на Білогірщині. Працюючи ватажком комуністів району, начальником райсільгоспуправління, заступником голови райради своєю невгамовною діяльністю, толерантністю завоював авторитет не лише у районі, а й за його межами. Тому не дивно було коли йому пропонували вищі посади в області та столиці.

Другим земляком з села Йосипівці, колишньої Плужнянщини, де спочиває прах мужнього волонтера в боротьбі з наполеонівськими загарбниками, захисника Севастополя, діда Миколи Островського, був Микола Пилипчук. Працюючи головним агрономом, заступником начальника райсільгоспуправління, головним райдержзаготінспектором грамотно наставляв керівників та спеціалістів господарств, щоб щедро родила поліська нива, а продукція ланів і ферм була високоякісною та добре оплачуваною.

Великим авторитетом і повагою користувався уродженець села Ліщани Микола Лисай, голова РАПО за його високу досвідченість, наполегливість в прийнятті вольових рішень на користь справи у піднесенні сільськогосподарського виробництва.

У цій шерензі заслужено займав очільне місце однокласник легендарного Георгія Кирпи з Клубівки – Михайло Приймак, заступник голови

РАПО, головний райдержресурсінспектор, який вміло організовував роботу в районі і був прикладом для спеціалістів усієї області.

Високим професіоналізмом володів Віктор Кондрашов – директор Ізяславської реалбази, який був одним із талановитих керівників підприємства та не перевершеним у галузі хлібопродуктів.

Гарні, теплі слова заслуговує також уродженець села Припутні Микола Оскома, який працюючи заступником директора Шепетівського цукрокомбінату, начальником райсільгоспуправління, заступником голови райдержадміністрації, проявляв високу відповідальність і дисциплінованість за доручену ділянку роботи, дбав про виховання кадрів на місцях, щоб зростала Ізяславщина та увесь регіон.

Серед керівників бурякоцукрової галузі області особливо виділявся Володимир Гамалевич, уродженець Тернопільщини, директор Клембівського цукрового заводу. Як економіст за освітою, він вміло налагоджував зв'язки з сільгосптоваровиробниками по вирощуванні цукросировини та ефективної її переробки.

Багаторічним лідером сільської профспілки був Микола Котик, який з високою кваліфікацією будував свою роботу по захисту прав та оздоровленню спілчан району.

До цього переліку можна додати Василя Томчука, лісника з Покушівки, Олександра Радковського, заввідділом газети “Колгоспне життя”, працівників агропромислового комплексу району: Віктора Колоднюка, директора комбікормового заводу, Михайла Ослюка з Теліжинець, колишнього голову в'язовецького колгоспу, Михайла Радецького, Станіслава Кротевича, Анатолія Клепацького, Миколу Цибулю та багато інших сумлінних, працьовитих добряків надгоринського краю. Світла пам'ять про них та усіх не згаданих, завжди збережеться в наших серцях.

У середині жовтня 1964 року на верхах за допущений суб'єктивізм, волюнтаризм і тому подібне, було зміщено з усіх посад Микиту Сергійовича Хрущова, якого з великою симпатією сприймав простий механізатор, сільчанин, мій батько Філик Троян. Зустрівшись з братом Іваном, військовим, комуністом, він дорікнув: “Що ви, партійці, ...зробили з Микитою? Він же скинув “залізний занавіс”, розвінчав Сталіна, налагоджував зв'язки з багатьма країнами і США.” Разом з тим, відомо, що при ньому багато чого було здійснено позитивного, зокрема погашено “Карібську кризу”, військові сили скоротили на 1,2 млн чоловік, у гонці за Америкою на трибуні ООН пригрозив заокеанським “ястребам” своїм “Кузькіна мати”. Разом з тим, частина церков стало використовуватися як складські приміщення, та й у Новочеркаську не заслужено було пролита кров. Ось з цієї дати закінчилася хрущовська “відлига” і розпочався відлік “брежнєвського” застою, а ці історичні терміни були запроваджені проникливими журналюгами.

(далі буде)

КРАЄЗНАВЧИЙ ДОВІДНИК

СПИСОК

членів Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
станом на 01.03.2019 р.

№ За/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Дата наро- дження	Посада, науковий ступінь, наукове звання
		Контактний телефон	
1.	Адамський Ві- ктор Романович	07.11.1966 0969379191	Ст. викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, завідуючий Центром дослідження історії освіти Поділля при відділенні загальної педагогіки та філософії освіти Національної академії педагогічних наук України, кандидат історичних наук
2.	Айвазян Олена Борисівна	05.11.1963 0963876175	Директор наукової бібліотеки Хмельницького національного університету, кандидат історичних наук
3.	Байдич Віктор Григорович	20.09.1960 0679435178	Директор Хмельницької міської гімназії № 2
4.	Байдич Володимир Григорович	26.02.1957 0673834598	Директор Державного архіву Хмельницької області, кандидат історичних наук
5.	Баваровська Олена Олександрівна	09.12.1973 0964557510	Заступник директора Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки
6.	Барташук Олеся Юріївна	10.09.1972 0975822460	Методист наукового відділу гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент
7.	Баюк Микола Іванович	26.07.1960 0672922069	Директор Хмельницького центру перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів, кандидат наук з державного управління
8.	Берека Віктор Євгенович	25.10.1954 0972280864	Ректор обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, доктор педагогічних наук, професор
9.	Блажевич Юрій Іванович	04.05.1947 0961703178	Доцент гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України
10.	Візнюк Вероніка Григорівна	15.10.1964 0966216997	Науковий співробітник державного історико-архітектурного заповідника «Межибіж»

11.	Войнаренко Михайло Петрович	22.07.1950 0679361243	Перший проректор Хмельницького національного університету, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії наук України
12.	Галатир Віталій Вікторович	18.03.1984 0976711814	Головний науковий співробітник ДАХМО, кандидат історичних наук, доцент Хмельницького інституту МАУП
13.	Григоренко Олександр Петрович	28.09.1948 0980793025	Доктор історичних наук, професор
14.	Галус Олександр Мар'янович	05.09.1957 0637716299	Проректор, доктор педагогічних наук, професор гуманітарно-педагогічної академії
15.	Говорун Валентин Давидович	27.02.1964 0978992576	Вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені Козубняка
16.	Дацюк Олександр Анатолійович	16.04.1973 0673817793	Секретар Хмельницької єпархії УПЦ, зав. Кафедрою теології українського православ'я Хмельницького інституту МАУП, доктор богослов'я
17.	Дашкевич Світлана Леонідівна	26.04.1976 0673113481	Зав. відділом краєзнавства обласної бібліотеки для юнацтва
18.	Дика Любов Леонтіївна	22.03.1977 0973075846	Доцент Хмельницького економічного університету, кандидат філологічних наук
19.	Дудар Олена Олександрівна	02.09.1975 0676642465	Заступник директора Хмельницької міської школи мистецтв, кандидат мистецтвознавства
20.	Западенко Ігор Валентинович	07.08.1964 0679437404	Заступник директора з наукової роботи ДІАЗ «Межибіж»
21.	Захар'єв Володимир Анатолійович	17.09.1963 0673846337	Здобувач, археолог-краєзнавець, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії
22.	Єсюнін Сергій Миколайович	02.08.1968 097603774	Провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, кандидат історичних наук
23.	Іваневич Лілія Анатоліївна	10.09.1978 0963041870	Кандидат історичних наук
24.	Ільїнський Валентин Михайлович	22.06.1954 0979345317	Доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, голова Хмельницького обласного геральдичного товариства
25.	Кабачинський Микола Ілліч	10.01.1964 0679147498	Доктор історичних наук, доцент Хмельницької державної прикордонної академії ім. Б. Хмельницького

26.	Казанцев Дмитро Юрійович	16.03.1968 0677793247	Заст. голови ГО «Подільський колекціонер»
27.	Крамар Сергій Іванович	25.08.1966 0679368476	Голова обласного господарського суду, кандидат юридичних наук
28.	Красносілецький Денис Павлович	17.03.1981 0932378646	Доцент гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук
29.	Кришук Богдан Степанович	13.01.1984 0679147498	Доцент гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук
30.	Кузіна Борис Станіславович	08.10.1938 0985594289	Кандидат історичних наук, доцент
31.	Кундельський Валерій Васильович	12.10.1959 0972606484	Ст. викладач Хмельницького технологічного ліцею № 5, кандидат історичних наук
32.	Лук'янова Валентина В'ячеславівна	08.06.1968 0673061192	Доктор економічних наук, професор Хмельницького національного університету
33.	Лях Галина Василівна	02.06.1973 0974859249	Начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області, магістрант
34.	Маковська Валентина Володимирівна	21.09.1964 0974307689	Заступник директора Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки
35.	Майнгардт- Гоголь Наталія Максимівна	27.10.1952 0971685309	Краєзнавець
36.	Маркова Світлана Василівна	22.01.1969 0677588285	Доцент Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, доктор історичних наук
37.	Матвеев Андрій Юрійович	06.12.1971 0673496353	Зав. цикловою комісією Хмельницького торговельно-економічного коледжу, кандидат історичних наук
38.	Маховська Світлана Вікторівна	01.03.1975 0674926600	Доцент гуманітарно-педагогічної академії, кандидат філологічних наук
39.	Мельник Валентина Опанасівна	19.08.1951 0955345215	Краєзнавець
40.	Місінкевич Леонід Леонідович	02.04.1959 0506800196	Зав. кафедрою Хмельницького університету управління та права, доктор історичних наук, професор

41.	Мороз Віктор Степанович	06.01.1938 0969488580	Кандидат економічних наук, доцент
42.	Мороз Володимир Степанович	28.02.1943 0969488580	Заслужений працівник культури України
43.	Напиткін Валерій Михайлович	16.05.1967 0673844142	Дизайнер, геральдист
44.	Олійник Юрій Васильович	03.12.1972 0671398917	Зав. відділом ДАХМО, кандидат історичних наук
45.	Осецький Йосип Петрович	05.12.1946 0673820312	Кандидат політичних наук
46.	Островий Володимир Михайлович	25.05.1973 0682070691	Зав. кафедрою суспільних дисциплін гуманітарно-педагогічної академії, доцент, кандидат історичних наук
47.	Очеретянюк Віктор Іванович	02.07.1970 0635708420	Проректор обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат історичних наук, доцент
48.	Павлович Яків Мар'янович	15.12.1940 0975260431	Художник-оформлювач обласної дитячої бібліотеки для дітей ім. Т. Шевченка
49.	Панасюк Микола Васильович	02.11.1962 0673825600	Заступник начальника відділу Хмельницької обласної ради
50.	Парандій Валентина Олександрівна	09.06.1978 0675895366	Директор економіко-правового коледжу МАУП, кандидат історичних наук, доцент
51.	Погорілець Олег Григорович	29.08.1960 0677746647	Директор ДІАЗ «Межибіж», Почесний краєзнавець України
52.	Прицишин- Кліновський Сергій Максимович	09.04.1969 0503762038	Старший викладач кафедри теології і українського православ'я Хмельницького інституту МАУП, магістр богослов'я, священнослужитель УПЦ
53.	Роздобудько Анатолій Григорович	20.10.1946 0677591820	Краєзнавець
54.	Свідерська Оксана Мирославівна	02.06.1982 0964626760	Доцент Хмельницького торговельно-економічного коледжу, кандидат історичних наук
55.	Семенчук Сергій Олександрович	12.03.1979 0975007291	Заступник директора фінансово-економічного коледжу Хмельницького економічного університету, кандидат історичних наук

56.	Синиця Надія Миколаївна	11.11.1953 0679559530	Вчений секретар Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки, Заслужений працівник культури України
57.	Слободянюк Петро Якович	30.05.1948 0673803015	Кандидат історичних наук, доцент, Почесний краєзнавець України
58.	Соловей Микола Васильович	11.08.1957 0961435449	Проректор обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент
59.	Стеньгач Надія Олександрівна	17.01.1969 0972056020	Професор Хмельницького університету управління і права, кандидат історичних наук
60.	Стрельбіцька Наталія Іванівна	01.12.1974 0672086053	Викладач Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, директор туристичної агенції «Ніка-тур-вояж»
61.	Таньчук Тамара Миколаївна	12.10.1958 0975839929	Директор обласної бібліотеки для юнацтва
62.	Тарчевська Віра Борисівна	20.09.1957 0975369036	Заступник директора обласної бібліотеки для юнацтва
63.	Титова Наталія Володимирівна	03.11.1968 0673821977	Кандидат історичних наук
64.	Телячий Юрій Васильович	15.06.1970 0965343886	Доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України, Почесний краєзнавець України
65.	Ткач Борис Васильович	05.09.1969 0936751798	Начальник управління охорони здоров'я Хмельницької міської ради
66.	Трембіцький Анатолій Михайлович	15.04.1955 0972295892	Доцент Хмельницького інституту МАУП, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України
67.	Фурман Микола Миколайович	09.12.1959 0676780680	Зав. відділом підприємства «Укрдержстандарт»
68.	Халайцян Володимир Петрович	13.05.1970 0971799597	Ст. викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
69.	Церклевич Вікторія Сергіївна	07.11.1980 0975500507	Проректор Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, кандидат педагогічних наук, доцент
70.	Шевченко Володимир Станіславович	21.08.1940 0973021378	Письменник, журналіст

71.	Шкробот Петро Михайлович	09.02.1937 0984337052	Журналіст
72.	Шоробура Інна Михайлівна	17.07.1970 0679436400	Ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор
73.	Шпаковський Сергій Михайлович	02.12.1979 0676996849	Заступник директора Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, начальник відділу охорони пам'яток, здобувач

Голова Хмельницької міської Національної спілки краєзнавців України
Ю. Блажевич

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Байдич Олександр Васильович, вчитель історії, директор Кузьминської середньої школи Красилівського району Хмельницької області, Почесний краєзнавець України, заслужений працівник освіти України, член НСКУ.

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської середньої школи Красилівського району Хмельницької області, член НСКУ

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Вашук Надія Іванівна, вчитель-методист Кам'янець-Подільської СЗОШ №16

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Голярдик Наталія Анатоліївна, кандидат психологічних наук, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСЖУ, член НСКУ

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника "Межибіж", член НСКУ

Кабачинський Микола Іллєч, доктор історичних наук, професор, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, член НСКУ

Коржик Світлана Анатоліївна, начальник відділу гуманітарного розвитку та охорони здоров'я Летичівської районної державної адміністрації, член НСКУ

Кунинець Галина Михайлівна, вчитель історії, заступник директора школи з виховної роботи Летичівського ліцею №1.

Купчишина Валентина Чеславівна, кандидат педагогічних наук, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Куфльовський Валерій Іванович, директор видавництва «Бедрихів Край», краєзнавець

Лавринчук Віталій Олександрович, методист БТДЮ Красилівської міської ради, член НСКУ

Майнгардт-Гоголь Наталія Максимівна, пам'яткознавець, член НСКУ

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСЖУ

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ, лауреат премії ім. Івана Стасюка

Прицишин-Кліновський Сергій, протоієрей, кандидат богослов'я, Хмельницька єпархія УПЦ, ст. викладач кафедри теології и Українського Православ'я Хмельницького інституту МАУП, член НСКУ

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Сердунич Любов Андріївна, письменниця, член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Собко Оксана Михайлівна, науковий співробітник музею історії міста Хмельницького

Троян Ростислав Феліксович, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Тютюнник Микола Валерійович, магістр історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка

Шпаковський Сергій Михайлович, заступник директора з питань охорони культурної спадщини ХОНМЦКіМ, аспірант Центру пам'яткознавства НАН України, член НСКУ та ICOMOS

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ	3
<i>Григоренко О.П.</i> ОЛЕКСАНДР БАЙДИЧ – ПЕДАГОГ, КЕРІВНИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ	4
ХРОНОЛОГІЯ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ БАЙДИЧА О.В.	13
Миттєвості життя	30
<i>Тютюнник М.В.</i> «НА ДУХОВНІЙ НИВІ...» (до 50-річного Ювілею священика, ученого та педагога Сергія Причишина-Кліновського)	39
<i>Мороз В.С.</i> НАШ ДУХОВНИЙ ПАСТИР (до 50-річчя протоієрея С.М. Причишина-Кліновського)	43
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ СЕРГІЯ ПРИЧИШИНА-КЛІНОВСЬКОГО	45
Фотохроніка діяльності	54
НАУКОВІ СТАТТІ	60
<i>Адамський В.Р.</i> ВІДРОДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ НАВЕСНІ 1917 РОКУ	60
<i>Баженов Л.В.</i> ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ – ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ (До 185-річчя від дня народження визначного вченого)	70
<i>Байдич В.О., Байдич О.В.</i> ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ М. ПРОСКУРОВА ХІХ СТ.	78
<i>Блажевич Ю. І.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПОГЛЯДІВ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ	83
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА ХРАБУЗНА ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ	92
<i>Єсюнін С.М.</i> «ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» (ЗІБРАННЯ ПЕРШЕ) ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТА ПРОСКУРОВА ...	96
<i>Западенко І.В.</i> РОДИНА АПТЕКАРЯ ЛЮДВИГА ДЕРЕВОЄДА У ПОЛЬСЬКИХ НЕЗАЛЕЖНИЦЬКИХ РУХАХ ХІХ-ХХ СТ.	102
<i>Кабачинський М.І., Голярдик Н.А, Купчишина В.Ч.</i> ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “ГРОМАДЯНСЬКА ОБОРОНА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ” ОДИН З АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ	108
<i>Коржик С.А., Кунинець Г.М.</i> ДЕРНОВИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ – ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА	121

<i>Лавринчук В.О.</i> ЛИСТИ ЖИТЕЛІВ КРАСИЛІВЩИНИ РОДИЧАМ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ, ЯКІ ЗАГИНУЛИ НА ТЕРИТОРІЇ РАЙОНУ У 1941 ТА 1944 РОКАХ ЯК ОДНА З ФОРМ ПОШУКУ НЕВІДОМИХ ПРИЗВИЩ	128
<i>Причишин-Кліновський Сергій, прот.</i> ЗНАЧЕННЯ ДАВНІХ МОВ У ТЕОЛОГІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ	132
<i>Семенова А.М.</i> ОЛІМПІАДА ПАЩЕНКО ТА ПРОБЛЕМА БІЖЕНЦІВ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ	138
<i>Сердуніч Л.А.</i> ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ГОЛОДОМОРАМИ. ФАКТИ НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ	145
<i>Собко О.М.</i> ТРАГЕДІЯ ПОЛКОВНИКА БОЛБОЧАНА: ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ	156
<i>Шпаковський С.М., Майнгардт-Гоголь Н.М.</i> ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РЕЄСТРУ ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	163
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	172
<i>Блажевич Ю.І., Блажевич О.І., Ващук Н.І.</i> ТРИЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА ШЕВЧЕНКА ПРО УСТИМА КАРМАЛЮКА: ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДОСТОВІРНОСТІ ПРО НАРОДНОГО ГЕРОЯ	172
<i>Куфльовський В.І.</i> РОЛЬ, МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ	175
<i>Марценюк В.В.</i> НЕВТОМНОЮ ПРАЦЕЮ РОЗБУДОВУЮТЬСЯ НАШІ СЕЛА (до ювілею Хмельницького облміжколгоспбуду)	180
<i>Троян Р.Ф.</i> СПОМИНИ НАД ГОРИННЮ. Нариси. 1. ІЗЯСЛАВСЬКЕ “ЯРМО”	184
КРАЄЗНАВЧИЙ ДОВІДНИК	190
Список членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України станом на 01.03.2019 р.	190
НАШІ АВТОРИ	196

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 21

Підписано до друку 13.05.2019. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 11,6.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10